

Jordi MOLINER RODRIGUEZ

UN GRUP DE JOVES ESPANYOLS AL CAMP DE
MAUTHAUSEN: EL KOMMANDO POSCHACHER

Treball de recerca

Universitat Autònoma de Barcelona

Biblioteca d'Humanitats

- **Programa:** Història comparada social, política i cultural.
- **Departament:** Història Moderna i Contemporània
- **Director:** Pere Ysàs

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Índex

- Introducció	2
- Capítol 1: Guerra Civil, exili i deportació.....	11
- Capítol 2: El kommando Poschacher en la bibliografia.....	27
- Capítol 3: Àmbit familiar, social i geogràfic dels joves Poschacher. La Guerra Civil i el pas de la frontera	35
- Capítol 4: L'exili a França:els refugiats d'Angulema, els camps de concentració i altres refugis, les companyies de treball i els batallons de marxa	55
- Capítol 5: Capturats pels alemanys i traslladats fins a Mauthausen. L'arribada a l'estació del poble	75
- Capítol 6: De l'entrada al camp de Mauthausen fins a la formació del kommando Poschacher.....	90
- Capítol 7 : El kommando Poschacher.....	109
- Capítol 8 : Alliberament i repatriació.....	129
- Capítol 9: Conclusions	140
- Bibliografia.....	145
- Annexos	147

Introducció

La idea d'aquest treball de recerca sorgeix de la meua participació com a col·laborador en un projecte iniciat l'any 1996 per la creació d'un fons anomenat "Fons sobre la deportació 1939-1945" que es conserva a l'Arxiu Municipal de Castellar del Vallès. Concretament el projecte tractava de recollir tot tipus de materials documentals i realitzar treballs de recerca d'història oral relatius als republicans espanyols exiliats i deportats als camps de concentració europeus entre 1939-1945. També es pretenia analitzar les diferents trajectòries que prengué l'exili un cop foren alliberats per les forces aliades i s'instal·laren en països on fixarien la seva residència. L'objectiu d'aquest recerca és, bàsicament, preservar la memòria col·lectiva de la deportació dels republicans espanyols, difondre-la, i posar a l'abast dels investigadors aquests materials. La inexistència de fons documentals prou amplis i propers al tema, semblava que podria justificar no únicament la recollida d'aquests materials a nivell particular, sinó també amb un sentit més ampli, la creació d'un fons en què s'ordenés, es classifiqués i catalogués aquest material.

A partir d'aquesta col·laboració, es tractava de centrar-se en un aspecte determinat de tota la informació que s'anava recollint, ja que el fons és molt ampli i el tema del treball de recerca havia de ser quelcom concret, doncs si no era així, l'extensió del treball podria ser immensa.

Finalment vaig decidir-me per efectuar l'estudi d'un dels kommandos del camp de concentració de Mauthausen, el kommando Poschacher, entenent-se per kommandos els llocs de treball generalment fora del camp (com fàbriques, carreteres, túnels, pedreres, etc.) encara que també es coneixien amb aquest nom els serveis de les instal·lacions interiors (bugaderia, forn, infermeria, bombers, etc.), i els camps secundaris. En aquest cas concret es tracta d'un grup de treball exterior en el que la seva tasca era anar a treballar a una pedrera existent a la població de Mauthausen durant el dia, retornant cap el vespre a passar la nit al camp.

El per què d'haver fet aquesta tria va ser per l'originalitat del kommando; la peculiaritat d'aquest grup, que era un kommando petit, doncs el formaven aproximadament uns quaranta membres, és que la nacionalitat de tots els seus integrants era espanyola i que el grup d'edat que el composava estava format per adolescents o nois molt joves (el més jove era nascut el 1927 i el més gran el 1921). Aquestes

característiques peculiars varen ser les que em van impulsar a investigar sobre aquest kommando en particular. Per una banda, la meua tasca com a docent en la que he de relacionar-me amb alumnes adolescents, va fer que m'interessés per conèixer quina resposta havien pogut donar aquests nois davant d'una situació tan límit com la d'estar presoners en un camp de concentració i sobreviure a tota una sèrie de barbaritats i de problemes que convertien el dia a dia en una lluita per la supervivència. Un altre aspecte que vaig tenir present és que el fet de ser del grup dels més joves, feia que avui en dia, malgrat tenir ja una certa edat, encara es mantinguessin suficientment bé com per poder donar un testimoniatge de les seves experiències amb una certa garantia de lucidesa. I, per últim, la nacionalitat dels membres del grup em permet no tenir cap problema afegit d'idioma i, per tant, facilita el treball.

La base de la recerca han estat les entrevistes realitzades a una sèrie de supervivents. Per tant es tracta d'un treball d'història oral del que, sempre hem de tenir present les seves limitacions, però també la seva possibilitat enriquidora, perquè aquest tipus d'història ens permet iniciar noves àrees d'investigació allà on no existeixen documents escrits. Com a col·laborador en la tasca del fons, he pogut observar la manca de fonts escrites sobre el tema, sigui per la seva destrucció cap el final de la guerra o per la impossibilitat de poder-les consultar, doncs encara avui en dia existeixen arxius que no són consultables i d'altres ara es comencen a obrir pel seu estudi. Tot això fa que aquest tipus de treball d'història oral permeti cobrir el buit de fonts escrites i obtenir aquelles informacions i visions que per altres camins ens és impossible aconseguir.

Les tècniques d'història oral ens permeten aproximar els col·lectius que en tant que marginats pel poder ho han estat de les fonts escrites. Les fonts orals són una eina que podem utilitzar amb l'objectiu de refer la història més recent i fer aflorar els testimonis, les històries de vida d'una majoria anònima, oblidada moltes vegades per la historiografia, que van ser subjectes agents o pacients de determinats esdeveniments de la nostra història col·lectiva més immediata.

Per l'elaboració de la meua investigació he treballat amb el testimoniatge de catorze membres del kommando que avui en dia sobreviuen i que estan recollits al fons. Si tenim present que el nombre total de membres era aproximadament d'uns quaranta, el percentatge és suficientment important com per poder donar una visió força completa del grup. Per arrodonir més la feina he complementat els seus testimoniatges amb d'altres de persones que al camp tenien una funció important i coneixien els membres del grup (per poder obtenir una visió externa d'ells) i també de familiars dels

entrevistats que van compartir part de l'exili i que permeten ampliar la visió dels esdeveniments.

He intentat que el nombre de testimoniatges fos més ampli a partir de la publicació d'anuncis als principals butlletins i revistes que les associacions d'antics deportats tenen (FEDIP, Amical de Mauthausen, FNDIRP, etc.) però no s'ha produït cap tipus de resposta i, per tant, s'ha treballat amb el material del que inicialment disposava.

La metodologia seguida s'ha efectuat a partir d'una entrevista estàndart, prèviament confeccionada, passant-la a les persones triades. En principi s'utilitza un qüestionari semiobert en el que es pretén caracteritzar el testimoni a partir dels seus orígens familiars i de les seves característiques personals i vitals. Posteriorment es fa un recorregut per la seva trajectòria durant els esdeveniments procurant que les seves vivències siguin fil argumental dels fets globals que afectaren a moltes d'altres persones. En determinats casos, en funció de la diversitat de centres d'internament, es passa una part específica adreçada al caràcter propi de cada camp. La similitud de qüestionaris permet la contrastació i contextualització de les respostes. L'ús del qüestionari semiobert permet marcar unes fites que fan que el grau de desviació en les respostes sigui baix i, a la vegada, que hi hagi un espai de maniobra perquè l'informant se senti còmode i pugui enriquir el testimoniatge amb tot allò que consideri interessant, fins i tot accessori al seu relat.

Però no tot ha estat tan senzill i han sorgit dificultats i problemes a l'hora d'efectuar el treball, ja que s'ha de tenir present que l'edat de les persones que ens donen el seu testimoniatge i el temps que ha passat des que els fets que ens relaten han estat viscuts ens poden portar davant certs errors. No es tracta que la persona que ens explica la seva història vulgui enganyar-nos, sinó que el temps pot haver fet que els esdeveniments quedin distorsionats i no tinguin a veure amb allò real. Un exemple molt propi d'aquest cas és el fet que, de vegades, els deportats han llegit llibres sobre determinats aspectes del camp i que, malgrat no haver viscut una situació determinada, te l'expliquen amb tots els seus detalls com si haguessin estat presents davant aquell determinat fet. Com a aspecte contrari a això hem de dir que la memòria sobre el que va ser la seva deportació ha augmentat amb el pas dels anys i ara, amb una edat ja avançada, els hi torna amb més força, doncs els episodis viscuts els han marcat per tota la vida i han estat d'una intensitat molt forta, de manera que potser no recorden el que van sopar el dia anterior,

però sí que tenen una visió molt clara d'un moment de la deportació i, fins i tot, ens diuen molts sovint “sembla com si ara mateix l'estigués veient”.

Un element que sí que ha distorsionat de manera voluntària determinades qüestions ha estat l'aspecte polític. La divisió existent durant la guerra civil entre comunistes i anarquistes principalment, o entre comunistes i altres partits, es va portar a l'exili, a la deportació i, fins i tot, avui en dia segueix vigent. De manera que certs esdeveniments en els que uns o altres hagin tingut un cert protagonisme han estat, o bé considerats com a aspectes importantíssims del camp dels que s'ha de fer un important ressò, o bé criticats i desprestigiats. Això ha dificultat la tasca d'investigació i, per solucionar aquest problema que feia dubtar respecte a quina era la versió correcta d'un aspecte determinat, he optat per la presentació de les diferents visions que s'han plantejat per donar el màxim d'informació possible sense manipular els testimoniatges.

Els objectius del treball han estat l'estudi i l'anàlisi de la trajectòria d'aquests joves des de la Guerra Civil fins a la liberació i repatriació del camp de Mauthausen, però també, a partir d'unes històries de vida d'uns testimoniatges personals, he pretès establir trets, si no representatius de la totalitat de la deportació, sí, almenys significatius que permetin conèixer i entendre, a grans trets, els fets històrics que afectaren als republicans un cop abandonaren l'Estat, i concretar un model dels que, des dels camps d'internament francesos, anaren a parar a Mauthausen.

Per tant, aquest treball d'investigació no està centrat exclusivament en els anys de permanència al camp de Mauthausen i amb la formació del kommando; el que es tracta de presentar és una història de l'exili i la deportació d'un grup de republicans, joves, que van anar a parar com a destí final a un camp de concentració. Si atenem el nombre d'espanyols que van estar en mans dels nazis i ho comparem amb les xifres d'exiliats, ens trobarem davant d'una particularitat, i si d'aquest grup en separem els joves adolescents estem tractant d'una particularitat dins d'una altra particularitat. Però el camí que segueixen des del moment en què s'acaba la guerra civil espanyola, amb l'exili a França i l'inici de la Segona Guerra Mundial, és compartit per molts exiliats i, per tant, és una mostra d'una realitat més àmplia.

Els episodis que es descriuen en aquest treball s'inicien durant la Guerra Civil, per continuar amb el pas de la frontera cap a França, els camps de refugiats, l'inici de la Segona Guerra Mundial, i l'impacte que això té pels exiliats, la captura per part dels alemanys, la deportació als camps de concentració, la formació del kommando, i finalitzen amb la liberació i la repatriació. Un camí força llarg.

A continuació anotaré les dades dels catorze testimonis que han col·laborat per l'elaboració d'aquest treball de recerca i que han estat facilitades per Ramiro Santisteban, membre del kommando i president de la Federació Espanyola de Deportats i Internats Polítics (FEDIP) , a partir de la consulta en els arxius que l'associació té a París. Després, també apareixeran el nom de la resta dels membres del kommando amb les dades de les que dispoço sobre ells. Això figura en aquesta introducció, perquè en el relat dels fets que s'expliquen al llarg dels diferents capítols del treball apareixen una sèrie de noms que no sabem de qui són, i podem identificar a partir del present llistat, si es tracta de testimonis directes o bé membres del kommando.

Les persones que ens han facilitat el seu testimoni han estat les següents:

- José ALCUBIERRE Pérez, nascut el 8 de maig de 1926 a Barcelona, va ser deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. El seu número de matrícula era el 4100 i la seva procedència Angulema.
- Rafael CASTILLO Díaz, nascut el 20 de desembre de 1925 a Doña María (Almería), deportat al camp de Mauthausen el 25 de gener de 1941. El seu número de matrícula era el 3895 i procedia del stalag III A. La seva matrícula de presoner de guerra era 49907.
- Jacinto CORTÉS García, nascut el 30 de gener de 1923 a Pechina (Almería) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. Número de matrícula 3889, procedia d'Angulema.
- Manuel CORTÉS García, nascut el 22 de febrer de 1925 a Pechina (Almería) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. El seu número de matrícula era el 3825 i la seva procedència Angulema.
- Manuel DÍAZ Barranco, nascut l'1 de juliol de 1922 a la Línea de la Concepción (Cadis), deportat al camp de Mauthausen el 30 de novembre de 1940, amb número de matrícula 4543. Procedia de l'stalag VII B, i la seva matrícula de presoner era 1793.
- Eduard FRÍAS Gallardo, nascut el 29 d'agost de 1923 a Barcelona, i deportat al camp de Mauthausen el 3 d'abril de 1941. El seu número de matrícula era el 3985. Procedia de l'stalag VII A i la seva matrícula de presoner de guerra era el 71933.
- Manuel GUTIÉRREZ Souza, nascut el 16 de maig de 1926 a Barcelona i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. El seu número de matrícula era el 4099 i la seva procedència Angulema.

- David MOYANO Tejerina, nascut l'1 de gener de 1922 a Ujo (Astúries) i deportat al camp de Mauthausen el 27 de gener de 1941. El número de matrícula era el 6060 i la seva procedència era l'estalag XI B (el número de matrícula de presoner de guerra és desconegut).
- Lázaro NATES Gallo, nascut el 20 de maig de 1925 a Laredo (Santander) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. La seva procedència era Angulema i el número de matrícula el 3832.
- Félix QUESADA Herrerías, nascut el 4 de maig de 1927 a Serón (Almería) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. El número de matrícula era el 3854 i la seva procedència Angulema.
- Galo RAMOS Barril, nascut el 6 de juny de 1924 a Avilés (Astúries) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. El seu número de matrícula era el 3874 i la seva procedència Angulema.
- Ramiro SANTISTEBAN Castillo, nascut el 30 d'agost de 1921 a Laredo (Santander) i deportat al camp de Mauthausen el 6 d'agost de 1940. El número de matrícula era el 3237 i procedia de l'estalag XIII A. La matrícula de presoner de guerra era 40582.
- Manuel SEGURA Céspedes, nascut el 23 de març de 1922 a Cadalso de los Vidrios (Madrid) i deportat al camp de Mauthausen el 25 de gener de 1941, amb el número de matrícula 3514. Procedia de l'estalag IV B i la seva matrícula de presoner de guerra era el 87852.
- Jesús TELLO Gómez, nascut el 14 de febrer de 1924 a Épila de Jalón (Saragossa) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. Número de matrícula 3841, procedent d'Angulema.

Fins aquí arriba el llistat de testimonis que han col·laborat. A partir d'aquí i seguint un ordre alfabètic, afegim les dades de la resta dels membres del kommando:

- Rafael ÁLVAREZ López, nascut el 22 de maig de 1924 a Turón (Astúries) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. El seu número de matrícula era el 4012 i la seva procedència Angulema.
- José ARCE Fernández, nascut el 15 de març de 1923 a Alcorta (Bilbao) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940, amb número de matrícula 4052. La seva procedència era Angulema.

- José AVIÑÓ Sabaté, nascut el 14 d'agost de 1922 a Cherta (Tarragona) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. El seu número de matrícula era el 4094 i la seva procedència Angulema.
- Antonio BENEDICTO Ibars, nascut el 5 de gener de 1925 a Villanueva de Alpicat (Lleida) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. El número de matrícula era el 4167 i la seva procedència Angulema.
- Francisco CASERO de la Plaza, nascut el 24 de desembre de 1922 a Madrid i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. La seva matrícula era 4021 i la procedència Angulema.
- José CORRALES Rivera , nascut el 19 de març de 1924 a Bélmez (Còrdova) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. La seva matrícula era 4090 i procedia d'Angulema.
- Enrique FERRER Durán, nascut el 25 de setembre de 1925 a Amposta (Tarragona) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. El seu número de matrícula era el 4014 i la seva procedència Angulema.
- Eustaquio FERNÁNDEZ Pedrajas, nascut l'11 de juny de 1922 a Alcarracejos (Còrdova) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. Procedia d'Angulema i no tenim dades sobre el seu número de matrícula.
- Miguel FERNÁNDEZ Pedrajas, nascut el 24 de gener de 1923 a Alcarracejos (Còrdova) i deportat al camp de Mauthausen el 3 de novembre de 1941. Procedia de l'estalag número 140 i la matrícula de presoner de guerra era 7618, però no disposem del número de la seva matrícula del camp.
- Francisco GARRIDO Ramírez, nascut el 7 de desembre de 1922 a Albolote (Granada) i deportat al camp de Mauthausen el 23 de maig de 1941. El seu número de matrícula era el 3942 i procedia de l'estalag IX A. La seva matrícula de presoner de guerra era 52692.
- Elías GONZÁLEZ Peña, nascut el 26 de febrer de 1926 a Esplus (Osca) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. El seu número de matrícula era el 4095 i la seva procedència Angulema.
- Luís GONZÁLEZ Peña, nascut el 25 de gener de 1925 a Esplus (Osca) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. Amb matrícula número 4121, procedia d'Angulema.

- Jesús GRAU Suñer, nascut el 25 de desembre de 1923 a Calaceite (Terol) i deportat a Mauthausen el 24 d'agost de 1940. El seu número de matrícula era el 4148 i procedia d'Angulema.
- Andrés HERRAN Martín, nascut el 9 de novembre de 1923 a Navalmoral de la Sierra (Ávila) i deportat al camp de Mauthausen el 8 d'agost de 1941. El seu número de matrícula era el 4007 i procedia de l'estalag 140. La matrícula de presoner de guerra era 7943.
- Félix LABARA Peña, nascut el 5 de desembre de 1925 a Candasnos (Osca) i deportat al camp de Mauthausen el 27 de gener de 1941. El seu número de matrícula era el 6626 i procedia de l'estalag XI B. La matrícula de presoner de guerra era 380.
- Nicolás MARTÍNEZ, nascut el 25 de març de 1923 a Mataporquera (Santander) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. El seu número de matrícula era el 3962 i la seva procedència Angulema.
- Marino MARTÍNEZ Rodríguez, nascut el 27 de desembre de 1923 a San Cucao de Lama (Astúries) , deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. El seu número de matrícula era el 3957 i la seva procedència Angulema.
- Ramon MILÀ Ferrerons, nascut el 21 de novembre de 1922 a Barcelona i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940, amb el número de matrícula 3975. Procedia d'Angulema.
- Juan PEDROL Carbonell, nascut el 27 de març de 1923 a Barcelona i deportat al camp de Mauthausen el 27 de gener de 1941. El seu número de matrícula era el 6655 , procedia de l'estalag XI B i la seva matrícula de presoner de guerra era 87192.
- Rafael PÉREZ del Moral, nascut el 19 de juliol de 1922 a Espejo (Còrdova) i deportat al camp de Mauthausen el 25 de gener de 1941. El seu número de matrícula era el 3607 , procedia de l'estalag VI C i la seva matrícula de presoner de guerra era 24845.
- Antonio RIO Pes, nascut el 6 d'abril de 1922 a Samper de Calanda (Terol) i deportat al camp de Mauthausen el 6 d'agost de 1940, amb número de matrícula 3364. Procedia de l'estalag XIII A i la seva matrícula de presoner de guerra era 40674.
- Manuel-Angel RAMOS Barril, nascut l'1 de gener de 1923 a Avilés (Astúries) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. El seu número de matrícula era el 4198 i la seva procedència Angulema.

- Pedro SÁNCHEZ Moreno, nascut el 10 de gener de 1923 a Málaga i deportat al camp de Mauthausen el 13 de desembre de 1940. El seu número de matrícula era el 5261, procedia de l'estalag V-D i la seva matrícula de presoner de guerra era 2706.
- Rafael SIVERA Escrivà, nascut el 23 de març de 1923 a Alzira (València) i deportat al camp de Mauthausen el 14 de juny de 1941. El seu número de matrícula el 6667, procedent de l'estalag F. 120 i amb matrícula de presoner de guerra 1336.
- Bautista VALCELLS Casasús, nascut el 29 de maig de 1925 a Calaceite (Terol) i deportat al camp de Mauthausen el 24 d'agost de 1940. El seu número de matrícula era el 4117 i la seva procedència Angulema.
- Bartolomé VALLORI Andrada, nascut el 15 d'agost de 1924 a Ibiza (Balears) i deportat al camp de Mauthausen el 24 de febrer de 1942. El seu número de matrícula era el 9066. Procedia de l'estalag F. 172 i la seva matrícula de presoner de guerra era 2175.

Per finalitzar aquesta introducció voldria fer una petita valoració de la col·laboració i l'ajuda de les persones a les quals he entrevistat i que han estat la base del present estudi. Malgrat viure a França, i haver obtingut en la majoria dels casos la nacionalitat francesa, els seus records per Espanya, i sobretot els seus ideals republicans es mantenen intactes fins avui en dia i, políticament, encara existeix la rivalitat pròpia dels republicans dels anys de la Guerra Civil. Els fets passats als camps de concentració els han marcat per tota la vida i han estat molts pocs els casos en què no han volgut col·laborar en aquest treball. M'he trobat davant d'un doble sentiment; el dolorós d'haver de recordar moments molt durs de la seva vida viscuts a l'exili d'aquells anys i l'esperit de que això no quedi en un racó de la història sinó que es sapiga tot el que ha passat i que a ells no se'ls qualifiqui com els "oblidats de la història". A ells tot el meu agraïment per l'acollida que m'han dispensat i per confiar en un desconegut una de les parts de la seva vida més dura d'explicar, que van viure per diferents circumstàncies entre les que podríem indicar la falta de mitjans econòmics per poder haver viscut un altre tipus d'exili més còmode i, lògicament, molt menys perillós per la seva seguretat personal.

I un últim agraïment a la meua dona, la Pilar, que m'ha acompanyat i ajudat amb moltes dosis de paciència a fer totes les entrevistes, creant un clima de confiança en els testimonis i les seves famílies que ha permès obtenir una sincera i màxima informació.

Capítol 1 : Guerra Civil, exili i deportació

Amb l'ofensiva de l'Ebre, la República va pretendre aturar l'avanç que l'exèrcit franquista estava efectuant sobre la ciutat de València. El 25 de juliol de 1938 s'inicia l'atac de l'exèrcit republicà obtenint, gràcies a l'efecte sorpresa, un èxit inicial. Però la reacció de l'exèrcit franquista va suposar l'aturada de l'avanç i, la batalla de l'Ebre, es va convertir en una de les més llargues i mortíferes de la guerra civil, doncs va durar fins el novembre d'aquell any, i el nombre de morts va ser elevat.¹

Aquest fet bèl·lic va malmetre les forces de tots dos bàndols, doncs el tipus d'enfrontament ha estat qualificat com una batalla de desgast a l'estil de les de la Primera Guerra Mundial. Però les forces republicanes van sortir-hi més mal parades, perquè el poder de recuperació era més ràpid per part franquista gràcies a l'ajuda que rebia a nivell internacional: a més, durant el desenvolupament de la batalla va tenir lloc el Pacte de Munich que va finalitzar amb les esperances diplomàtiques de la República Espanyola que desitjava l'inici de la Guerra Mundial per ser recolzada.

Tot això va suposar que el desembre de 1938, s'iniciés la campanya de Catalunya, i com a conseqüència dels efectes de la batalla de l'Ebre, les tropes franquistes avansessin amb una certa comoditat solament pertorbada per les inclemències climàtiques o per alguns punts de resistència dèbil i desorganitzada.²

L'inici de la campanya suposa una retirada de les tropes republicanes així com un èxode civil massiu cap a la frontera francesa. Ja no es lliuren accions de guerra importants "que estarien anticipadament perdudes i que no hi ha cap interès d'entaular. El procediment preferit per a retardar l'avanç de les tropes franquistes és la destrucció dels ponts, feina que en alguns sectors és portada a cap amb un mètode perfecte dins del gènere".³

¹ Manuel Tuñón de Lara presenta la xifra de 55.000 baixes del cantó republicà i una quantitat semblant al franquista a AA.DD, La Guerra de España, 1936-1939, El País, Barcelona, 1986, p. 306, mentre que Jackson les redueix a unes 40.000 en cada bàndol a G. Jackson, La República española y la guerra civil (1931-1939), Orbis, Barcelona, 1985, p.398; i Payne i Tusell les augmenten fins a 60.000 o 70.000 (S.Payne y J.Tusell, La Guerra Civil, Temas de Hoy, Madrid, 1996, p.181)

² Aquesta conclusió es compartida per la majoria d'estudiosos sobre la Guerra Civil, tret del cas de Pierre Vilar que, a més dels factors citats, interpreta la derrota a partir de la similitud de la campanya de Catalunya amb les posteriors de Polònia i França, on es van aprofitar les bretxes sense preocupar-se de les resistències locals, i aquests desbordaments sistemàtics van donar una sensació d'impotència i desconfiança fins i tot a unitats combatives. P. Vilar, La Guerra Civil Española, Crítica, Barcelona, 1992 pp. 87-88.

³ A. Rovira i Virgili, Els darrers dies de la Catalunya Republicana, Curial, Barcelona, 1976, p. 14.

La retirada de la població civil no afecta solament a persones de Catalunya sinó que és més àmplia pel fet que existia un població formada per refugiats de la resta d'Espanya que estaven establerts a viles i ciutats catalanes, doncs les seves zones de procedència havien, o bé caigut en mans de les tropes franquistes, o bé existia el perill que hi caiguessin. L'avanç de l'exèrcit colpista, que penetra a Catalunya pel sud i per l'oest, mobilitza a la població en direcció cap a la frontera francesa, uns cap a les fronteres Portbou-Cervera i Jonquera- El Portús, i d'altres cap a la zona de Puigcerdà i la Seu d'Urgell. Durant el mes de gener de 1939, les carreteres en direcció a la frontera estan plenes de combois formats per camions, automòbils, carros i fileres de persones que marxen a peu. Aquestes persones porten amb elles els estris que consideren més necessaris com ara matalassos, coixins, maletes amb roba, aliments, etc., però a mesura que van avançant, aniran reduint l'equipatge i llençant allò que no consideren primordial, fins a arribar a la frontera amb molt poques coses.

Les ciutats catalanes veuen passar aquests grups de persones: Barcelona primerament, i després Girona, Olot o Figueres, ciutats que quedaran col·lapsades per l'arribada massiva de persones que fugen.⁴ A més, la situació s'agreuja pels atacs de l'aviació franquista amb bombes sobre les poblacions i els metrallaments sobre les caravanes de fugitius, que es mantindran durant tota la retirada.

Les tropes republicanes s'aniran retirant d'una forma desorganitzada, alguns barrejats amb els grups de civils i d'altres mantenint les seves unitats i tractant de protegir la retirada.

La població espera al costat de la frontera, doncs aquesta està tancada i no serà fins el 28 de gener quan s'obrin les portes, deixant passar exclusivament a dones, nens i ancians. Una descripció del punt fronterer de La Jonquera- El Portús ens mostra la situació existent en aquell moment: a mesura que un s'apropa a La Jonquera “es fa més difícil de seguir endavant. Hi ha grans fileres de vehicles de totes menes, uns aturats, uns altres avançant penosament amb intermitències, alguns retirats o bolcats als camps veïns. I per entremig dels vehicles, gent i més gent, a peu, duent paquets, farcells, coixineres, matalassos.”; i la pujada del coll de Portús mostra com van grups de gent, “sobretot dones amb farcells al cap i a les mans i amb criatures agafades a les faldilles”,

⁴ Al llibre de A. Rovira i Virgili, Els darrers dies..., trobem unes descripcions força interessants sobre les caravanes de civils que fugen cap a la frontera, sobre la situació a les ciutats de Girona, Olot i Figueres en el moment en què arriben els grups de refugiats, i sobre els camps que s'instal·len improvisats a les afores de les poblacions a prop de la frontera.

i com en aquesta zona l'espectacle és llastimós perquè "a banda i banda de la carretera hi ha una doble renglera de cotxes i camions espatllats i sovint estimbats , maletes esbotzades, matalassos i coixins i coixineres , peces de vestir , barrets , sabates i espadenyes , tot destrossat i abandonat".⁵

El dia 5 de febrer, i davant la pressió de l'exèrcit republicà i dels civils que encara no han pogut passar a França, s'obre oficialment la frontera per a totes les persones , tan civils com militars. El dia 10 la frontera va quedar quasi totalment tancada pel costat català, quan les tropes de la Quarta Brigada de Navarra arribaven a Port-Bou i d'altres tropes franquistes arribaven a Puigcerdà, encara que els darrers soldats republicans van sortir el dia 13 (provenien del tancament de l'anomenada "bossa del Coll d'Ares").⁶

El pas no solament es va produir pels punts fronterers habituals, sinó que almenys una part de la gent va travessar els Pirineus per passos naturals en meitat de la muntanya. La dificultat geogràfica d'aquests passos es va veure agreujada per l'element climatològic, doncs ens trobàvem en ple hivern, fet que va comportar forces problemes per a aquells que havien decidit emprendre aquest camí de l'exili.

Dos aspectes referents al tema de l'exili a França són àmpliament tractats per una bibliografia que no arriba a la unanimitat. El primer són les xifres de l'exili, que han estat impossibles d'establir amb una total exactitud , però que varien amb una petita notorietat, segons l'autor que les presenta. El segon, és la valoració de l'actitud que França va mantenir cap a aquest grup de refugiats espanyols , en el seu acolliment i tractament en els camps de concentració francesos.

Sobre el primer aspecte, la xifra de la que s'ha parlat generalment i de manera arrodonida és la de mig milió de persones. Bravo Tellado a "*El peso de la derrota*" ja subtitula el seu llibre com "la tragedia de medio millón de españoles en el exilio" i per matisar-ho més divideix aquesta xifra en 450.000 soldats i oficials i 50.000 nens, dones i mutilats.⁷ La mateixa xifra és compartida per J. Carrasco en el seu *Album-souvenir del'exil Republicain Espagnol en France*, encara que la divisió ara és diferent i parla de

⁵ A. Rovira i Virgili, *Els darrers dies ...* pp. 104 i 115

⁶ F. Vilanova i Vidal-Abadal, *El primer exili 1939-1940*, article presentat a "Jornades sobre la fi de la Guerra Civil", Olot, 1999.

⁷ A. Bravo Tellado, *El peso de la derrota, 1939-1945*, Edifrans , Madrid, 1974, p.18

300.000 civils i 200.000 soldats.⁸

Una quantificació més àmplia és la que apareix al llibre *Los olvidados. Los exilados españoles en la Segunda Guerra Mundial*, d'Antonio Vilanova, on explica que els serveis especials organitzats per la legació de Mèxic a França, en col·laboració amb els del Ministeri de l'Interior francès, varen registrar un total de 527.843 refugiats polítics espanyols, segons els censos que van remetre els camps de concentració, els centres d'allotjament i les prefectures departamentals. Acaba explicant que d'aquest total i en el curs de diversos mesos, regressaren a Espanya poc més de 100.000 persones.⁹

Tant aquesta com les anteriors xifres es veuen reduïdes en altres quantificacions que són més explícites: a *Víctimas de la Guerra Civil*, obra coordinada per Santos Juliá, serien uns 470.000 els refugiats que al febrer de 1939 varen entrar a França, matisant que a finals de 1938 ja es trobaven allà uns 45.000, més altres 12.000 que varen sortir del port d'Alacant abans del bloqueig final. D'aquest grup de refugiats, 170.000 eren dones, nens i ancians, i als mesos següents varen tornar a Espanya aproximadament la meitat.¹⁰

La xifra es redueix a 440.000 segons Javier Rubio, que divideix aquesta quantitat en 170.000 dones, nens i ancians (coincidint amb l'apreciació utilitzada per Santos Juliá), 220.000 militars, 40.000 civils vàlids i 10.000 ferits.¹¹

Sobre l'aspecte de l'actitud francesa davant l'arribada dels exiliats espanyols i el seu tractament al internar-los en camps de concentració, les opinions tenen una clara divisió en dos grups: un primer que considera inhumà el tracte donat a aquests refugiats i del tot indignant que aquestes persones, civils que recolzaven el poder constituït legalment i membres de l'exèrcit de la República, defensors del govern legal d'Espanya, fossin rebuts amb filferades, cops i maltractaments, per una nació que es considerava com a democràtica i que tenia que haver fet costat a la seva causa (es parlarà de vergonya nacional i d'humiliacions i calvaris patits pels refugiats i que s'han

⁸ J. Carrasco, *Album-souvenir de l'exil Republicain Espagnol en France*, Association des Auteurs Auto-Édités, Perpignan, 1984, p. 15.

⁹ A. Vilanova, *Los olvidados. Los exilados españoles en la Segunda Guerra Mundial*, Ruedo Ibérico, París, 1969, p. 3.

¹⁰ S. Juliá, F. Moreno, J. Casanova, J.M. Solé i Sabaté, J. Villarroya, *Víctimas de la Guerra Civil*, Temas de hoy – historia, Madrid, 1999, p.282.

¹¹ J. Rubio, *La emigración de la guerra civil de 1936-1939*, San Martín, Madrid, 1977, vol I, p.72.

de recordar per fer justícia).¹²

I l'altra opinió que , malgrat té present el fet de l'existència d'incidents deplorables i d'un tracte no sempre del tot correcte, justifica l'actitud francesa tot tenint present que les autoritats del país veí es van veure desbordades per l'allau de refugiats que van passar la frontera i que ningú s'esperava en tals quantitats. I que així i tot varen fer el que van poder , doncs si s'hagués tractat d'un altre país, possiblement fins i tot s'hagués impossibilitat l'entrada als refugiats. És una postura , per tant, agraïda cap a l'actitud francesa que, segons això, es va trobar amb uns problemes logístics insuperables.¹³

Retornant a l'explicació sobre el pas de la frontera, indicarem que els militars eren obligats a deixar les armes i, en la majoria de casos, eren escorcollats pels gendarmes abans d'entrar a França. Als civils s'els deixava passar , generalment sense fer-los cap registre. Un cop travessada la frontera, a la gent se la dividia en dos grups (un d'homes i l'altre de dones , nens i ancians) i eren instal·lats en camps provisionals com els de la Tour de Querol , Ossejà, Ur, La Guingueta i d'altres, per posteriorment traslladar-los a d'altres camps més grans habilitats en la seva majoria a les platges del Roselló (en el cas dels homes).

El primer d'aquests camps és el d'Argelers, creat l'1 de febrer de 1939. Preparat per albergar a unes 150.000 persones, el camp no és una altra cosa que una immensa platja dividida en rectangles d'una hectàrea cadascun i rodejada de filferrades. Davant aquesta manca de refugi i tenint present que era el mes de febrer i que, per tant, l'aspecte climatològic era totalment advers (fred, pluja i s'ha d'afegir la tramuntana) , els que arriben a aquests camps s'han de guarir efectuant forats a la sorra de la platja i cobrint-los amb mantes i branques. La situació és d'enorme precarietat; mostra d'això ho tenim en l'elevat nombre de morts que s'hi produeixen per la falta d'atenció sanitària, o en la manera en què es distribuït en un primer moment el menjar. Respecte

¹² Així es presenta a S. Julià, F. Moreno, J. Casanova, J.M. Solé i Sabaté, J. Villarroja, Victimas de la ..., p. 283 , i , en general, en tot el llibre de M. C. Rafaneau-Boj, Los campos de concentración de los refugiados españoles en Francia (1939-1945 ..., Omega, Barcelona, 1995, on d'una manera repetitiva s'insisteix sobre aquesta mala actitud francesa.

¹³ En el llibre de A. Rovira i Virgili ja esmentat (Els darrers dies..., p. 188) es justifiquen els aspectes negatius com a fruit del nerviosisme de la situació mentre que es valora l'actitud de rebuda efectuada per França. A l'article de Francesc Vilanova i Vila-Abadal (El primer exili..., pp. 11 i 12) s'insisteix en els problemes logístics com a quelcom inevitable doncs l'elevat nombre de refugiats que passen la frontera no permet més que organitzar uns camps de recepció en condicions precàries (són 400.000 persones en menys de tres setmanes les que creuen la frontera).

al primer punt, s'indica que es registraven unes deu defuncions diàries al camp¹⁴ i que els cadàvers se'ls enterra directament a la sorra , amb una absència total de sepultura, fet que dificulta la quantificació precisa de morts en els primers dies d'internament, però que es pot parlar de xifres molt elevades (entre quinze i cinquant mil persones).¹⁵

I en el tema del menjar , hi ha un episodi que apareix en moltes de les descripcions efectuades per persones que varen estar a Argelers i que hi fan sovint referència com a mostra de la desorganització i del tracte poc humanitari i degradant; els primers dies, a l'hora de distribuir el pa entre els refugiats , les autoritats franceses col·locaven a l'entrada del camp uns camions i des d'allí començaven a tirar el pa cap a l'afamada multitud, produïnt-se una sèrie de lluites entre la gent que tenien com a conseqüència el fet que les persones més fortes aconseguien el menjar mentre que els més dèbils es quedaven sense.¹⁶

Als pocs dies , concretament el 9 de febrer, es crea prop d'Argelers el camp de Sant Cebrià per poder controlar millor el flux de refugiats; però les característiques i mancances són les mateixes que a Argelers, i la duresa de la situació es veurà agreujada per una epidèmia de tifus que afectarà el camp a finals del mes de febrer.

El tercer dels grans camps va ser el de Barcarès, que estava situat a la mateixa interminable platja del d'Argelers i Sant Cebrià, i la finalitat del qual era la de descongestionar aquests dos camps. Estava força organitzat en forma d'illots; en total en tenia dotze, i cada illot comprenia vint-i-cinc barraques que albergaven cadascuna a 70 homes. Es considerarà el camp model, doncs tindrà establerts equips de desinfecció i carretera pavimentada. Fins i tot , estarà àmpliament obert al públic. En aquest camp està l'anomenat "camp de Franco", lloc on eren agrupats aquells que volien tornar a Espanya, i és per això que es considera que prioritàriament estava reservat als refugiats en trànsit cap a Espanya (malgrat que un important nombre d'internats no tenien aquest destí).

A mesura que va passant el temps ,apareixen altres camps que, contràriament als primers dies, ara s'aniran classificant per categories. Entre els més específics podem trobar el de Septfonds , prop de Montauban , on s'agrupen als tècnics i obrers qualificats, i que es pot considerar com un camp purament militar; el de Gurs, utilitzat

¹⁴ J.L. Abellán, *El exilio español de 1939*, Taurus, Madrid, 1976, p. 94.

¹⁵ M.C. Rafaneau-Boj, *Los campos de concentración de los...*, p.135.

¹⁶ M.C. Rafaneau- Boj, *Los campos de concentración de los...*, pp. 131-132, i D. Díaz, *Entre filferades. Un aspecte de l'emigració republicana dels Països Catalans, 1939-1945*, La Magrana, Barcelona, 1993, p.79, els citem com a exemples (són força innumerables els llibres que reflexen aquest episodi).

per albergar a bascos i a internacionals; el de Vernet-les-Bains, reservat als malalts més greus; el de Bram ocupat en primer lloc per homes d'edat avançada, on després hi arribaran intel·lectuals i funcionaris, i on també hi haurà un grup important de forners, doncs en aquest camp instal·la la intendència francesa una enorme panificadora per fer pa per tota la resta dels camps; el d'Agde, que dividit en tres camps, un d'ells era exclusivament per catalans; el de Le Vernet-d'Ariège, inaugurat pels anarquistes o quasi tots els de la 26 divisió Durruti, era considerat un camp disciplinari; o el de Riucros on s'envia a les dones considerades perilloses i on el règim disciplinari és molt rigorós.

A part s'ha de citar el castell de Colliure, recinte destinat a aquells refugiats que són considerats com a perillosos, indisciplinats, i on el tractament aduirà una duresa pròpia quasi d'un penal (maltractaments, violència, tracte vexatori, etc.).

Tret de tots aquests camps, on en la majoria de casos estan internats homes (tan civils com militars), i en alguns dones, per tota França apareixen uns camps anomenats refugis en els que s'interna a les dones amb criatures, la gent gran, o els invàlids. En aquests llocs, les famílies estaran juntes i, a través de diferents organismes, es posaran en contacte amb els homes de la família que estan reclosos en altres camps, els reclamaran, i podran arribar a ajuntar-se tots. Un clar exemple d'aquest tipus de camp és el que va acollir una sèrie de refugiats a Angulema; es tractava d'un grup on hi havia gent de tota ment, molts ferits del front, homes vells, dones i criatures. Varen ser traslladats en tren directament de la frontera fins a Angulema. Allà, en un primer moment van estar refugiats en un garatge de la ciutat, per després passar a una població propera anomenada Ruelle on, fin i tot, es permetrà als nens anar a l'escola per seguir la seva educació. Amb l'esclat de la guerra mundial, al mes de setembre, són traslladats novament a Angulema, a l'anomenat camp d'Alliers, un camp amb barraques i filferrada, però on tenien una certa llibertat de moviments, i eren tractats d'una manera correcta. Allà es van ajuntar moltes famílies que treballaven per guanyar uns diners que els ajudessin a subsistir d'una manera més còmode. Alguns dels que estaven al camp, marxaren a viure a la ciutat mentre que d'altres van romandre-hi fins l'arribada dels alemanys i el posterior desmantellament del camp.¹⁷

Als camps organitzats al Roselló francès, als refugiats se'ls hi plantegen diverses opcions en el cas que no fossin reclamats per alguna persona que visqués a França i que es responsabilitzés d'ells, una de les poques formes que tenien per sortir dels camps. Per

¹⁷ Per una descripció més detallada d'aquest camp consultar el capítol dedicat als refugiats d'Angulema que es troba a M. Roig, Els catalans als camps nazis, Edicions 62, Barcelona, 1977, pp. 63-68.

una banda trobarem els que , després de patir tota una sèrie de penalitats produïdes per la precarietat dels camps i , aprofitant les diverses crides que els francesos fan animant-los que marxïn, decideixen retornar a Espanya. Altres decidiren intentar exiliar-se a alguns dels països que acollia refugiats; l'URSS i alguns països hispanoamericans, especialment Mèxic. Per poder optar a aquest exili ho tenien que fer a través d'una sèrie d'organismes creats per aquest fi , i que eren el SERE i la JARE.¹⁸ Però l'aspecte burocràtic era força lent i, a més, en la majoria dels casos, els països receptors acceptaven admetre refugiats espanyols després d'una prèvia selecció en la que entrarien els intel·lectuals , els professionals de caràcter liberal , els polítics, o les persones qualificades , de manera que aquells sense cap tipus de recurs com els obrers de peu o els camperols tenien molt poques possibilitats d'aprofitar-se d'aquesta situació.

Per altra banda , el govern francès intenta aprofitar la massa de refugiats per poder emprar-los en quelcom útil i els hi ofereix que triïn entre tres possibilitats: la incorporació a la Legió Estrangera, les Companyies de Treball i els Batallons de Marxa. En el cas de la Legió Estrangera, pocs varen ser els que es presentessin voluntaris per aquesta opció. El desgast produït per la guerra civil en la que acabaven de lluitar, així com un cert rebuig cap el fet de servir sota la bandera francesa pel tracte que els hi estaven donant en els camps de concentració , i l'acusació de no haver intervingut plenament a favor de la República quan aquesta ho necessitava durant la guerra , són alguns dels factors que frenaren l'allistament. A més, els destins de la Legió Estrangera eren llunyans i la disciplina força dura, i això acabava de desanimar a qualsevol que si volgués presentar.

A partir del mes de maig de 1939, es va començar la campanya per reclutar homes per crear les anomenades Companyies de Treball. Aquestes estaven formades per grups de 250 homes i , en elles, existien dos comandaments; un francès encarregat de la direcció, administració, control i custòdia dels espanyols mobilitzats , i un altre espanyol amb la missió de coordinar les feines a realitzar i complimentar les ordres que sortien del comandament francès. Cada companyia estava dividida en diverses seccions, a càrrec cadacuna d'un oficial espanyol . El règim alimentari era el mateix que el de les forces

¹⁸ SERE: Servicio de Emigración de los Republicanos Españoles. Aquesta organització va ser creada per Juan Negrín el 21 de març de 1939 amb l'objectiu de gestionar i facilitar l'emigració dels republicans espanyols a un tercer país. Al març de 1940 estava totalment desorganitzada per l'acció policial.

JARE: Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles. Aquest comitè fou fundat el juliol de 1939 per Indalecio Prieto amb una finalitat similar a l'anterior. Mai tingué la importància del SERE.

de l'exèrcit francès; aquesta millora en les condicions alimentàries, així com la promesa de les autoritats franceses segons la qual les famílies dels treballadors serien portades dels llocs on es trobaven al poble més proper al lloc de treball de la Companyia, perquè les famílies es poguessin reunir en hores i dies lliures (promesa que no es va complir) , van fer que molts refugiats s'apuntessin en aquestes companyies. A més, un cop va esclatar la guerra mundial, a molts camps es va obligar per la força a que, aquells que encara hi restaven, haguessin d'apuntar-se obligatòriament.

La tasca a la que es va dedicar a aquestes companyies va ser , principalment, la de fortificar les fronteres franceses amb Alemanya i Itàlia , situant-se en les segones línies accesorïes a les línies principals de resistència. El pagament que rebien per la seva feina era de 50 cèntims de franc diaris.¹⁹

I al començament de la Segona Guerra Mundial, es van crear el Batallons de Marxa, una espècie de cos d'estrangers que s'allistaven voluntàriament a l'exèrcit pel temps que durés el conflicte. Els refugiats que estaven als camps de concentració anaven fins a Perpinyà a inscriure's als centres de reclutament i , després d'una ràpida instrucció militar, eren enquadrats en batallons que integraren el 1r. Regiment de Marxa de voluntaris estrangers. El nombre de persones que es van allistar va ser molt inferior respecte al de les companyies de treball. Seran enviats al Somme, a Alsàcia i a les Ardenes, és a dir, a les primeres línies de xoc.

Amb la invasió de França per part dels alemanys el juny de 1940, molts dels refugiats espanyols que estaven prop de la frontera , formant part dels Batallons de Marxa i de les Companyies de Treball , es convertiran en presoners de l'exèrcit alemany, la Wehrmacht, doncs quedaren barrejats entre el gran nombre de soldats francesos i anglesos que anaven retirant-se. D'altres, que es troben en camps de refugiats, també seran capturats pels alemanys, mentre que els que poden escapar en molts casos acabaran unint-se a la Resistència. D'aquesta manera, els canals a través dels quals els espanyols van caure en mans dels alemanys són principalment quatre: les Companyies de Treball, els Batallons de Marxa dels voluntaris estrangers, la deportació de civils i la Resistència.²⁰

¹⁹ A Vilanova, *Los olvidados...*, p. 51, i A Sinca, *Lo que Dante no pudo imaginar. Mauthausen-Gusen 1940-1945*, Producciones editoriales, Barcelona, 1980, p. 64

²⁰ Aquests canals estan recollits en el llibre de A Vilanova, *Los olvidados...*, p. 87, alhora que afegeix a aquests, dos més: els creats per la Gestapo i la policia al detenir en redades als espanyols que circulaven lliurement per França o bé perquè havien aconseguit fugir dels camps de concentració, o perquè des del principi de l'arribada a França disposaven d'una major mobilitat, situant-se fora de la xarxa dels serveis

Els primers presoners seran traslladats a un frontstalag en primer lloc, i a un stalag posteriorment.²¹ Allà seran tractats com els presoners de guerra d'altres nacionalitats però, als espanyols, se'ls anirà agrupant poc a poc , traslladant-los a altres camps de presoners (de vegades només passaven per un de sol) , per acabar sent deportats als camps de concentració alemanys. Aquest transport fins als camps s'efectuava amb vagonets de mercaderies que portaven una llegenda escrita : “ Hommes 40, chevaux 8” , 40 homes o vuit cavalls, encara que això no significava res, doncs era habitual que el nombre de deportats dins de cada vagó fos molt elevat, el que feia força incòmode el transport (i fins i tot de vegades mortal). Solament un transport de civils, el dels refugiats d'Angulema va sortir directament cap a un camp de concentració (concretament Mauthausen), i va ser un cas únic perquè tots els transports d'espanyols varen passar prèviament per un stalag. També és excepció a aquest punt els resistents de les presons de la Gestapo que passaven directament per les presons de Compiègne, Fresne o La Santé.

Una de les preguntes que queda a l'aire sobre aquesta deportació és la que es planteja amb el trasllat dels espanyols als camps de concentració. No sembla que fossin enemics directes d'Alemanya ni havien participat , a l'inici de la invasió, en cap lluita de resistència contra els alemanys. Per això molts dels deportats es pregunten sobre aquest fet, tot indicant la participació del govern espanyol franquista en el mateix, i assenyalant la figura de Serrano Suñer, en aquells moments el ministre d'Assumptes Exteriors, com el màxim responsable del seu destí, fet per altra banda que no ha pogut estar demostrat.

Els camps de concentració als quals varen anar a parar els refugiats espanyols varen ser els de Mauthausen, Auschwitz, Buchenwald, Dachau , Flossenbürg, Neuengamme, Sachsenhausen i Ravensbrück (aquest últim de dones).²²

De tots, el de Mauthausen va ser el que va rebre el màxim contingent d'espanyols. Aquest camp de concentració i extermini va ser fundat el 8 d'agost de 1938 en un turó de la vall del Danubi, a les afores del poble de Mauthausen, que dista 15 quilòmetres de Linz. La situació del camp està motivada per l'existència d'una antiga

estatals; i els que s'allistaren al S.T.O. (Service Travail Obligatoire) organitzat per les autoritats del Reich i els col·laboracionistes per proporcionar a la indústria alemanya una mà d'obra barata i dòcil.

²¹ En alemany, frontstalag és l'abreviatura de Frontstammlager, que significa camp de presoners de guerra provisional, situats en les immediacions dels camps de batalla. Per altra banda, stalag és l'abreviatura de Stammlager, que significa camp de presoners de guerra.

²² M Constante, Los años rojos. Holocausto de los españoles, Sdad. Coop. L. G. , Zaragoza, 1984, p. 105.

pedrera de granit anomenada Wienergraben²³, la més gran d'Austria, que proporcionava una bona part de l'empedrat dels carrers de la capital austríaca. Posteriorment a l'Anschluss, una llei va transferir la concessió de l'explotació a l'empresa Deutsche Erd und Steinbruch Gesellschaft, domiciliada a Berlín i sòlidament vinculada a la SS (Schutzstaffeln), les seccions de seguretat del Partit Nazi que en la seva tasca de repressió als opositors al règim i garants del nou ordre, s'encarregaven de l'administració i custòdia dels camps de concentració.

És interessant assenyalar tal com consigna Avel·lí Artís-Gener, que una dada simptomàtica i probatòria és el fet que molts camps de concentració varen ser creats a partir d'antigues pedreres.²⁴

A principis de 1938 varen ser transferits un grup de deportats procedents del camp de concentració de Dachau, compost quasi únicament per criminals de dret comú, per treballar a la pedrera i el 8 d'agost d'aquell any, Himmler va ordenar la creació del K.L. Mauthausen.²⁵

Per comprendre la duresa d'aquest camp de concentració que més bé el podríem considerar com a camp d'extermini, hem de tenir present la classificació que els alemanys varen fer dels camps. A partir de la circular de Reinhardt Heydrich del 2 de gener de 1941, els camps quedaven classificats en tres categories. La I per presoners menys culpables i aptes per ser reformatos, acusats de delictes menors; entren dins d'aquest grup els camps de Dachau i Sachsenhausen. La II per a delictes més greus, per presoners molt culpables i poc recuperables: Buchenwald, Auschwitz, Neuengamme, són alguns exemples. I la categoria III per a delictes molt greus, per aquells criminals endurits i asocials, que no eren susceptibles d'educació i per tant irrecuperables i que estaven condemnats a desaparèixer; en aquest grup es troba el camp de Mauthausen.

El K.L. Mauthausen era el camp mare del conjunt de subcamps i grups de treball situats en el territori austríac i zones limítrofes. L'administració del camp dirigia 49 kommandos; això eren llocs de treball generalment fora del camp (com fàbriques, carreteres, túnels, pedreres, etc.) encara que també es coneixien amb aquest nom els serveis de les instal·lacions interiors (bugaderia, forn, infermeria, bombers, etc.), i els

²³ El nom de Wienergraben, que significa la síquia de Viena, està justificat segons Avel·lí Artís-Gener perquè era d'aquesta pedrera d'on havien sortit totes les llambordes que pavimentaven la ciutat dels boscos i dels valsos (A. Artís-Gener, La diàspora republicana, Editorial Euros S.A., Barcelona, 1975, p.188) mentre que José Luis Abellán explica que el seu nom ve del fet que en altres temps havia estat propietat de la ciutat de Viena (J.L. Abellán, El exilio..., p. 104).

²⁴ A. Artís-Gener, La diàspora..., p.188.

²⁵ Les sigles K.L. corresponen a Konzentrationslager, que significa camp de concentració.

campes secundaris. En el cas de Mauthausen un dels kommandos més importants era el de Gusen.

La quantificació sobre els presoners que van passar pel camp de Mauthausen entre el 8 d'agost de 1938 i el 5 de maig de 1945 (data de la liberació) s'ha fet difícil i els estudiosos plantegen una xifra que ronda els 350.000.²⁶ I en el cas particular dels espanyols, les quantificacions també han estat diverses. Les xifres arrodonides parlen de 11.000 refugiats espanyols , dels quals solament varen sobreviure 1.300.²⁷ Aquesta dada elevaria els morts a 9.700 i no coincidiria amb el monument que es troba al camp de Mauthausen que recorda les víctimes espanyoles del camp, i on es pot llegir “ a los 7.000 españoles muertos por la libertad”.

Una altra classificació feta per Josef Kohl sobre les pèrdues de les diferents nacionalitats, situa la xifra en 6.502 espanyols morts a Mauthausen i els seus kommandos.

Les que podríem considerar com les més acceptades , són dues versions de les dades: la de Manuel Razola y Mariano Constante que apareixen al llibre *El triángulo azul* i les de Casimir Climent i Carrió que són recollides per la Montserrat Roig a *Els catalans als camps nazis*. La primera afirma que varen passar per Mauthausen un total de 9.067 espanyols , dels que foren exterminats a Gusen 4.200. i 2584 al camp central i a d'altres kommandos. En total serien 6.784 espanyols morts , és a dir, el 70%. Aquestes xifres estan obtingudes a partir de les consultes fetes als supervivents del camp.

La versió de Casimir Climent redueix el nombre d'espanyols que van passar per Mauthausen a 7.189 i divideix els exterminats en tres grups: 499 morts gasejats al castell de Harteim; 477 morts a Mauthausen , i 3839 morts a Gusen. El total de morts seria de 4.815. Aquestes dades tenen un origen documental perquè provenen dels fitxers que ell utilitzava al camp, doncs ell treballava a l'oficina administrativa.

La dificultat de la quantificació exacta ha estat motivada per diferents factors; per una banda molta de la documentació del camp va ser cremada abans de la liberació pels propis SS; per altra alguns arxius existents a l'actualitat que contenen material

²⁶ A. Vilanova, *Los olvidados...*, p.116, ens planteja aquesta xifra , indicant que 285.000 varen ser exterminats (d'aquests 122.767 eren presos polítics) i que s'han de sumar uns 30.000 aproximadament que no eren matriculats i anaven directament a la cambra de gas o eren afusellats. En canvi, Franco Sarinelli situa la xifra de presoners que varen passar per Mauthausen en 335.000 dels que varen morir 122.766, i als que s'ha d'afegir una mica més de 10.000 com a eliminats de manera immediata sense ser registrats (F. Sarinelli, *Vida y muerte en los campos de concentración y exterminio*, De Vecchi, Barcelona, 1979, p. 100).

sobre els camps encara no estan oberts als investigadors ; i també sabem, pels registres que s'han conservat i per les persones que treballaven als departaments administratius dels camps que la numeració donada als interns tornava a començar de nou, doncs existia un màxim ja que s'havien de donar números fàcilment recordables i això va fer que es repetissin sèries i que el mateix número de matrícula fos portat per quatre o cinc espanyols diferents.

També trobem divergències sobre el moment en què arriben els primers transports amb espanyols al camp de Mauthausen. Si bé hi ha coincidència en indicar que és el mes d'agost de 1940 , en la data concreta i el transport no hi ha acord; l'1 d'agost a les onze del matí ,²⁸ el 6 d'agost procedent d'Angulema,²⁹ o també el 6 d'agost , però no procedent d'Angulema ja que aquest comboi té data del 24 d'agost.³⁰ Sembla ser que aquesta última afirmació és la més correcta , o així han coincidit diversos testimonis i llibres. Aquesta grup que entra el 6 d'agost estaria compost per 392 espanyols , i entre aquesta data i el 6 de juny de 1941 hi arribarien un total de 5.998 espanyols més. Al cap d'un any n'hi haurien arribat mil més.

Si ens preguntem per l'explicació sobre el fet que els espanyols, que no havien estat enemics directes de l'Alemanya nazi, hagin estat deportats a un camp de categoria III, on solament hi van aquells que es consideren irrecuperables , i han de ser exterminats, també sorprèn la manera en la que van estar catalogats a l'entrar al camp. Tots els presoners portaven com a distintiu un número de matrícula i un triangle per diferenciar el motiu pel qual estaven internats. El triangle de color verd era pels delinqüents comuns; el negre pels asocials , els desenfainats; el vermell pels polítics (portaven una lletra a sobre que indicava la nacionalitat) ; el morat pels pastors protestants o aquells que no volien fer el servei militar; el rosa pels homosexuals ; dos triangles, un de color vermell i l'altre de color groc (invertit) pels jueus. Però els espanyols varen portar un triangle blau (que significava apàtrides) amb una lletra S al mig designant-los com a Spanier. Aquesta classificació solament es va produir a Mauthausen, doncs als altres camps els espanyols portaven un triangle de color vermell (polítics) amb la lletra S, que seria potser la maner més lògica d'haver-los classificat. El van dur tots els espanyols que van entrar al camp abans de 1943, doncs els que a

²⁷ A. Sinca, *Lo que Dante no pudo imaginar...*, p. 33.

²⁸ A Vilanova, *Los olvidados...*, p. 131.

²⁹ M. Razola i M. Constante, *Triángulo Azul. Los republicanos españoles en Mauthausen, 1940-1945*, Península, Barcelona , 1979

³⁰ M. Roig, *Els catalans als ...*, p.119

partir d'aquell any entraven era per motius de resistència i se'ls donava el triangle vermell.

La vida al camp va ser molt dura. En arribar els presoners eren dutxats, afaitats (per tot el cos), se'ls hi prenia la filiació i se'ls donava un vestit a ratlles, un número de matrícula i un triangle. A continuació passaven a una barraca on les condicions per estar-hi eren infrahumanes (dormir al terra, un nombre molt elevat de persones per l'espai que hi havia , no podien estar a la barraca si no era a l'hora de dormir, etc...) . Passaven a continuació uns dies de quarentena (alguns transports no la varen efectuar) en els que se'ls feia instrucció i poca cosa més. Un cop passat aquest període, eren assignats a treballar en algun dels kommandos de treball del camp. En un primer moment la majoria dels presoners van anar a treballar a la pedrera, un treball molt dur i del que especialment es recorda el fet d'haver de pujar al final de la jornada una pedra de 30 o 40 quilos a les espatlles per l'anomenada "escala de la mort", una escala de 186 esglaons de forma irregular que unia el camp amb la pedrera i on molts deportats, per esgotament de les forces, perdien la vida. El transport d'aquestes pedres servia per construir els murs del camp , de manera que la fisonomia exterior de Mauthausen sembla la d'una fortalesa , doncs en determinades parts s'han substituït les filferades per murs i torres de pedra.

L'explotació de la pedrera per una empresa de les SS ens demostra que, si bé els camps de concentració varen aparèixer per reunir a totes aquelles persones indesitjables al Règim, la seva funció va ser doble; repressiva i alhora d'explotació esclavista , doncs els camps es van convertir en grans reserves de mà d'obra superexplotada i reduïda a la pura i simple esclavitud.

La duresa del treball (es treballava de sol a sol) , la poca alimentació (quantitat escassa i valor nutritiu baixíssim), les condicions climatològiques extremes (els hiverns són molt durs a la zona i cap inclemència del temps impedia anar a treballar) , i el tracte rebut pels SS i els kapos, que eren presoners anomenats pels alemanys que vigilaven el treball, força sanguinaris i que no donaven cap tipus de valoració per la vida humana, són els factors que varen suposar que les morts fossin un element constant al camp.

En el moment de l'arribada, els espanyols varen patir les anomenades "ofensives", dirigides cap a la nacionalitat nova que entrava al camp, i que consistien en causar un elevat nombre de morts per mantenir l'ordre en aquell grup (pallisses, treballs més durs, etc.). La vinguda de presoners d'altres països , juntament amb l'evolució desfavorable de la guerra pels alemanys, que feia que haguessin de cuidar més la mà

d'obra, i la veterania dels espanyols que van ser una de les primeres nacionalitats en entrar al camp, varen fer que poc a poc els republicans anessin accedint a diferents llocs de cert privilegi al camp (barbers, secretaris de barraca, kapos, a l'oficina de l'administració del camp) i això els hi va permetre d'ajudar-se i adaptar-se al camp, convetint-se en una nacionalitat amb un cert "prestigi", però no exempta de patir com les demés encara que en una millor posició.

Així aquesta posició avantatjosa va permetre la creació d'una organització clandestina dirigida pels comunistes i encaminada a solidaritzar-se en l'ajuda a aquells que estaven més necessitats a través de fer-los arribar menjar o bé col·locar-los en grups de treball en els que no necessitessin fer un esforç molt gran. Aquest Comitè, que en un primer moment va ser exclusivament espanyol, es va estendre a les altres nacionalitats i es va crear un Comitè Internacional que disposà d'un aparell militar per fer front, cap al final de la liberació , a la possibilitat que els alemanys pretenguessin eliminar-los a tots.³¹ L'actuació d'aquestes organitzacions clandestines durant l'internament, així com en els combats de l'alliberament posterior, han estat per una banda considerades com a vitals per la salvació de molts espanyols, mentre que per altra s'ha insistit en l'exageració del paper que es diu que han tingut i, fins i tot, s'han desprestigiats les seves accions. La visió que es dona d'aquest episodi està marcada per la ideologia de la persona que l'ha formulada; generalment si era de caire comunista la primera, i si era d'una altra tendència, la segona.

Dels diferents kommandos que formaren part de Mauthausen hem de fer una menció especial al cas de Gusen. Era un kommando més gran que el propi Mauthausen i es trobava a 5 quilòmetres del camp central. Rebé el nom d'un rierol proper. Fou l'indret on moriren la major part d'espanyols i deportats en general , doncs quan es trobaven dèbils pel treball s'efectuaven una sèrie de seleccions per anar a aquest subcamp sota l'excusa que anaven a un lloc de repòs a curar-se, i el que feien era extreure'ls les últimes forces que tenien i finalment morien.

La primera expedició d'espanyols a Gusen sembla ser que va arribar el 24 de gener de 1941, i la segona el 17 de febrer del mateix any.

Les feines que es feien a Gusen eren diverses; per una banda s'explotava una pedrera existent en aquell indret, encenent les mines de les pedreres de granit,

³¹ Per un coneixement més detallat de la manera en què es va crear l'organització clandestina, de quins eren els seus principals dirigents, tan espanyols com d'altres nacionalitats, i de les seves decisions i actuacions, consultar M. Razola y M. Constante, *Triángulo Azul...*, pp. 57 a la 115.

transportant i cisellant les pedres arrancades , carregant petites vagonetes i d'altres feines pròpies de la pedrera. Altres treballs de tota mena eren efectuats en els tallers que la Messerschmidt tenia allà destinats a la fabricació d'avions de caça. I altres feines eren derivades dels treballs de mecànica i d'altre tipus als tallers Stayer d'on sortien armes per l'exèrcit nazi.

Malgrat que a Gusen hi havia forces barraques (32 , fet que demostra que era més gran que el camp central on hi havia 12 barraques menys), l'arribada de nous deportats va fer que s'haguessin de constituir nous subcamps dins de Gusen; així es va efectuar una divisió de Gusen I , dedicat a la pedrera de granit i la fàbrica d'armament, Gusen II, destinat al treball en una fàbrica subterrània d'armament, i Gusen III, a una rajoleria.

El 5 de maig de 1945 és la data oficial en la que es produeix la liberació del camp central de Mauthausen. L'arribada d'un avanç de l'exèrcit americà és el moment que es considera cronològicament com la liberació. Però el fet que es van lliurar una sèrie de combats posteriors contra SS que estaven emboscats a l'altre costat del Danubi i que les tropes americanes no varen arribar fins a més tard, fa que de vegades la data es retardi. Fet curiós va ser que el tanc que va entrar el dia cinc de maig a Mauthausen , ho va fer passant per sota una pancarta que els espanyols havien preparat i on estava escrit: "Los españoles antifascistas saludan a las fuerzas liberadoras"; en mig estaven les banderes aliades i a cada costat la benvinguda escrita en anglès i en rus (això es pot observar al fons de les fotografies que apareixen sobre la liberació de Mauthausen).

La repatriació dels espanyols va suposar un problema, doncs si les altres nacionalitats tornaven als seus respectius països, els republicans no podien retornar a l'Espanya de Franco i, per tant, algú es tenia que fer càrrec d'ells. Després d'un temps de permanència al camp (varen ser l'última nacionalitat que va ser repatriada) , la majoria varen anar a França on van ser ben acollits i on varen refer les seves vides. Avui en dia, pocs han retornat a Espanya i molts han adquirit la nacionalitat francesa, fent la vida allà, tenint fills francesos, però mantenint els seus records i ideals que els van portar a patir l'exili i la deportació.

Capítol 2 : El kommando Poschacher en la bibliografia

El tema d'aquest treball de recerca es centrarà en aquest kommando, un dels que existia a Mauthausen i que estava format per uns quaranta joves espanyols aproximadament, tots adolescents o molt joves, i dels que més de la meitat provenien del camp de refugiats d'Angulema , d'aquell comboi que no va passar per cap stalag sinó que directament va ser deportat al camp de concentració. La resta de membres dels kommando van seguir, des d'Espanya, les rutes d'exili explicades a l'anterior capítol: pas de la frontera , camps de concentració francesos, Companyies de Treball o Batallons de Marxa, i captura per part dels alemanys, per ser traslladat a un stalag i posteriorment a Mauthausen. En algun dels casos hi ha una petita variació i la captura dels alemanys es produeix estan en un altre camp de refugiats per civils al que havien accedit des dels camps de concentració francesos, o havent fugit dels mateixos.

Però com de vegades s'ha generalitzat i es considera que tots procedint del comboi d'Angulema, aquest transport ha merescut l'atenció dels estudiosos sobre el tema , com a mínim perquè aparegui citat en diferents estudis sobre l'exili, de manera breu, i en molts casos amb certs errors. Així, , Alberto Fernández a *Emigración Republicana Española*, explica que l'anomenat grup d'Angulema va arribar el 28 d'agost de 1940 (la data correcta és el 24) a l'estació de Mauthausen i que estava compostat per famílies senceres. Els nens, els homes adults i els d'edat varen ser separats a l'estació de les dones per la força i internats al camp. I aquestes dones que es quedaren al transport foren entregades a les autoritats franceses , després d'un llarguíssim viatge que les va fer passar per Berlín.³² A més de la data, sabem de manera certa que el transport va seguir viatge i que les dones varen ser retornades a Espanya però, del que no es té constància és del pas per Berlín.

A *La diáspora republicana*, Avel·lí Artís-Gener relata que a la ciutat francesa d'Angulema, els alemanys havien fet presoners a un bon nombre d'espanyols, dones i nens principalment i que, mentre els nois d'edats entre els catorze i els quinze anys van acompanyar als seus pares a Mauthausen, les dones varen ser internades a Ravensbruck, camp de concentració destinat a dones.³³ Sobre el destí de les dones del comboi d'Angulema ja hem comentat que al final tornen a Espanya , per tant no poden ser

³² A. Fernández, *Emigración Republicana Española (1939-1945)* , Zero S.A., Madrid, 1972, p. 74

³³ A. Artís-Gener, *La diáspora...*, p. 209.

internades a Ravensbruck; el que sembla cert és que el comboi va tardar molt en retornar a la frontera espanyola i que , mentre estava donant voltes, va parar en un lloc on unes dones vestides amb l'uniforme ratllat de presoners, els hi van portar menjar, i d'aquí s'ha suposat que varen passar pel camp de Ravensbruck, fet que no ha estat del tot confirmat.

A *Victimas de la Guerra Civil*, es presenta com a fet terrible que nens espanyols acabessin en els camps d'extermini nazi, i posa com exemple l'expedició d'Angulema en la que, segons dades de l'autor, 200 espanyols inclosos 40 joves i nens , varen ser entregats als alemanys amb destinació als camps d'extermini, que van arribar a Mauthausen el 24 d'agost de 1940, i que allà quedaren els homes juntament amb els 24 nois d'edat més gran, mentre que les dones , les 16 nenes i els nens més petits anaren a parar a Ravensbruck on tots varen ser exterminats.³⁴ Les xifres de l'expedició sembla que són molt més grans (sobrepassen els 400) mentre que, com ja hem indicat anteriorment, la resta del transport que no es va quedar a Mauthausen torna a Espanya i no es queda a Ravensbruck i, ni molt menys, és exterminat en aquest camp , doncs membres d'aquest grup viuen en l'actualitat i han pogut donar fe del seu testimoni.

En altres llibres, els fets estan tractats amb més encert com a *Lo que Dante no pudo imaginar, Mauthausen-Gusen (1940-1945)*, doncs parla del retorn a Espanya de la resta del comboi i del fet que ja existien espanyols internats al camp. Se centra en la crueltat els esdeveniments de l'estació de Mauthausen en el moment en què els homes i les dones són separats i els nens d'una certa edat també se'ls emporten al camp. Separació violenta que va suposar l'entrada al camp de diversos pares i fills, alguns d'aquests amb edats d'onze , dotze i divuit anys, i explica que poc temps després, el règim intern va finalitzar amb la vida dels pares , salvant-se solament un, Ciriaco Quesada.³⁵ A *Morir por la libertad. Españoles en los campos de exterminio nazi*, s'insiteix en l'arribada l'agost de 1940 del grup procedent del refugi-alberg d'Angulema de membres d'una mateixa família agrupats, com els Ferrer , els Alcubierre, els Quesada, els Cortés o els Sarroca entre d'altres, assenyalant-se que tots els caps de família foren exterminats al poc temps d'estar al camp, quedant solament els seus fills, alguns d'ells molt joves.³⁶ Si bé els noms que apareixen aquí són correctes, i que molts dels caps de família varen perdre la vida, el nombre de pares supervivents no

³⁴ S. Juliá , F. Moreno, J. Casanova, J.M. Solé i Sabaté, J. Villarroja, *Victimas de la ...*, p.287

³⁵ A. Sinca, *Lo que Dante no pudo imaginar ...*, pp. 93-99

³⁶ E. Pons , *Morir por la libertad. Españoles en los campos de exterminio nazi*, Vosa, Madrid, 1975, p.137.

és exacte (doncs hi ha joves del comboi d'Angulema que surten del camp a la liberació amb els seus pares) ; pocs són els que sobreviuen , però en un nombre més elevat que un.

L'arribada dels joves espanyols presenta, segons determinats autors, una problemàtica pels republicans que ja estan al camp i que, per la joventut dels nouvinguts, la duresa del treball i les característiques pròpies d'un camp exclusivament d'homes on les actituds de tracte podrien ser vexatòries, es preocuparan en ajudar-los. Aquest fet es considera , per aquells que donen un paper primordial a les organitzacions clandestines , com una de les primeres activitats que la solidaritat porta a terme , i a partir de la que es començarà a estructurar l'organització de la resistència i la solidaritat. En boca de Joan Pagés, membre destacat de l'organització clandestina espanyola, se'ns explica que l'arribada del grup de nens procedents d'Angulema a ser un detonant psicològic i va accelerar la presa de consciència dels espanyols que van decidir com a primera acció comuna la de protegir a aquest grup de nens i joves. Alguns varen prendre la iniciativa i pràcticament tots els espanyols participaren en la missió. Els que estaven sols sense pare o tutor van ser protegits per altres que s'autodenominaven "tutors". Així , en el treball se'ls col·locava al costat dels més forts perquè poguessin ajudar-los en les tasques més dures; a l'hora de menjar els hi donaven part de la seva ració ; i a la nit dormient entre ells per tal de protegir-los dels SS o dels kapos.³⁷

El kommando Poschacher era un grup força petit en comparació als existents al camp. És per això que en els llibres que tracten sobre el camp o la deportació, sempre apareix citat molt breument, i se li dedica molt poc espai d'explicació. Fins i tot, consultada la FNDIRP (Fédération Nationale des Déportés et Internes Résistants el Patriotes), una de les associacions franceses d'antics deportats més importants d'avui dia , sobre la informació que disposava d'aquest kommando, la seva resposta va ser la d'enviar un llistat de tots els kommandos dependents de Mauthausen sense que aparegués el nom de Poschacher i indicant que, l'única informació que tenien era la que apareixia en un llibre sobre la deportació en què es deien quatre coses.

Sobre aquesta kommando, Artís-Gener explica que a l'arribar al camp, els nens i joves procedents d'Angulema no podien suportar el ritme de treball tan dur i que, per això, es va crear un kommando especial per ells que va rebre el nom de Poschauen,

³⁷ E. Pons, Morir por la libertad..., p.144 ; i M. Razola y M. Constante, Triángulo Azul..., p.86

nom de l'alemany responsable d'ells. Les feines d'aquest grup serien de caire complementari, com ara baixar les calderes del menjar a la pedrera i, en qualitat d'auxiliars, aviat varen passar a prestar tota classe de serveis a la població civil de Mauthausen. Al poc temps sortien i entraven del camp lliurament.³⁸ Per la seva banda A. Vilanova relata que aquest kommando havia estat organitzat per Bachmayer, comandant del camp, a partir exclusivament dels nens espanyols supervivents de l'expedició que va anar directament d'Angulema a Mauthausen; i que es tractava d'un kommando que sortia vigilat al poble i a les granges properes a treballar.³⁹ Per tant es torna a insistir en la consideració del comboi d'Angulema com a l'element exclusiu que va proporcionar membre al kommando, quan un nombre important eren joves que no havien vingut en aquest transport. A més, no tots els joves d'Angulema van estar al grup Poschacher, sinó que alguns varen sobreviure i van formar pat d'altres kommandos de treball.

El kommando Poschacher no es crea en el primer moment de l'arribada dels espanyols; alguns dels seus membres treballaran en kommandos interiors del camp i d'altres, fins i tot, marxaran a grups exteriors, sent important el grup que va marxar a Gusen. No serà fins a finals de l'any 1943 quan se'ls concentrarà a tots a Mauthausen, per crear el kommando i sortir a treballar cada dia, com ha explicat Vilanova, al poble (concretament a una pedrera), i de tant en quan i segons l'època de l'any, a ajudar a les granges properes en feines agrícoles i ramaderes.

A. Sinca relata que, trobant-se al camp de Gusen, a finals de 1943 i principis de 1944, va tenir la informació que el comandant del camp, Bachmayer, va fer reunir als joves espanyols, els va vestir de paisà i, entregant-los documentació civil, els hi va concedir la llibertat limitada al poble de Mauthausen. Aquest comandant va crear el kommando anomenat "butxaques" (adjectiu aplicat pels espanyols) aconseguint donar la llibertat relativa als joves que quedaven a Mauthausen, fet que el sorprèn, doncs es tracta de donar una sensació de justícia, posant en llibertat als fills dels pares que havien assassinat.⁴⁰ Sobre el tema de la liberació d'aquest grup, J. Borrás assenyala que malgrat l'ordre de Himmler del 7 de maig de 1944 en la que es deia que no s'havia de liberar cap detingut del camp de Mauthausen, l'extrema necessitat de mà d'obra va fer que el novembre d'aquell any s'alliberessin a 52 adolescents arribats d'Angulema i

³⁸ A. Artís-Gener, *La diàspora*..., p. 209

³⁹ A. Vilanova, *Los olvidados*..., p. 215

⁴⁰ A. Sinca, *Lo que Dante no pudo imaginar*..., p. 99.

d'altres llocs l'any 1940. A aquests se'ls anomenava els "potchaca", nom del propietari de la firma que els emprà a la vila de Mauthausen on vivien agrupats com a treballadors civils. La comunitat concentracionària els havia adoptat i quan es parlava d'ells es deia: x..., el potchaca, i a aquest sobrenom s'afegia el seu propi nom.⁴¹

El fet que només es parli de la liberació dels joves fa que ens porti a una confusió sobre com funcionava el grup i quan varen obtenir aquesta semi-llibertat. Com hem assenyalat anteriorment, el grup es crea aproximadament a finals de l'any 1943 (no hi acord de la data exacta que alguns situen una mica abans i d'altres després), però des d'aquesta data fins al novembre de 1944, el kommando està ubicat dins del camp de Mauthausen, treballant a una pedrera a la que cada dia van pel matí i retornen a la nit al camp, sempre vigilats. A partir del novembre de 1944 sortiran del camp en un règim de semi-llibertat; però no tot el kommando anirà al poble sinó que solament una part dels seus membres es quedarà allà, sent destinats el demás a altres llocs com una panificadora a la propera ciutat de Linz, o a fàbriques de diversos productes. A més, dels alliberats, una part estava composada per tots els membres del kommando Poschacher, als que se'ls hi va afegir una sèrie de joves, també espanyols, però que treballaven en altres destins.

Respecte al nom que rebia el kommando, els dos autors que hem ressenyat encerten en les seves apreciacions. Els joves, mentre estan al camp, treballen a una pedrera situada al poble, prop de l'estació, i propietat d'Anton Poschacher, membre del partit nazi que militava a la secció local, "l'ortsgruppe". Ell donarà el nom al kommando, però la dificultat de pronunciació per part dels espanyols del seu nom farà derivar aquest cap a versions com butxaques (per la similitud de pronunciació o recordant-se potser del poche francès), i també la de potchaca, nom amb el que són quasi sempre coneguts pels seus companys i entre ells mateixos.

Per tenir una idea general i, més o menys encertada del comboi d'Angulema i del funcionament del kommando Poschacher, al llibre *Els catalans als camps nazis*, de Montserrat Roig, se li dedica un capítol a cadascun dels apartats. Basat en testimonis orals, no són capítols molt extensos (el dels Poschacher comparteix pàgina amb el de les dones que varen passar per Mauthausen, i solament té una extensió dedicada a ells

⁴¹ J Borrás, *Histoire de Mauthausen. Les cinq années de déportation des républicains espagnols*, Editorial Pròpia, 1989.

de dues pàgines) però la visió de conjunt que ens portem és molt més correcta que no pas molta de la bibliografia que estem analitzant i on trobem forces equivocacions.⁴²

Si per un aspecte és conegut aquest kommando, apart de la procedència d'alguns dels seus membres del comboi d'Angulema, transport totalment atípic per les formes de deportació que s'utilitzaven en aquell moment per les persones no jueves, és pel tema de les fotografies. Aquest apareix anomenat a la majoria dels llibres sobre deportació o sobre Mauthausen i consisteix en el fet que es va aconseguir, per part dels presoners espanyols, treure una sèrie de fotografies on quedaven reflectides algunes de les atrocitats del camp que han servit per il·lustrar molts llibres que tracten sobre Mauthausen, alhora que en el procés de Nuremberg varen servir per reconèixer i acusar a membres de les SS i del govern nazi que afirmaven no conèixer ni haver tingut cap relació amb el tema, i que apareixien de visita al camp amb els seus dirigents.

A l'oficina fotogràfica del camp entrarà a treballar des de maig de 1941 Antonio García Alonso, de Tortosa, amb número de matrícula 4665. La tasca d'aquest laboratori era fer fotografies dels afusellaments i altres execucions, de les visites d'altres personalitats, de la vida quotidiana del camp, etc... com a mostra que es complia la labor exterminadora que tenien encarregada els SS, i ordenaven a García que revelés els negatius i ampliés les fotografies. Però García, en lloc de llençar els clixés o les còpies defectuoses, en va fer una selecció i les anava guardant, fent còpies alhora d'aquelles que jutjava més comprometedores. A finals de 1942 va entrar a treballar al laboratori un altre espanyol, Francesc Boix, de Barcelona, amb matrícula 5.185, que el va ajudar en aquestes tasques.

A finals de 1944 García va caure malalt i, en la seva absència, Boix es va plantejar la importància de treure les fotografies del laboratori i guardar-les en lloc més segur. La col·laboració de l'organització clandestina i de diversos espanyols va permetre que s'amaguessin en diferents llocs; al kommando dels fusters espanyols als seus tallers, al dels sastres que les cosiren en diverses espatlleres, a la barraca número 3 on estava la barberia que controlava Joan Pagés. Però es va pensar que estarien més segures fora del camp i per això es va contactar amb el kommando Poschacher que sortia i entrava cada dia del camp amb una vigilància reduïda, i se'ls hi va donar les fotografies. D'aquesta manera els clixés varen sortir per obra de membres d'aquest

⁴² M. Roig, *Els catalans als ...*, primera part, capítol IV, "Els refugiats d'Angulema" (pp. 63-68) i tercera part, capítol I, "Els Poschacher i les dones de Mauthausen" (pp. 268-271).

kommando , que un cop fora se les van entregar a Anne Poitner, una senyora que vivia a Mauthausen i amb la que tenien contacte (els ajudava força i tenia idees anti-nazis), que les va guardar en lloc segur fins a l'alliberament.⁴³

L'aspecte de les fotografies ha estat força polèmic i delicat a l'hora d'estudiar-ho perquè molts volen considerar-se com participants del mateix, doncs dona un protagonisme als implicats i un paper destacat a les organitzacions i col·laboradors clandestins. És difícil saber amb exactitud com es van desenvolupar els fets i , per tant, prefereixo tractar el tema més àmpliament a partir del que els testimonis orals presentin i que, en segons quins casos, arriba a ser contradictori.

Per finalitzar l'anàlisi de com apareix tractat el kommando en la bibliografia sobre la deportació, apuntarem unes fites que són atribuïdes a aquest grup al llibre *Triángulo Azul. Los republicanos españoles en Mauthausen, 1940-1945*; es considera que la JSU existent al camp i el grup dels joves Poschacher, sempre orientats per l'organització clandestina, varen desenvolupar un paper summament actiu i es van distingir sobremanera en el treball de la solidaritat.⁴⁴ I per altra banda se'ls atribueix una sèrie de detencions produïdes a partir de la data de la liberació i que varen omplir la presó de criminals del camp. Aquestes detencions, que serien obra dels Poschacher, afectarien a l'oficial d'Intendència, a l'oficial de la secció AS i a un altre que havia estat al camp rus, al kapo del Baukommando, al cap de la barraca 13 i al Oberstufmührer.⁴⁵ Aquests aspectes , que no apareixen en altres llibres, mirarem d'aclarir-los a través dels testimonis que recollim en aquest treball.

El comentari final sobre les àmplies errades que trobem en la majoria de la bibliografia que parla dels Poschacher, les podríem justificar si tenim present que va ser un grup molt petit d'un camp com Mauthausen i , per tant, ha estat poc estudiat. A més s'observa la repetició d'una mateixa errada en llibres escrits fa uns anys i en llibres actuals; això tindria com a explicació el fet d'utilitzar una font que ja conté una errada i, al considerar-la com a font vàlida, repetir-la de nou. No vull amb aquestes apreciacions indicar que el que aquí presento sigui de total veracitat, però sí que ha de quedar el comentari que, un cop profunditzat sobre un aspecte determinat (en aquesta cas el

⁴³ El relat del tema de les fotografies apareix en molts llibres. En aquest cas per l'elaboració de l'explicació he utilitzat els següents: A. Vilanova, *Los olvidados* ..., p. 215 ; D. Arasa , *50 històries catalanes de la 2ª Guerra Mundial*, Laia, Barcelona, 1998, p. 209; A. Artís-Gener, *La diàspora* ..., pp. 207- 210 ; E. Pons, *Morir por la libertad* ..., p. 100; i M. Roig, *Els catalans als* ..., pp. 318-319.

⁴⁴ M. Razola i M. Constante, *Triángulo Azul* ..., p.110.

⁴⁵ M Razola i M. Constante, *Triángulo Azul* ..., p. 145.

kommando Poschacher), observem que el tema ha estat poc treballat , i això ha fet que intentés aclarir allò que sembla que està força equivocat i alhora m'ha animat a presentar aquest estudi.

Capítol 3 : Àmbit familiar, social i geogràfic dels joves Poschacher.

La Guerra Civil i el pas de la frontera.

He posat com a títol del capítol alguns àmbits dels joves Poschacher que pretenc que serveixen com a manera de presentació del grup que estudio. Malgrat he generalitzat amb el terme joves i sembla que es vulgui incloure tot el kommando, es tracta de presentar solament aquells que han pogut ser entrevistats, però que ja ens donen una idea de com va ser la infància i la juvenut per a molts espanyols de l'època i de quin tipus de família i de posició social provenien molts dels que van haver-se d'exiliar i acabaren deportats i internats en un camp de concentració. A continuació d'això encetarem el seu recorregut que comença amb els records i la participació (segons l'edat) en la Guerra Civil i que marcaran l'inici dels seus relats. Són catorze testimonis força representatius i les seves vivències es podrien quasi bé generalitzar per a tot el grup i també per a molts dels exiliats republicans.

El grup més nombrós d'entrevistats són catalans, concretament sis, i també ho eren dins del kommando (un total d'onze) sempre tenint present que tres d'ells eren nascuts a Andalusia però des de molt petits estaven vivint a Catalunya.

Manuel Gutiérrez Souza, de l'Hospitalet de Llobregat era fill d'un paleta originari de la província de Sevilla, que estava afiliat a la CNT/FAI. Aquest home va morir durant la guerra, i la seva mare, que era del mateix poble que el pare, no sabia quasi ni llegir ni escriure encara que més tard va aprendre una mica. Dels seus anys escolars, Manuel recorda haver anat a una escola privada i deixar-ho fins que durant la República hi va tornar quan es van fundar les escoles laiques anomenades de Francesc Ferrer i Guàrdia.

Eduard Frías Gallardo , nascut a Barcelona i que vivia a l'Hospitalet, era fill d'un malagueny , capataç als forns elèctrics de La Farga (els anomenats "Altos Hornos de Cataluña") i d'una almeriense que no sabia ni llegir ni escriure i que es dedicava a les feines de la casa. El seu pare tampoc sabia llegir ni escriure i no tenia cap tendència política, però pertanyia a la CNT doncs l'oncle d'Eduard era un delegat d'aquest sindicat a la Farga.

De petit va començar els estudis però, quan estava a punt d'entrar en un liceu (escola) i els seus pares li havien preparat els papers, l'esclat de la guerra va fer que entrés a treballar a la fàbrica de la Farga, doncs faltava gent en aquesta fundició en la que es feien bàsicament armes.

José Alcubierre Pérez, de Barcelona i concretament de Sants, era fill d'aragonesos. El seu pare feia les plaques dels cotxes , el relleu, i treballava pel seu compte en metalúrgia. La seva mare feia les feines de casa. Ambdòs no tenien estudis ni tampoc cap tendència política; en canvi els seus germans sí. Un d'ells va morir al front i l'altre va ser "el primer comisario político nombrado en el frente de Aragón" i que després "lo nombraron Director General del Transporte de Barcelona, (...) miembro del buró político del Partido Comunista i Secretario General de la UGT del ramo metalúrgico".⁴⁶

Félix Quesada Herrerías , nascut a Selón (Almeria) va emigrar de molt petit a Catalunya. El seu pare, buscava feina i la va trobar a Esparraguera , treballant a la fàbrica de telers de la colònia Sedó. La família va anar acompanyar-lo i , després, es traslladaran a l'Hospitalet, lloc on ell anirà a l'escola pública fins al principi de la Guerra Civil. El seu pare, posteriorment treballarà a la Seda i això farà que, novament , es tornin a traslladar aquest cop al Prat de Llobregat. La tendència política del seu pare era anarco-sindicalista (de la CNT) mentre que la seva mare, que és cuidava de la casa , no tenia idees polítiques.

Els germans Jacinto Cortés García i Manuel Cortés García són originaris de Pechina , un poble de la província d'Almeria. De molt petits la família va emigrar cap el Prat de Llobregat, doncs el seu pare, que era sabater , va trobar feina. Jacinto, que té un parell d'anys més que el seu germà, va anar poc a l'escola doncs a l'edat d'onze anys ja es va posar a treballar en les capsas pels prèsssecs i després en una fàbrica de vidre. Manuel va anar a l'escola del Prat fins a la Guerra Civil.

Tant el pare com la mare no tenien cap tendència política , contràriament als seus germans que pertenyien al PSUC, fet que va motivar que els dos siguessin pioners.

Un altre grup també important dins el kommando és el format pels andalussos (un total de 8), dels que disposem de dos testimonis.

Rafael Castillo Díaz, nascut a Doña María (Almeria), era fill d'un camperol que posteriorment va ser traginer, fent el transport d'olives , d'oli, de carbó, i d'altres coses utilitzant burros .La seva mare es cuidava de la casa doncs eren diversos germans. El seu pare era del partit socialista i de la UGT , mentre que la seva mare no tenia idees polítiques.

⁴⁶ José Alcubierre, 7 de juliol de 1999.

Ell va anar a escola molt poc i solament va aprendre a llegir i escriure una mica perquè havia d'anar a treballar , cuidant-se de guardar porcs i galls d'indi.

Manuel Díaz Barranco, de la Línea de la Concepción (Cadis), tenia un pare que havia estat conductor de tramvia a Cadis, i xofer quan es van traslladar a la Línea. La seva mare era costurera i fent camises procurava guanyar-se la vida. Ni un ni l'altre tenien idees polítiques. Ell va anar molt poc a l'escola perquè el seu pare va morir quan ell tenia nou anys, i vivien molt miserablement, fins i tot , no tenien que posar-se per anar a l'escola. Va treballar en una ferreria i en una pastisseria fins que cap al any 35 "nos cambiamos de casa y nos fuimos a vivir al estadio de la Real Balompédica, y allí pues yo era el que me encargaba de trazar el campo , pintar las líneas, limpiar el campo y eso, sin cobrar nada, solamente la casa gratuita, gratis. Y allí pues el único beneficio que tenía era que estaba allí, en el campo , vendíamos las limonadas, las gaseosas (...) y tenía un pequeño beneficio".⁴⁷

Set era el nombre d'aragonesos que formaven part del kommando, dels quals en tenim un testimoni, el de Jesús Tello Gómez, nascut a Épila del Jalón (Saragossa), de pare ebanista , i militant de la CNT, i mare que es dedicava a treballar a casa encara que havia fet comerç amb gelats, orxates i refrescos i també amb la venda de peix, i que a nivell polític compartia les idees del seu marit encara que no militava.

Jesús va anar a l'escola estatal sis anys, fins que va esclatar la guerra.

De la regió d'Astúries provenien cinc dels joves integrants de Poschacher; dos ens han donat el seu testimoniatge.

Galo Ramos Barril, d'Avilés, anava de petit a l'escola nacional de La Rula que pertanyia al "Pósito Marítimo de Pescadores" on el seu oncle era el president i el seu pare membre de la directiva. Aquest, mariner, tenia vaixells de pesca i la seva ideologia es decantava pel socialisme, militant al Partit Socialista. Recorda que va participar en els fets de la revolta de 1934 i que per això va estar pres doncs " de chiquillo me acuerdo que con mi madre, ir a verlo a la cárcel".⁴⁸ La seva mare treballava a La Rula i es dedicava a vendre el peix. Ideològicament era tot el contrari del seu marit doncs pertanyia a la CNT i era delegada de dones. Recorda de petit discussions entre els seus pares , perquè un criticava a l'anarcosindicalisme i l'altra al socialisme.

David Moyano Tejerina, nascut a Ujo , era fill d'un ferroviari de Valladolid que no tenia cap ideologia ni militància política. La seva mare, es dedicava a les feines de la

⁴⁷ Manuel Díaz, 20 de febrer de 1999.

⁴⁸ Galo Ramos, 14 de juliol de 1997.

llar, no tenia estudis i tampoc cap tendència política ni sindical. Ell solament va anar tres anys a l'escola primària.⁴⁹

Tres components del grup eren de Cantàbria, i he pogut aconseguir el testimoni de dos d'ells.

Ramiro Santisteban Castillo , de Laredo, era fill d'un comerciant que tenia uns estudis mitjos i que sempre va defensar la ideologia socialista, militant destacat i sent a nivell sindical de la UGT. La seva mare tenia estudis primaris i treballava al comerç que tenien. A nivell polític no tenia cap idea definida.

Ramiro va anar a escola a Laredo fins al institut , però va haver de deixar l'escola per l'esclat de la guerra.

Lázaro Nates Gallo també va néixer a Laredo i el seu pare era pescador , encara que va estar treballant com a fogoner en un vaixell de passatgers , però es va cansar d'aquesta feina i va tornar a pescar, malgrat que guanyava molt poc. La seva mare treballava venent peix als pobles. Ambdòs no varen tenir estudis doncs per la misèria que hi havia no varen tenir possibilitats. El seu pare estava a la UGT, mentre que la seva mare era apolítica. Ell va anar a l'escola pública, però molt poc.

Dos madrilenys pertanyien al grup i un d'ells ens explicà les seves vivències.

Manuel Segura Céspedes és originari de Cadalso de los Vidrios, un poble de la província de Madrid. El seu pare era enginyer d'obres públiques i es dedicava a fer els traçats per on tenia que passar la via del tren. Encara que no ens ha indicat quina ideologia tenia el seu pare, sembla que políticament estava definit, doncs quan va esclatar la guerra, ell era el que comandava la milícia del poble on estava. Així com la informació de la seva família és escassa, sí que presenta una visió de l'escola de l'època força interessant. Explica que de petit va anar a l'escola però que el seu pare el portava a llocs pagant per aprendre. Dels 6 als 13 anys era l'etapa en la que s'anava a estudiar , i les escoles públiques en les descriu com “ no parecían escuelas, parecían caserios, casas grandes con grandes habitaciones y allí pues había, a lo mejor , a lo mejor, cinco o seis habitaciones grandes, una a lo mejor para los pequeños, otra para un poco más mayor, otra para un poco mayor. Cuando se hicieron escuelas, verdaderamente escuelas, eso es

⁴⁹ El testimoni de David Moyano Tejerina té el inconvenient , respecte a la resta d'entrevistats, que no es va enregistrar sinó que , motivat per la distància (viu actualment a Bèlgica), ell el va remetre contestant un qüestionari escrit, de manera que alguns aspectes , com la seva escolarització, i d'altres que tractarem més endavant, no estan presentats tan detalladament com en el cas de la resta d'entrevistats i podem trobar mancances importants.

cuando entró la República”,⁵⁰ malgrat que afegeix que al últim poble on va estar abans d’iniciar-se la guerra (el canvi de localitat estava motivat per la feina del seu pare) hi havia un mestre d’escola que tenia al seu càrrec a cent nens.

De la resta de l’Estat trobem un membre de cadascuna de les següents zones: País Basc, Castella la Vella, País Valencià i Balears. Hem d’aclarir que estem parlant de membres que van sobreviure a l’internament i , per tant, varen sortir vius de Mauthausen. No hem tingut presents les possibles baixes , que són molt poques i que tractarem en l’apartat de quantificació del kommando.

Respecte a com va afectar a aquests joves l’inici de la Guerra Civil , el juliol de 1936, i el desenvolupament de la mateixa, hem d’assenyalar que l’ubicació geogràfica de cadascun va fer que en alguns casos , concretament en les zones de més perill per la proximitat de les tropes franquistes, es produís un canvi total en les seves vides, mentre que en altres parts més tranquiles, l’inici i la guerra suposen alguns records però no canvis radicals.

En el cas dels que estaven a la zona nord d’Espanya, els esdeveniments van fer que seguiren un idèntic camí. Al quedar aquesta zona aïllada de la resta de la República, i davant l’avanç de les tropes franquistes, l’únic camí de fugida que els hi quedava era el mar , i va ser per allà per on varen ser evacuats. El primer destí va ser França i, posteriorment, passaran a refugiar-se a Catalunya, zona segura en aquell moment. Amb la derrota republicana a la batalla de l’Ebre i la campanya de Catalunya portada a terme pels franquistes, van haver de fugir cap a la frontera francesa.

Així Ramiro Santisteban , de Laredo, explica que l’inici de la guerra el va agafar als 15 anys i que l’agost de 1937 varen marxar amb la família cap a Santander per embarcar cap a França. A Santander existien moltes dificultats per poder embarcar perquè no hi havien suficients vaixells i, gràcies a l’ajut d’una persona que varen conèixer a la casa on estaven, van ser els primers a pujar a un vaixell , perquè en aquell moment allò era com una bogeria i la gent es tirava dins dels vaixells, i quan aquest marxava encara hi havia gent penjant d’ell.

El motiu perquè decideixen embarcar-se es que “mi padre estaba bastante señalado en cuestión política, no ha hecho nunca mal a nadie pero ya sabe usted como pasan las cosas, y él prefirió marcharse y naturalmente mi madre nunca quiso dejarlo marchar

⁵⁰ Manuel Segura, 30 de gener de 1999.

solo , nos fuimos todos”.⁵¹ Tres dies de travesia i van arribar a La Rochelle, i d’allà, en tren cap a Barcelona. Un cop a Barcelona són traslladats com a refugiats a Bellvis, un poble aprop de Lleida , i , novament s’aniran a la Seu d’Urgell, doncs el seu pare a més de ser comerciant tenia el dipòsit de correus a casa , es a dir, era treballador de correus al mateix temps i el varen destinar a la Seu on va estar fins al final de la guerra.

Lázaro Nates, també de Laredo, va embarcar al mateix port del poble ja que el seu pare era mariner i això els va facilitar la sortida. Varen tenir problemes per sortir perquè un batalló basc es va col·locar a la punta del port i amb una ametralladora inicialment no deixava sortir a ningú. Per fi, cap a la tarde els van permetre la sortida i el seu destí va ser Baiona. La causa de la seva fugida té relació a la abans exposada pel cas de Ramiro Santisteban : “ había mucha rencilla, yo creo que en España se han cometido mucho crimen por rencillas personales más pronto que por hechos políticos. Mi padre era socialista y ya le acusaban de aquí que había cometido cosas que nunca cometió, y imagínese el odio que había en esa época entre unos y otros si se queda”⁵² Quan arriben a Baiona , varen estar a un hospital amb la resta de gent que havien evacuat del nord i després els varen traslladar a Catalunya, concretament a la Bisbal del Penedès, prop del Vendrell, on van estar fins a l’inici de la retirada.

Galo Ramos, també estava al nord (a Astúries) , i com es veia que cada cop les tropes franquistes anaven tancant el cercle que havien creat al voltant d’aquesta zona i, l’únic que els hi quedava era l’aigua a l’esquena , l’any 37 va anar juntament amb la seva família fins a Avilés i embarcà en un vaixell anglès que els va portar fins a Burdeos. Allà van ser acollits per diversos comitès que els donaven bé de menjar, de manera que quan són traslladats a Catalunya en tren , portaven dos sacs de pa i molts formatges camembert. A l’arribar a Catalunya , la gent era enviada a diferents llocs, i ells varen ser destinats a Vallgorguina, un poble que recorda com a molt ric on hi havia de tot. Varen estar allotjats en una espècie de saló de ball , dormint al terra amb palla i una sèrie de flassades que els hi donaven, però menjant malament , i per això protestaren. Estaran aquí fins que s’iniciï la retirada.⁵³

⁵¹ Ramiro Santisteban , 19 d’agost de 1997.

⁵² Lázaro Nates , 9 de julio de 1999.

⁵³ David Moyano també era asturià, però tal com hem indicat a la nota 49, manca del seu testimoni tot allò que és anterior a l’entrada al camp de Mauthausen.

Una altra zona conflictiva per la proximitat de les tropes franquistes era el centre de la Península, especialment Madrid. I és en aquesta part on es troba Manuel Segura, concretament l'esclat de la guerra l'agafa als catorze anys en un poble de la província d'Àvila anomenat Piedraslave. Quan els franquistes avancen per la província, la seva família es trasllada a Madrid . Però allà els bombardejos eren continuus i , amb els franquistes a les portes de la capital, el seu pare decideix que la família marxi a refugiar-se a Catalunya mentre que ell es queda lluitant a Madrid. Primerament varen anar a Barcelona, uns dies, i van estar refugiats a Montjuich, i recorda sorprès la diferència en aquells moments entre Madrid i Barcelona , doncs en aquesta última hi havia de tot i es podia menjar bé, mentre que a la capital no hi havia res per menjar, solament es feien moltes cues , però poc menjar. Posteriorment els traslladen a Caldes de Malavella (província de Girona) on van estar un any o any i mig refugiats, i quan arriba a l'edat de setze anys es fa carabiner, cos al que pertanyeria aproximadament uns sis o set mesos, perquè era cap a la fi del 38. El seu destí era la frontera entre Portbou i El Portús.

La Guerra Civil va suposar un cop dur per la família doncs el seu pare, que va ser comandant del primer batalló de reraguarda d'Ocaña, va defensar Madrid i , a la fi de la guerra, va ser capturat i afusellat . I un dels seus germans, que tenia 17 anys, va morir en combat a Brihuega (un poble de la província de Guadalajara).

Si les zones nord i centre tenien un elevat grau de perillositat i d'elles van haver de fugir els joves Poschacher per salvar la seva vida, en altres parts com Andalusia o Aragó , encara varen tenir més problemes, doncs el perill no era la proximitat dels franquistes sinó el fet que el lloc on vivien havia caigut a l'inici del cop d'Estat en les seves mans , i la fugida encara va ser més arriscada.

A Manuel Díaz l'inici de la Guerra l'agafa a la Línea de la Concepción, lloc que cau en mans franquistes, i durant un any , està sota el règim colpista. El 4 d'agost de 1937 decideix fugir i, nadant, passar de la Línea a Gibraltar. El motiu era, fonamentalment, no estar d'acord amb el règim franquista, doncs ell veia que allà la repressió va ser molt dura i que mataven a la gent per qualsevol cosa. Ell era un nen, no tenia cap idea política , però veia moltes injustícies i no volia seguir a la Línea. A més , es passava molta gana. Per tot això arriba a Gibraltar i allà , al veure'l tan jove volen retornar-lo a la Línea, però ell els hi diu que té divuit anys (en realitat en tenia setze) i que com la República reclama la seva quinta , ell ha de ser enviat amb la República espanyola. Falsejant l'edat va aconseguir que el portessin a Tànger, d'allí a Marsella i d'aquesta localitat a Barcelona (sempre embarcat). Va intentar ingressar a l'exèrcit però per l'edat

no s'ho van permetre però sí que li van oferir la possibilitat d'ingressar al cos de carabiners, al que es va incorporar el 29 d'agost de 1937. El van portar a Tarragona a fer la instrucció i va ser destinat al front per la part de Saragossa, i posteriorment a la part d'Osca. Quan es produeix el tall que separa Catalunya de la resta de la zona republicana ell es troba a Tortosa, on va caure ferit. Traslladat a Tarragona, Barcelona i finalment a Camprodón, on hi havia un hospital per carabiners i on el van operar, es va recuperar. Estava adscrit a l'anomenada brigada de xoc, però un cop es recupera passà a formar part de la tercera companyia, perquè tres batallons de la seva brigada varen quedar a la part de València quan es va produir el tall dels franquistes, i un batalló es va quedar a la part de Catalunya. Participà a la batalla de l'Ebre i, un cop finalitzada, des d'allà inicià la retirada cap a la frontera.

També a Andalusia es troba Rafael Castillo quan, el 18 de juliol, el seu poble, Adamuz, va caure en mans dels franquistes i molta gent va haver de fugir cap el camp. Però com no era una zona del tot consolidada, les tropes republicanes el van recuperar el mes d'agost. Ell tenia catorze anys i varen quedar-se al poble durant uns cinc o sis mesos fins que, pel perill que suposava romandre allà, varen marxar refugiats a Catalunya. Primerament es trobava a l'Artesa de Lleida, i des d'allà els van traslladar a tots, tret del seu pare que estava a la guerra, a una part d'Aragó (a la zona d'Osca), per després retornar-los a Catalunya, concretament prop de les Borges Blanques.

A finals del 1937, quan ja té 16 anys, es presenta com a voluntari a l'exèrcit i el destinen al tercer batalló, 88 companyia de sapadors i varen estar a la zona d'Agramunt, després per Artesa de Segre fins a la retirada (abans varen passar per la part de l'Ebre i de Tarragona).

Abans de l'esclat del conflicte, Jesús Tello vivia a Tormos (Aragó), un poble on s'havia desplaçat amb la seva família perquè s'estaven fent uns treballs per pantans a l'Alt Aragó i es necessitava força mà d'obra. Aquesta població va caure en mans dels colpistes, i des del juliol fins al octubre del 1936 varen veure molt moviment de tropes i cotxes i en el seu record queden les represàlies que es prenen i que provocaven molts afusellaments i molts morts. És per això que el 6 d'octubre decideixen evadir-se d'allà i passà a la part republicana. Aprofitant la nit i la pluja, marxen a peu i entren a l'altra zona on varen ser acollits en un poble a uns tres o quatre quilòmetres d'Osca. Ell va començar a treballar en un parc mòbil, i posteriorment, a mesura que la línia del front canviava, es van retirar cap a "Angués que también había otro parque móvil y había también la comarcal, una de las comarcas de las colectivizaciones de Aragón". "Mi

padre se preocupaba de la cuestión de la buena marcha de la comarcal. Se hacía mucho comercio, parece mentira que fuera durante la guerra, se hacía mucho comercio con los otros pueblos, se intercambiaban las mercancías, prácticamente no faltaban de los principales alimentos”.⁵⁴

A l'abril de 1938 es va produir l'ofensiva de Terol i van haver de retirar-se cap a Lleida, a peu, i protegint-se de dia amagats perquè eren atacats per l'aviació. Varen passar per la ciutat que estava totalment destrosada i, caminant, van pujar fins a la Seu d'Urgell on estaren refugiats al seminari. Després es van fer refugis pels bombardejos continuus i d'allà, els van pujar fins a Puigcerdà per després, en tren, anar per la part de Vic fins a Granollers. Els van fer baixar i els dispersaren pels voltants, per les cases de camp, per descansar una mica. Posteriorment els tornen a reagrupar per baixar-los a Barcelona, on diferents organitzacions es van encarregar d'ells. Una de les coses que més el va impactar de la seva estada a la ciutat, de la que ja marxarien cap a la frontera en la retirada, van ser els continuus bombardejos i sobretot un, el dels dipòsits de benzina que hi havia al peu de Montjuich i que pel fum que sortia, era de dia i semblava de nit, i que va durar un temps, doncs no el van poder apagar. A més, les bombes dels junkers i del Canàries per part franquista, i la contestació al foc de les bateries que hi havia a la muntanya del Carmel, feien que totes les cases del centre de la ciutat (lloc on ells estaven allotjats) tremolessin com si fos un terratrèmol.

Els joves del kommando dels que fins ara hem explicat la seva situació un cop s'inicia la guerra, varen tenir un canvi radical en les seves vides, doncs es van veure desplaçats dels seus llocs d'origen, refugiats en poblacions diferents a la seva, amb unes condicions de vida noves i, en alguns casos, participant al conflicte bèl·lic com a soldats. Això va ser a causa fonamentalment del lloc geogràfic en el que es trobaven a l'inici de la guerra. En el cas dels joves que vivien a Catalunya, el principi del cop d'estat no va suposar un trasvàs tan gran com als altres dels que fins ara hem parlat, però sí que van haver uns certs canvis, encara que no tan importants. A alguns la guerra els agafarà a una edat tan jove que quasi no tenen cap record de la mateixa.

Jacinto Cortés, que vivia al Prat, ens defineix la situació que hi havia a l'inici de la guerra de la següent manera: “El 18 de julio, cuando empezó la guerra, es decir, más o menos, porque mi hermano antes de la guerra ya hacían guardia en los sindicatos, porque sabían que iba a estallar la guerra. Y entonces, cuando estalló la guerra, pues, en

⁵⁴ Jesús Tello, 13 d'agost de 1998.

Barcelona, pues enseguida que cogieron a los fascistas”.⁵⁵ El seu germà gran , Pepe, formava part de la columna Carlos Marx i va anar cap a Aragó, on va estar lluitant.

Quan esclata la guerra, Jacinto té tretze anys i ja feia dos anys que treballava, primer a les capses pels préssecs i després per una fàbrica de vidre al Prat, que es deia Jordi. Quan els franquistes agafen el salt d'aigua de Camarasa i tallen l'electricitat va haver de deixar de treballar allà i va passar a fer-ho a Barcelona, lloc a on es desplaçava a peu cada dia, doncs no disposava de mitjà de transport al no treballar per defensa . Pel camí entrava als camps i agafava el que podia perquè hi havia escassetat. A mesura que passa el temps, té més dificultats per anar a treballar ja que els bombardejos cada cop són més continus fins al moment de la fugida.

El seu germà. Manuel , tenia dos anys menys que el Jacinto , i recorda que abans del 18 de juliol havia moltes vagues i que el mateix dia, tot estava molt alborotat i que el seu germà no va anar ni a dinar ni a sopar perquè estava al camp d'aviació del Prat en una de les barricades. També recorda quan un camió de la CNT i de la FAI , amb una ametralladora, va arribar al Prat i dirigint-se cap a l'església , la van cremar.

Els bombardejos també varen quedar al record de Manuel, així com l'admiració cap al seu germà gran, Pepe, que estava lluitant a la guerra. Mentrestant, al Prat, la seva germana Angeles, estava al comitè de la JSU i ell era dels anomenats “pioners”, grup al qual va pertànyer perquè part de la família estava al PSUC i la JSU. Les activitats dels pioners eren d'esbarjo com ara excursions, ball de bastons, etc.

José Alcubierre, que vivia a Sants, malgrat que tenia dotze anys quan esclata la Guerra Civil, recorda que el 19 de juliol , que era diumenge, tenien que sortir amb l'escola a un viatge de colònies a Sant Feliu de Guixols, i ja ho tenia tot preparat, però es va donar compte que alguna cosa passava, especialment quan no va marxar i quan veia que els seus germans no venien a casa i la següent vegada que els va veure va ser amb un fusell cadascun. Un d'ells va morir al front i l'altre tenia un càrrec important (ja assenyalat anteriorment en aquest capítol) que feia que disposés d'un despatx a la Diagonal. De la guerra fins al moment de sortir cap a França no té més records clars.

Félix Quesada tenia 10 anys quan s'inicia la Guerra i els seus records són dispersos per la seva poca edat. Del primer moment té el record d'una senyora que sobre la una o les dues de la matinada va picar a la porta de casa seva, i cridant al pare pel seu nom (Ciriaco) li va dir que s'aixequés que havia esclatat la revolució, i el seu pare va

⁵⁵ Jacinto Cortés, 11 d'abril de 1999.

marxar. Vivien a l'Hospitalet de Llobregat , i al dia següent, quan va sortir amb la seva mare a passejar va veure que Barcelona tenia moltes llambordes aixecades, i que els cotxes portaven matalassos per fer com una espècie de cotxes armats.

Quan es traslladen a viure al Prat per la feina del seu pare, varen començar a patir la misèria de la guerra, la fam i, els bombardejos a Barcelona; té molt present quan van bombardejar la Campsa al costat del port , que va fer que es cremés, veient-se uns immensos núvols de fum. Marxaran de Barcelona en el moment en que veuen retrocedir a les forces republicanes.

Eduard Frías té pocs records de quan comença la guerra, doncs com era molt nen els seus pares el tancaven a casa perquè no el deixava sortir la seva mare i mentre, el seu pare s'anava amb els seus oncles o amb altres familiars i feien barricades. I com vivien a les afores de l'Hospitalet encara era una raó més contundent per no deixar-lo marxar. La seva mare es quedava amb ell i el germà petit mentre que el gran anava amb el seu pare.

A partir del 1937 va entrar a treballar a La Farga , fàbrica que pertanyia als Altos Hornos de Catalunya i on treballaven uns 6.000 obrers aproximadament. Amb un cosí seu de Barcelona, tres anys més gran que ell, que treballava també a la Farga, es volien apuntar a l'aviació i anava a Barcelona per apuntar-se i que els enviessin a Rússia per aprendre, i anar després al front. Tot això ho feien d'amagat de la família , però com els hi van demanar diners no ho van poder fer; a més el seu pare es va assementar i no li va permetre, doncs el considerava molt jove.

L'últim dels joves que vivien a Catalunya, Manuel Gutiérrez (a Barcelona i concretament al barri de Sarrià), ha explicat molt poc del període de la Guerra Civil, i solament recorda un braçalete que portaven de nens per pujar i baixar del tramvia , però fins a la fugida de Barcelona no comenta res destacable.

Tal com hem explicat fins ara, observem que l'última part de la Guerra Civil és viscuda per tots els joves futurs membres del kommando Poschacher que he entrevistat, situats a Catalunya. Aquest fet no el podem generalitzar doncs no tenim la total seguretat de que així pasés en tot el grup, i és possible, encara que poc probable, que algun d'ells hagués sortit amb els últims refugiats de la zona centre de la República que va resistir fins al final, o bé que el seu exili hagués estat anterior a la fi de la Guerra Civil. Però, seguint analitzant la informació de la que disposem, passarem ara a tractar la retirada cap a la frontera i el pas de la mateixa.

Al gener de 1939, les tropes franquistes avancen per Catalunya i el perill de la seva proximitat fa que, tan civils com militars, comencin a recular cap a la frontera francesa. El camí que es segueix és molt dur i els punts de destí són els principals passos que hi ha entre Espanya i França. L'utilitzat per un nombre molt elevat de gent va ser el de La Jonquera-El Portús, i també va ser força important el de Portbou-Cervera. Ciutats com Barcelona, Girona i especialment Figueres, han quedat en el record de les persones que fugien cap a França.

Els punts de sortida de la gent venien marcats pel lloc on vivien o bé a on estaven refugiats. En aquests casos estem parlant dels civils, doncs els que eren militars seguien inicialment el moviment de les seves companyies, encara que, cap al final es produeix una autèntica desbandada.

Pel punt fronterer de La Jonquera-El Portús passarà Lázaro Nates, que estava refugiat a la Bisbal del Penedés. La seva mare decideix marxar en el moment en què observa l'arribada de soldats que anaven de retirada. Varen tenir la sort de poder agafar un camió que els va portar a Girona on van estar a una església, dormint amb palla. Després varen continuar també amb un camió fins a Figueres, i novament la sort els va acompanyar, doncs quan ja havien sortit de Figueres, aquesta localitat va patir un terrible bombardeig que ells van veure a uns deu quilòmetres de distància. Quan arriben a la frontera de La Jonquera la troben oberta i la travessen a peu, i un cop a França els dividien en homes per un cantó i dones i nens per un altre.

Per aquest mateix punt passa Manuel Gutiérrez que va fer el camí des de Barcelona fins a la frontera caminant amb la seva mare i un matrimoni que eren de Sarrià. La mare va decidir exiliar-se perquè sabia que estarien perseguits per la policia franquista. Van passar per Girona i després per Figueres on recorda haver dormit a la vorera del carrer. Després va seguir el camí cap a La Jonquera dormint al bosc i quan varen arribar a la frontera varen tenir que esperar un parell de dies a que obrissin el pas, doncs estava tancat. Durant els dies d'espera plovia moltíssim i ell i la seva mare es van anar a refugiar a una casa de camp i, com eren petits, es van poder acomodar en un colomer per no mollar-se, i allà estaren fins que s'obrí la frontera. El 9 de febrer de 1939, cap a la tarda, entren a França, de manera ordenada, i arriben a les estacions en que separaven als homes dels nens i les dones.

Igual que Manuel Gutiérrez, en José Alcubierre sortirà de Barcelona i el seu destí serà el de La Jonquera. El motiu de la fugida es la por que el seu germà va tenir pels seus pares, doncs com ell era una persona destacada, es podien prendre represalies

contra la família. Gràcies a ser Director General de Transports, va poder aconseguir un taxi per la família amb el que arribarien a la frontera. A ell li va sorprendre veure al seu germà, tan director com era, amb una pistola ametralladora, i malgrat que els va assegurar que en tres mesos tornarien a Catalunya, la sensació era força negativa.

Amb els seus pares , uns nebots i una cunyada , passen per La Jonquera-El Portús a principis de febrer, i d'allà varen anar a Le Boulou. Abans els havien separat als homes a una part i els nens i les dones en una altra.

Un altre que també passarà a França per aquest pas és Manuel Díaz, però amb una salvetat; no ha farà com a civil ,sinó com a militar, doncs havia ingressat voluntari en el cos de carabiners. La seva brigada estava a la zona del Segre i amb la retirada passarà per Igualada i altres pobles que no recorda fins a arribar a Figueres. El dia que ell passa per aquesta població va ser quan es va produir una explosió al castell de Figueres. Ens la situa el dia 8 de febrer del 1939, i l'explica tot dient que l'exèrcit republicà ho va fer abans que entressin les tropes franquistes.

La descripció que dona sobre com anaven cap a la frontera en aquest últim trajecte és que "ya íbamos en desbandada, ya cada uno iba por donde mejor podía".⁵⁶

En el moment que passa per la frontera de La Junquera-El Portús es veien pocs civils , perquè aquests ja havien passat abans, doncs quan ell estava per Figueres, els franquistes estaven a pocs quilòmetres darrera seu ,i la data en què passen (9 de febrer de 1939) és una de les últimes encara que recorda que va haver gent que va pasar més tard, cap el 13 de febrer, per la part de Camprodon.

A la frontera entraven en desbandada, i allà els feien formar i els portaven amb els gendarmes cap als camps de concentració preparats.

L'altre pas pel que també van travessar la frontera un nombre elevat de persones va ser el de Portbou-Cervera, al costat de la costa. D'aquest lloc també disposem de testimoniatges de joves del kommando que hi van passar. Un d'ells va ser Eduard Frías, que estant al gener de 1939 vivint a l'Hospitalet, explica que els van avisar a través d'uns altaveus que els franquistes s'apropaven a Barcelona i que pensaven rodejar-la per atacar. És llavors quan es prepara l'evacuació i amb carros de caballs, van col·locar tot el que van poder (mobles i d'altres estris) i , la gent a peu, varen marxar fins que van arribar a Figueres. Anava amb la seva mare, l'àvia , dos ties i cosins seus i varen estar

⁵⁶ Manuel Díaz, 20 de febrer de 1999.

tres dies a Figueres esperant a que obrissin la frontera. Una de les coses que més greu li va saber va ser el fet de deixar una sèrie de llibre a casa seva.

De l'estança a Figueres recorda que un cop estava en mig del poble i que sonaren les sirenes perquè venien avions a bombardejar, i va anar al refugi, però com estava ple de gent va marxar cap a prop del castell i es va amagar allà amb tres o quatre més. Un cop passat el perill, va baixar i al passar pel davant del refugi va veure que havia caigut una bomba a la porta del mateix i que moltes persones havien mort per asfixia. Aquell dia ell va tenir molta sort.

De Figueres es van desplaçar cap a Portbou, i al arribar allà es van trobar també amb la frontera tancada. Per aconseguir menjar no tenien cap problema, doncs anaven recollint tot allò que la demás gent tirava a mesura que anava caminant, com ara arròs, sucre, tabac, i llaunes de llet entre d'altres coses. A Portbou varen estar dos o tres dies, no recorda exactament, fins que varen obrir la frontera i desseguida van passar. Era el 5 de febrer de 1939, i la gent que anava arribant a la frontera, encara que alguns venien en carros i d'altres en camions, ho feia en gran majoria a peu. Aquesta mateixa gent per transportar els estris que duien amb ells, portava com una espècie de carriola amb rodes o anaven amb maletes. Concretament el grup dels seus familiars anaven amb maletes i també amb uns farcells de roba fets amb un llençol.

El pas de la frontera es va caracteritzar pel total desordre que hi havia, sense cap disciplina, i cadascun pel seu costat. Era pel matí quan ell travessa i allà mateix separaven els homes i les dones i els nens.

El motiu pel qual marxen de Barcelona i decideixen exiliar-se és, fonamentalment, la por. En aquells moments les cròniques que arribaven de la guerra eren molt crues: "había fotos que nos hacían ver que los moros de Franco cogían a las mujeres y en las ruedas de los carros las ataban en cruz y abusaban de ellas, y a los niños los mataban los moros, y todo eso porque decían que los moros eran los primeros que entraban en los pueblos y todo el mundo tenía miedo, y a más como mi familia ha sido, aparte de mi padre y mi madre que no se metían en nada, mis tíos y todo eso eran anarquistas cien por cien, pues teníamos miedo y por eso nos fuimos a Francia"⁵⁷

Les causes de la retirada cap a França i del exili tenen una característica diferent en el cas dels dos germans Cortés, Jacinto y Manuel, encara que coincidiran amb Eduard Frías en el trajecte a seguir i en el pas de Portbou-Cervera com a destí. El motiu

⁵⁷ Eduard Frías, 12 de juny de 1998

pel qual surt tota la família del Prat és pel fet que els hi arriben notícies sobre el seu germà Pepe, el que estava lluitant a la guerra, en les que es diu que ha caigut ferit, i que després de tallar-li una cama, l'havien traslladat a un hospital a Figueres. La família decideix mobilitzar-se per anar a buscar a Pepe. El dia 25 de gener, per la nit, surten del Prat a peu i arriben a la Plaça Espanya de Barcelona on s'amagaran al metro perquè en aquells moments s'estava produïnt un bombardeig. Al dia següent, mentre les tropes franquistes feien la seva entrada a la ciutat, la família Cortés va trobar una espècie de carro amb dues rodes, varen carregar un matalàs que portaven perquè descansés en Pepe, i van marxar cap a Badalona. De camí cap a Mataró anaven barrejats amb els soldats que es retiraven i un soldat els va parar. Aquest era un amic del seu germà que els va oferir un carro i un cavall per portar-los a tots. Així va pujar tota la família i, després de passar per Girona, arribaren a Figueres. Es van dirigir cap al hospital on es trobava el seu germà que es va sorprendre de veure'ls. Al dia següent l'hospital va ser bombardejat i al seu germà va ser traslladat a Castelló d'Empúries. Un detall a tenir present és que tots els ferits tenien una pistola sota el coixí per si arribaven els franquistes, disparar-se un tret abans que els agafessin.

Jacinto va carregar amb el seu germà a sobre i van marxar de Castelló d'Empúries cap a la frontera, i després, al arribar a Portbou, varen trobar una ambulància que sortia cap a França en la que van col·locar al seu germà. La resta de família va tenir que estar tres dies a Portbou, esperant i veient com passava la 11ª divisió de Líster i després van passar ells.

Sobre la data en que van travessar la frontera ens trobem amb el problema que cadascun dels germans ens ha donat una diferent; per Manuel va ser el 5 de febrer, mentre que per Jacinto el dia 9. Aquesta diferència de dates és l'únic aspecte que presenta controvèrsia en aquesta part del testimoni, doncs en els altres temes tot coincideix.

Si bé el motiu inicial del seu èxode cap a la frontera va ser anar a buscar a Pepe, quan estan allà no dubten en seguir i no quedar-se. Un cop entren a França, la guàrdia mòbil francesa els esperava a l'altre costat i els registrava, treient-los tot allò que tenien de valor, fins i tot les navalles, doncs les consideraven armes perilloses. La situació en el moment del pas era caòtica, perquè de camí l'aviació franquista bombardejava i ametrallava en les carreteres a la gent que hi havia per allà i això encara afavoria més la desbandada. Manuel, al passar a França, va tenir una sensació com si es trobés en un altre món, perquè ja des de la muntanya, a Portbou, en la mateixa frontera, la part espanyola estava tota fosca mentre que en la part francesa estava tot il·luminat. Aquesta

comparació entre el món de la foscor que hi havia per evitar els bombardejos i la llum del país veï no és exclusiva d'ell sinó que forces deportats la comenten i en destaquen aquest aspecte.

Un cop arriben a Cervera, la primera població francesa, els van agafar i els van portar a la Creu Roja , a un tren, on els hi van posar una injecció ,una vacuna, i després de fer-los una creu a l'esquena, marcant-los , els hi donaren un entrepà de paté. Aquí restaran tres o quatre dies esperant que arribin els últims exiliats, tropes i civils, per omplir el tren que els portarà a Angulema.

Si aquests joves Poschacher passaren com a civils per Portbou, altres (concretament dos) ho varen fer com a militars; es tracta de Manuel Segura i Rafael Castillo. El primer, com a carabiner, estava justament destinat en aquest pas fronterer, on tenien una espècie de quarter a un cantó, i a l'altre es trobaven els francesos. Ells no tenien por que els agafessin els franquistes perquè quan ja veien que venien podien passar la frontera en un moment. Al gener del 1939 molta gent vol passar ja a França i ells, com a carabiners, ho van haver de impedir utilitzant la força i disparant en alguns casos. Complien la seva missió perquè en cap moment pensaven en que perdrien la guerra i , per poder fer la seva feina van haver de venir dotze carabiners més a ajudar els dotze que ja hi havia i entre els que ell es trobava. Però uns dies més tard van començar a veure que el nombre de persones augmentava i els hi demanaven que els deixessin passar, que la guerra estava perduda. Al principi els francesos varen tancar la frontera, però el soroll dels canons feia que la gent amenacés amb que, o els deixaven entrar, o ho farien per la força. I finalment es va donar l'ordre de passar.

Manuel Segura, al estar destinat al punt fronterer, fa una descripció de la gent que arribava allà : “muchos civiles, muchas mujeres” que venien “andando , los camiones todos llenos, pero muchos andando (...) , yo lo veía que venía demacrada la pobre gente andando kilómetros, a lo mejor vienen de Barcelona andando, y de Gerona”⁵⁸

També va veure passar a la divisió de Líster, que anava amb un grup molt nombrós (entre unes 10.000 i 15.000 persones) i que abans de passar va descansar a Roses que en aquella època era una població molt petita, de quatre cases.

La gent que passava, els civils, ho anaven tirant tot ja que, allò que principalment portaven ,eren maletes i els destorbaven.

⁵⁸ Manuel Segura, 30 de gener de 1999.

Ell, en el moment en que passa, portava una arma (el que anomenaven popularment “naranjero”) amb un tub amb redondells perquè no es calentès, però com s’havien de deixar a la frontera va decidir trencar-la. I un cop passa, el van portar fins a Port-Vendres.

També com a militar arriba a Portbou Rafael Castillo, encara que el seu trajecte va ser molt més llarg. Pertanyia al tercer batalló, 88 companyia de sapadors i varen començar a marxar en retirada des de Tarragona, seguint tota la costa, per Sitges, fins a arribar a Granollers. Fins aquesta localitat anaven formats, però a partir d’aquí va ser la desbandada i cadascun anava pel seu cantó.

De camí cap a la frontera, va patir un bombardeig molt fort a l’entrar a la Bisbal d’Empordà. Després va passar per Figueres amb una sèrie de companys seus, i allà van parar, i els hi van donar un lloc de comunicació per transmetre. Durant tres o quatre dies van romandre a Figueres, que va ser quan van fer saltar el castell, fet que ell va presenciar, doncs es trobava al costat. Veia com tota la gent passava, i juntament amb els que estava, al veure que no venia cap ordre, varen decidir deixar-ho i marxar; així i tot van trobar-se amb que, en alguns pobles, els franquistes ja se’ls hi havia avançat. Pujant a un camió es desplaçaran fins a Portbou i allà, es baixen, es posen a un costat, ve un responsable (un comandant o un capità, no ho recorda exactament) i dona l’ordre de passar la frontera. Ell no va pensar en quedar-se perquè es veia que tot estava perdut i alhora veia que tota la gent passava.

Serien aproximadament les dues o les tres de la tarda del 12 o el 13 de febrer de 1939. En el moment que ell travessa la frontera passava molta gent, civils i militars, encara que molts militars i molt pocs civils. Al entrar a França estaven els gendarmes, la guàrdia mòbil, i els senegalesos. Tenien que deixar les armes i després els registraven per veure si portaven quelcom amagat, encara que d’una manera molt lleugera. Posteriorment passà a un camp provisional abans del seu destí a Argelers.

Si hem estat parlant dels dos principals passos (La Junquera i Portbou) pels que van travessar moltes de les persones que decideixen exiliar-se cap a França, s’ha de dir que no van ser els únics i que, com a mostra d’això, tenim les vivències d’altres joves del kommando que van utilitzar altres camins. És el cas de Ramiro Santisteban, que travessa la frontera per un pas també important, com és el de la Tor de Carol. El fet que estigués refugiat amb la seva família a la Seu d’Urgell va fer que el pas més proper sigués aquest. Així que el recorregut va ser de la Seu fins a Puigcerdà i la Tor de Carol. La decisió d’exiliar-se la va prendre el seu pare, però la seva mare no el va voler deixar

mai sol. No van sortir tots junts de la Seu ,sinó que la seva mare va marxar tres dies abans amb els seus germans petits. Els dos germans grans (ell era un) es van quedar amb el seu pare i, malgrat que no estaven en edat militar i podien haver marxat, van decidir quedar-se i acompanyar al seu pare. Tres dies després es deplacen cap a la frontera i , el 9 de febrer de 1939, la travessen. Van passar pel matí, rebuts com tots , naturalment, pels gendarmes , sense maltractaments, però escorcollant-los pel fet que hi havia soldats que passaven barrejats amb ells i que havien de deixar les armes. Un cop passen , romandran en un camp provisional.

Més complicat encara, per la inexistència de pas fronterer marcat, va ser el pas de Jesús Tello i Félix Quesada. Els dos varen passar pel mateix lloc, i aquest no va ser altre que un camí a través dels Pirineus, frontera natural entre Espanya i França.

Jesús Tello es trobava refugiat a Barcelona, i quan les tropes franquistes estan arribant a Esplugues, ells (tota la família a excepció d'una germana que havia marxat cap a València) marxen a peu cap a Badalona per sortir de la ciutat. Continuen caminant cap a Mataró i d'allà agafen direcció Girona. Prop d'aquesta ciutat varen trobar un tren ple d'armes que els va permetre que s'acostessin fins a Girona. Allà, pel matí, els hi van donar un brou vegetal i varen poder trobar un camió que els va portar prop d'Olot. Un cop en aquest punt, i preguntant com arribar fins a la frontera, els indiquen el camí fins a Oix, poble on s'acabava la carretera. A la zona hi havia molta gent i sobretot molts carabiners. Mentre avançaven, sentien les explosions, i és que l'exèrcit feia explotar els ponts per fer retardar l'avanç de les tropes franquistes.

Un cop arriben a Oix, es troben amb molta gent, i cap a la una del matí van sentir que estaven passant llista i que la gent començava a caminar, pujant per la muntanya. Així que ells van decidir fer el que feien els demés i varen començar a pujar, malgrat que les condicions eren molt adverses , doncs hem de tenir present que era el mes de febrer i que tot estava gelat i hi havia precipicis, i per això la marxa es feia molt perillosa. Anaven agrupats amb d'altres persones i per orientar-se no varen tenir problemes perquè "el camino llegó un momento en que no hacia falta que estuviese trazado porque la gente entonces salían cargados como bestias, llevaban maletas, aquí dejaban una cosa, allá dejaba otra, allá otra , y cuando llegaba al sitio no llevaba nada"⁵⁹

El 7 de febrer del 1939 varen travessar els Pirineus i van anar a parar a un poble francès anomenat La Manere. El motiu pel que decidiren exiliar-se van ser varies coses, però el

⁵⁹ Jesús Tello, 13 d'agost de 1998.

més important era tot allò que havien vist durant la guerra. La decissió , explica, no feia falta que te la inculquessin o te la diguessin; els més petits seguien als pares més innocentment que una altra cosa, però els més grans ho tenien molt clar.

Una de les primeres cases de La Manere era l'escola, i allà estaven els gendarmes esperant-los. El que tenia armes havia de deixar-les i recorda haver vist moltes amuntegades. D'allà ja els anaven agafant i distribuïnt en diferents destins. Els van baixar fins a Le Boulou, i els van ficar en un tren en direcció a Angulema.

Per aquest mateix punt va travessar la frontera Félix Quesada. Va sortir del Prat de Llobregat perquè van veure com la caballeria republicana anava retrocedint perquè les tropes franquistes anaven avançant i ja estaven prop de Barcelona; era el migdia del 24 de gener quan decideixen marxar cap a França. Des d'aquí aniran caminant i , de camí, anaven preguntant als camperols quina era la direcció que tenien que prendre cap a la frontera. Pasaren per prop de Banyoles, i d'allà a través de la muntanya cap a França, entrant a un poble anomenat La Manere, on van estar dos o tres dies. Al passar la frontera es troven amb la gendarmeria que els hi prenia els ganivets perquè considerava que eren un arma i aquells que portaven pistola l'havien de deixar allà. Van arribar a aquest poble francès cap a les 7 de la tarde, i al ser hivern ja era fosc. Allà ell recorda haver estat molt ben rebut, i als dos o tres dies varen ser portats a Le Boulou, on hi havia un tren especial per ells que els va portar cap a Angulema. Les descripcions coincideixen amb les de Jesús Tello encara que aquest ha presentat la seva explicació amb més detalls i concreció que Félix Quesada.

I , per últim, un altre dels joves Poschacher que també va passar a França a través de les muntanyes va ser Galo Ramos, encara que no va utilitzar el mateix punt que els joves anteriors. Ell estava refugiat a Vallgorguina, i al apropar-se les tropes franquistes, marxen amb camions per la carretera cap a Girona, fins que van arribar a un punt en que no varen poder seguir, doncs la carretera estava colapsada amb camions, tancs i d'altres vehicles, Varen baixar del camió, i com la carretera era molt perillosa per seguir avançant , ja que es produïen atacs continus de l'aviació, van seguir a través de la muntanya. El seu pare els havia preparat amb una manta una espècie de bandolera per poder tirar les maletes i anar més còmodes. Van anar a parar a Le Boulou, i una de les imatges que recorda és que tot estava ple de maletes i equipatges, i que hi havia autèntiques fortunes allà tirades. Al travessar la frontera els gendarmes no els hi van prendre res perquè no portaven res, doncs s'havien desfet de moltes de les coses que tenien. La primera nit a França va passar-la a l'escola pública de Le Boulou.

La decisió de passar la frontera la van prendre els seus pares, i amb ells estaven els seus avis. Durant la retirada no van ser atacats per les tropes franquistes.

La data del pas de la frontera no la recorda exactament, però té com a referència el fet que als tres o quatre dies va caure tota Catalunya.

Capítol 4 : L'exili a França: els refugiats d'Angulema, els camps de concentració i altres refugis , les companyies de treball i els batallons de marxa.

Un cop han travessat la frontera, els joves que formaran part del kommando Poschacher els podem dividir en dos grans grups: els que van anar a parar al camp de refugiats d'Angulema i els que van tenir uns altres destins com ara altres refugis, o els camps de concentració que hi havia preparats en les platges del Roselló o en altres indrets.

La primera tria es feia un cop passaven la frontera; si eren militars o la seva edat era ja considerada adulta (encara que fossin adolescents , si tenien aspecte de més grans els triaven) eren traslladats als camps de concentració. Mentre que si els consideraven com a nens o com a adolescents molt joves, els deixaven quedar-se amb les seves famílies i eren enviats cap a uns camps anomenats refugis.

D'aquests refugis, el que va acollir un nombre més important de joves i famílies dels Poschacher va ser el d'Angulema i es per això que en aquesta primera part del capítol tractarem principalment del grup anomenat els refugiats d'Angulema.

El primer aspecte que s'ha fet difícil d'averiguar ha estat el de la quantificació, és a dir, saber quans joves del kommando varen estar refugiats a Angulema. Les dades dels arxius departamentals francesos encara no es poden consultar, malgrat que ara es comença a poder accedir a alguns d'ells. La quantificació és un aspecte important si tenim present que en molta de la bibliografia es considera , erròneament, que tot el grup dels Poschacher estava format per joves que provenien d'Angulema i, per tant, això ens dona una idea que va haver de ser un grup nombrós el que estés refugiat allà.

Per aconseguir una aproximació, he utilitzat tres fonts que, en petits casos varien, i que es fonamenten en els joves que van sortir deportats d'Angulema, i la destinació dels quals va ser , directament, el camp de Mauthausen. La primera és una llista del grup facilitada per Ramiro Santisteban, un membre del kommando que avui dia és president de la Federació Espanyola de Deportats i Internats Polítics (FEDIP), elaborada a partir de les dades de les que disposa aquesta organització en els seus arxius de París. De les informacions que apareixen a la llista , és important per la quantificació, la data de la deportació i la procedència dels deportats. La segona font és el testimoni enregistrat de Joan de Diego; ell va tenir un paper molt important en l'administració del camp, doncs va ser el tercer secretari, i ha estat col.laborant amb un historiador francès , Alan Leger , que investiga sobre el camp de refugiats d'Angulema, aprofitant que la seva feina és

treballar als arxius d'aquesta ciutat. Com aquest estudi encara no ha estat presentat, no s'ha pogut disposar dels documents i llistats materials que Leger va facilitar a Joan de Diego, però si del enregistrament de les dades dels mateixos.

La tercera font és un llistat efectuat per l'Amical de Mauthausen de París, en la que estan apuntat els joves alliberats mesos abans de la liberació del camp i que van treballar fora del camp en el servei civil. En aquesta llista hi figuren el nom i cognoms de cadascun d'ells, la data de naixement i la de liberació. Al costat de la de naixement, alguns noms van acompanyats d'una A, que significa que provenien del comboi d'Angulema, aquell que va ser deportat directament des d'aquesta ciutat francesa cap al camp de Mauthausen.

Les dues primeres fonts coincideixen en les seves dades mentre que, respecte a la tercera, existeixen algunes variacions, molt petites, que s'han pogut rectificar com a errònees, i per això considerarem com a vàlida la informació que ens donen les dues primeres.

Segons els dos primers llistats, el total de joves del kommando Poschacher que provenien del comboi d'Angulema, i per tant, que van ser capturats pels alemanys en aquesta ciutat francesa, va ser de 24; i si tenim present que el total del grup estava compost per, aproximadament, una mica més de quaranta persones,⁶⁰ observem que més de la meitat del grup havia estat deportat partint d'aquesta localitat francesa, fet que explica que molts autors associïn Angulema amb tot el kommando.

La llista dels noms dels joves procedents d'Angulema i que varen estar a Poschacher és la següent: José Alcubierre, Rafael Álvarez, José Arce, José Aviñó, Antonio Benedicto, Francisco Casero, José Corrales, Jacinto Cortés, Manuel Cortés, Enrique Ferrer, Eustaquio Fernández, Manuel Gutiérrez, Elías González, Luís González, Jesús Grau, Nicolás Martínez, Marino Martínez, Ramón Milà, Lázaro Nates, Félix Quesada, Galo Ramos, Manuel Ángel Ramos, Jesús Tello i Bautista Valcells.

El llistat facilitat per l'Amical de Mauthausen a París dona la xifra de 25, però conté tres errors a tenir presents. En primer lloc, falta un nom a la llista, que és Jesús Tello, i del qual tenim constància de la seva estada a Angulema i de la seva liberació abans de la liberació oficial del camp, perquè és un dels testimonis que he enregistrat. Per tant, si fem aquesta consideració, existeixen dos noms que estan equivocats. I aquests són el de Manuel Díaz i el de Miguel Fernández. El primer va estar internat en

⁶⁰ L'aspecte de la quantificació del kommando Poschacher ha estat força complicat i el tractarem més detingudament al capítol dedicat al grup.

els camps de concentració francesos en qualitat de militar; aquesta informació ens l'ha donat ell de primera mà. I en el cas de Miguel Fernández, es produeix la curiositat que el seu germà Eustaquio sí que va estar refugiat a Angulema, però els dos germans es trobaren a Mauthausen després d'haver passat per camins diferents; això ens ho confirma que no hagi aparegut en cap dels dos primers llistats, i en el testimoni d'altres deportats que han comentat aquest fet.⁶¹

Però, hem de tenir present un punt a l'hora de treballar amb aquestes dades. Els noms que estan recollits en elles pertanyen a aquells que van sortir d'Angulema en direcció cap el camp de Mauthausen. A partir d'aquesta dada, suposem que si surten d'aquesta població és perquè allà era on estaven refugiats. El problema és que no disposem de dades de registre sobre en quin moment arriben els exiliats al camp de refugiats. I això és important, perquè analitzant alguns dels testimonis dels que disposem, ens trobem amb joves que no van estar refugiats al camp d'Angulema, sinó que, degut a l'avanç de les tropes alemanyes, es van anar retirant a través de França i, al tenir notícia de l'existència d'un camp de refugiats espanyols, varen arribar-hi i es van quedar fins a ser capturats pels alemanys. Per tant, només ens poden explicar els últims moments del camp. D'això tinc constància a partir de l'enregistrament de Lázaro Nates, que des d'Orleans on era refugiat, va marxar fins a arribar a Angulema, camp del que només pot descriure els últims moments. I també sabem, malgrat no disposar de l'enregistrament del seu testimoni, que Ramon Milà, un jove de Barcelona que figura al llistat, no va estar refugiat a Angulema sinó que va arribar a aquesta població fugint d'una altra part del país. Per tant són dos casos coneguts, hi poden haver més, de joves que figuren al llistat i que van estar molt poc temps en aquest refugi, i això fa que haguem de mirar la quantificació feta abans d'una manera orientativa, més que com un element de total exactitud.

Per efectuar una descripció del trasllat dels exiliats des de la frontera fins a Angulema, les característiques dels camps de refugiats que hi va haver, i el règim en el que vivien fins a l'arribada dels alemanys, he utilitzat el testimoni de set dels deportats enregistrats que van seguir aquest camí (Félix Quesada, Galo Ramos, Manuel Gutiérrez, José Alcubierre, Manuel Cortés, Jacinto Cortés i Jesús Tello) , complementat pel d'Aurora Cortés i José Quesada, germans d'alguns dels anteriors que patiren el mateix destí, però que no van passar per Mauthausen per ser noia i per la seva curta edat

⁶¹ Entre d'altres, Jacinto Cortés, 11 d'abril de 1999.

respectivament; i pel de la dona de Jacinto Cortés, Severina, refugiada a Angulema que no va ser deportada en el comboi cap a Alemanya i va romandre en aquesta ciutat, un cop el grup ha estat traslladat. Per altra banda, el testimoni de Lázaro Nates (comentat ja abans) ens serveix d'ajuda per una descripció dels últims moments del camp.

Un cop passada la frontera, es produïa la divisió entre nens i dones per un cantó i homes per un altre. Els joves, de vegades, eren triats segons l'arbitrarietat d'aquells que dividien el grup, i sempre intentaven anar amb les seves famílies. La majoria no van tenir problemes per anar amb el grup de les dones i els nens, però d'altres sí, com en el cas de Manuel Gutiérrez, que en una primera classificació, el volien posar amb el grup dels homes, i ell, vestit amb uns pantalons curts, es va dirigir a un gendarme i, en català, li va dir que com volia anar on anaven els senyors si ell portava pantalons curts, i això sembla que va fer que el tornés a l'altre grup on era la seva mare.

El trasllat fins a la ciutat d'Angulema es va produir, en tots els casos que coneixem, en diversos trens. Aquests eren de passatgers, i anava tothom assegut. El trajecte, que en alguns casos va durar tres dies⁶², s'anava efectuant amb parades a diverses estacions, i la gent els rebia bé doncs s'apropava a l'estació i els hi portava pa, xocolata, embotit, i d'altres coses.

Un cop arriben a Angulema, els refugiats són agrupats a tres llocs; l'antiga estació, la gendarmeria i el garatge Valais. El primer estava format per tot el que era l'andana i la sala d'espera, i estava situada enfront de l'estació. Estaven acomodats amb palla que varen tirar per terra, perquè poguessin dormir. La gendarmeria sembla ser que estava en unes condicions pèssimes, de manera que, informats els que estaven a l'estació per una noia espanyola que estava refugiada, de la situació i la possibilitat de trasllat de l'estació a la gendarmeria, en el moment que els gendarmes intenten emportar-se a la gent en autocar, tothom es rebel·la, i a d'intervenir un encarregat de Prefectura per deixar-los a l'estació.

El garatge Valais, era un edifici en el que els cotxes pujaven a les diferents plantes utilitzant una escala de cargol. Durant uns dies molta gent va estar refugiada allà i sembla que les condicions no eren molt òptimes. També havia palla per dormir pel terra, i el menjar estava en mal estat, però com la gent tenia gana menjava, i al ser aliments que no estaven en bones condicions, era molt habitual que es produïssin diarrees. I com

⁶² La sortida de Cerbera va ser el 9 de febrer i l'arribada a Angulema el 12, segons testimoni de Jacinto Cortés, 11 d'abril de 1999.

no hi havia suficients baters, doncs tothom es baixava la roba i feia les seves necessitats a qualsevol lloc, fet que agravava la falta d'higiene que ja de per sí patien.

Sobre el futur que els hi esperava a França, molts no es van plantejar en un primer moment el que passaria. Alguns pensaven en guanyar-se la vida treballant per sobreviure, mentre que d'altres, sobre el seu exili "pensábamos que no iba a durar mucho , pensamos que dentro de cinco o seis meses estaría todo terminado y que podríamos regresar a nuestro país"⁶³

Uns dies després, la gent dels tres refugis és traslladada a la població de Ruelle, molt a prop d'Angulema. En aquesta localitat existia una fàbrica d'armament, concretament de canons de llarga distància de la marina, i el que havia estat segons uns un antic quarter de la Primera Guerra Mundial, i segons d'altres un antic camp de presoners de la mateixa, va ser aprofitat, perquè s'establissin els refugiats. Però no tots varen anar alhora, sinó que alguns van romandre durant més temps a la ciutat d'Angulema.

Les barraques que configuraven el camp eren de maó, i eren estretes i allargades, amb finestres petites (l'explicació del tamany segueix la versió que era un camp de presoners) , i pel mig passava un canal on es rentaven. També hi havia un grup de barraques allargades fetes de fusta, i entre les barraques hi havia terra, de manera que quan plovia, cosa força freqüent, es col·locaven una sèrie de passareles fetes de fusta que permetien desplaçar-se d'un lloc a un altre sense embrutar-se. Aquestes barraques noves que es van construir no eren molt altes i l'entrada estava al centre. A l'interior de les barraques es dormia amb unes màrfegues de palla tirades al terra. Tot el camp estava rodejat per una fil·lerrada.

La gent que estava refugiada eren dones, nens, ancians i alguns homes que havien estat considerats invàlids. La distribució de les barraques es feia per sexes, estant les dones separades dels homes (pocs) , nens i ancians, i per tant, moltes famílies es trobaven dividides.

Al principi no disposaven de llibertat de moviments, i la gendarmeria control·lava el camp i els amenaçava amb enviar-los a Argelers en el cas que no complissin amb les normes. Més endavant varen començar a donar una sèrie de passes de sortida, particularment a les dones per poder anar a rentar al riu.

⁶³ Manuel Gutiérrez, 12 de setembre de 1997.

Sobre l'alimentació les opinions són contradictòries; per alguns, el menjar era molt dolent, però com venien d'Espanya on la situació estava molt malament, el trobaven mitjanament bo. Per d'altres, el fet d'haver cuiners francesos de l'ofici feia que es mengés bé. La visió dels més infants també era bona, doncs tenen un record del berenar que estava compostat per un tros de pa i un parell de xocolates.

Un aspecte a destacar d'aquest camp era l'existència d'una escola a la que varen anar molts dels nens i joves deportats allà. Això va ser possible gràcies a la intervenció dels sindicats, la CGT, que va deixar la casa del poble com a local per establir-hi l'escola a la que els nens anirien. D'aquesta manera, tots els dies, sortien del camp i travessaven el poble, doncs l'escola estava situada al ben mig de la població. Els més grans, com és el cas de Jacinto Cortés, es dedicaven a cuidar dels petits i vigilar que pel carrer anessin per la dreta i no els agafés cap cotxe. A l'escola hi havia tres classes, distribuïdes segons l'edat (grans, mitjans i petits). Allà els refugiats recorden que impartia classes el catedràtic Monera que va morir a Mauthausen, un capità d'artilleria que donava les lliçons de matemàtiques, una noia que és deia Maria Lluïsa que més tard va marxar a Mèxic i que s'encarregava de donar el francès, i Júlia Álvarez, diputada a Corts pel partit socialista. Aquestes són les persones que recorden com a professors a l'escola.

Les assignatures, francès, matemàtiques, geografia, llengua i una mica de tot.

En aquesta escola, els més petits recorden haver tingut companys que després van estar junts a Mauthausen i al kommando Poschacher: Galo Ramos, Manuel Gutiérrez i Manuel Cortés varen compartir classe i coneixença des d'aquell moment.

Mentre estaven a Ruelle no van rebre cap ajuda d'organitzacions com el Sere o la Jare.

Per comprovar la diversitat de gent que va marxar refugiada a França i que es trobava en aquesta zona, encara que en unes condicions molt diferents segons la classe social, presentem un exemple. A una senyora, anomenada Juanita, que anava amb el grup encara que després es va separar, li havien robat unes joies que portava. I posteriorment, quan són traslladats a Ruelle, ella i el seu marit s'instal·len a un hotel. I altres dones varen veure roba al camp que s'estava secant al sol, i que els hi havia estat robada. Un cop registrada la persona sospitosa, se li van trobar les joies de la senyora Juanita. La culpable era una prostituta de Manresa que va ser agafada pels gendarmes i traslladada a Espanya. I és que la varietat social, així com ideològica dels refugiats era destacada, doncs "habían anarquistas, comunistas, socialistas, sin ideas de nada, pero refugiados ,

Franco como había entrado allí y sabíamos de que forma se portarían y entonces mucha gente aunque no fuera cosa política salieron igual”.⁶⁴

A partir de l'inici de la 2ª Guerra Mundial, l'1 de setembre de 1939, són traslladats tots des del camp de Ruelle cap a les afores d'Angulema, a un camp anomenat “dels Alliers”. El motiu sembla ser la necessitat que l'exèrcit francès va tenir de les instal·lacions existents a Ruelle. El trasllat s'efectua a peu, cadascun portant les seves coses a sobre, i arriben a un camp que encara no estava acabat. Hi havia set barraques i no estaven enllestides, doncs en algunes no estava posat el sostre de manera que quan plovia és mullaven igual a dins que a fora. El camp estava situat a una esplanada molt gran, i poc a poc, varen anar construint altres barracons i creant com una espècie de carrers entre ells. Les barraques tindrien aproximadament uns deu metres d'ample per uns 50 o 60 metres de llargada. A diferència de Ruelle, els homes i les dones estaven barrejats a les barraques, i les famílies s'havien agrupat i efectuaven separacions entre una zona i una altra amb mantes o d'altres estris. Tenien les maletes i les seves coses allà i dormien al terra amb mantes. El menjar el feia cadascuna de les famílies i sortien a fora de la barraca a cuinar, doncs disposaven de diners per poder comprar aliments.

La millora en la seva situació econòmica va estar motivada pel fet que van poder començar a treballar fora del camp els membres joves o més grans de les famílies. El comissari del camp donava uns vals perquè la gent anés a demanar feina i així es podia anar a treballar. Alguns varen estar treballant fent carreteres, en una paperera, descarregant camions de grava o ajudant a feines de camp a pagesos de la zona propera. Amb els diners que obtenien del sou s'ajudava a l'alimentació de la família, i a poder tenir alguns “luxes” com tabac, comprar-se roba o unes sabates noves.

I no solament eren els joves els que treballaven sinó que alguns caps de família ho varen poder fer pel fet que moltes famílies es van ajuntar quan estaven a Ruelle i a Angulema. El sistema per fer-ho era a través de posar anuncis els diaris o enviar comunicacions per la Creu Roja. Així, els germans Cortés, posant un anunci a un diari escrit en espanyol i que és dedicava a buscar a les persones que estaven en diferents camps de refugiats, varen contactar amb Pepe, el germà ferit a la guerra, que estava en un hospital d'Albi i que es va ajuntar amb ells a Ruelle. I també, la família Quesada ho va fer així. La mare va enviar moltes cartes a la Creu Roja i es va poder localitzar al pare de família que va

⁶⁴ Sra. Cortés (Severina), 11 d'abril de 1999.

demanar el trasllat a Angulema i li van concedir. D'aquesta manera, moltes de les famílies que havien estat separades en el moment del pas de la frontera, es tornaran a ajuntar a Angulema, i donaran al camp una configuració de camp de refugiats familiar.

Físicament, el camp estava vorejat d'una filferrada, que tindria uns dos metres d'alçada, i al recinte s'accedia a través d'una gran porta vigilada pels gendarmes. Però la llibertat de moviments era total i, teòricament, la gendarmeria els guardava, però a la pràctica no feien res ni impediien als refugiats de sortir, sense haver d'ensenyar cap tipus de papers. Així les dones sortien a comprar durant el dia sense cap problema i, malgrat que volien que a la nit estiguessin tots recollits al camp, el cert és que els joves sortien sobretot per anar al cinema, on ja els coneixien i en moltes ocasions els permetien passar gratuïtament a un o a un parell.

Com a organitzacions que els ajudessin estava el Sere i la Jare, encara que alguns refugiats diuen que en cap moment varen rebre cap tipus de suport i que el que realment els ajudava era el sou que es guanyaven treballant. La politització d'aquests organismes va fer que el que fessin és ajudar a aquells que es consideraven afectes a la seva ideologia per poder marxar a Mèxic, a Argentina o a l'URSS. Però solament podien marxar aquells que disposaven de mitjans per fer-ho i s'embarcaven en els ports de Burdeos o La Rochelle, "pero los que no teníamos nada nos teníamos que aguantar allí lo que viniera".⁶⁵ Aquest serà un aspecte clau i característic de tota la gent que acabarà deportada als camps de concentració alemanys; la falta de mitjans econòmics que els hi va impedir tenir cap altre tipus de sortida i que va fer que es veiessin atrapats i portats per una situació que no van poder evitar.

A més de la possibilitat d'efectuar una feina i guanyar diners fora del camp, els refugiats podien sortir del camp i instal·lar-se a viure a les cases de la ciutat d'Angulema. Bastantes persones ho van fer així i o bé eren acollides i vivien amb famílies franceses, o bé havien llogat una habitació per treballar i viure com podien. Per sortir a viure fora del camp tenien que passar una sèrie de condicions com ara presentar-se al camp si ho demanaven les autoritats, o la persona que es feia responsable d'ells havia de signar per avalar al que sortia. Molta gent es va mantenir en les instal·lacions del camp per la comoditat i la certa llibertat de la que allà es disposava. I com estaven ben alimentats i disposaven d'una mica de diners, van preferir no canviar la seva situació, fet que més tard els suposaria la seva perdició.

⁶⁵ Jacinto Cortés, 11 d'abril de 1999.

Respecte al tracte que van rebre per part de la població, el comentari general és divers, i sembla que hi va haver de tot. Alguns distingeixen Ruelle d'Angulema, tot indicant que la gent de Ruelle era molt bona amb ells, perquè eren obrers que els ajudaven amb el que podien, mentre que a Angulema eren reaccionaris i burgesos i els tractaven molt malament. Sembla ser que la premsa publicava coses contra els espanyols refugiats i que aquestes campanyes atemorien a la població, doncs parlaven de "las entrañas de hiena que tenían los republicanos, y en los pueblos las gentes se escondían al pasar las compañías de trabajo".⁶⁶ A Angulema, hi havia un diari anomenat "Le petit charentais" que publicava articles en contra dels "rojos" "espanyols, dient que tenien l'ànima negra, igual que el color de la seva pell, i afegint atacs i insults. Els articles anaven signats per "le passant", una persona que no mostrava la seva identitat. I tot aquest ambient feia que qualsevol cosa que passava, és donava la culpa d'ella als espanyols refugiats. Les amenaces de retorn a Espanya o del trasllat a Perpinyà per després creuar la frontera eren constants. I és que de vegades, hi havia refugiats que per les nits, sortien pels horts i agafaven coses per poder menjar, però alhora destrossaven coses i això enfadava molt als habitants de la zona.

Un aspecte que recorden per la seva curiositat els refugiats és l'existència d'un camp proper on estaven ells ocupat per indoxinesos que treballaven en unes mines de pirita. De tant en quan anaven a veure'ls i es van fer amics d'ells, i els diumenges disputaven partits de futbol. Els hi costava distingir-los, perquè vestien de blau i els veien a tots igual. Al costat del camp hi havia un terreny de futbol on disputaven els partits i, curiosament, ells jugaven descalços, i els espanyols jugaven amb botes normals, perquè no disposaven de botes de futbol, i tenien por de trepitjar-los.

La llibertat de moviments dels indoxinesos estava més limitada que la dels refugiats republicans, de manera que moltes vegades que ells no podien sortir, els hi donaven diners, perquè els anessin a comprar llimonades o cerveses.

Al camp d'Angulema, ja es van començar a conèixer més personalment els que formarien part del futur kommando Poschacher, i és que tots els que formaran el comboi d'Angulema es coneixien entre sí, i compartien de vegades veïnatge en les distribucions familiars fetes a les barraques.

⁶⁶ Jesús Tello, 13 d'agost de 1998.

A partir de l'entrada de les tropes alemanyes a França, el juny de 1940, molta gent es va retirant de la zona propera a la frontera, i molts dels que estaven a les companyies de treball i eren espanyols, varen arribar a Angulema i es van trobar amb un camp de refugiats espanyols. I allà alguns van parar per reprendre la marxa, mentre d'altres es van quedar, doncs els hi van donar de menjar com a tots els demés i es van trobar acollits. En alguns casos, van ser membres del kommando Poschacher, com són els de Lázaro Nates i de Ramon Milà ja explicats. Altres venien ferits o eren coneguts com el cas que explica Manuel Cortés, que va veure "del Prat vino al campo un chaval, Lanieva (...) era hijo de uno de los directores de la Papelera Española (...), venía de retirada, lo vimos, yo lo vi con mis padres, mis hermanos, y después se fue a Burdeos, a coger un barco y a Méjico".⁶⁷ Els que van romandre al camp (els que ja estaven i els nouvinguts), amb l'arribada dels alemanys, en un primer moment varen ser respectats, però al poc temps seran deportats tots cap a Mauthausen.

Si molts dels joves varen passar pel camp d'Angulema, això no vol dir que sigués l'únic centre d'acollida civil de caire familiar que existia a França. En el cas de Lázaro Nates, ens trobem amb una altra destinació que tenia unes certes semblances amb el camp d'Angulema. Al passar la frontera, es produeix la clàssica divisió en homes per una banda i nens i dones per una altra. Ell, juntament amb la seva mare i la família tret del pare i del germà gran, són traslladats en tren a una espècie de castell (ens el defineix com un edifici de l'època rodejat d'aigua) anomenat chateaux de Cormon, que estava prop de la ciutat d'Orleans. Segons li van dir, era allà on enviava el Partit Comunista als nens i familiars per alimentar-los i fer-los oblidar els horrors de la guerra. En aquell lloc hi havia moltes dones, i persones d'edat, però homes no hi havia. Els joves tenien la seva edat, o una mica més grans, i eren de diversos llocs d'Espanya. Mentre varen estar allà no feien res, simplement menjar i dedicar-se a jugar.

Però quan esclata la guerra són traslladats a Orleans, a un lloc anomenat La Verrerie, una fàbrica de vidres abandonada, que es trobava a les afores de la ciutat. I a partir d'aquest moment han de treballar en fàbriques de guerra, obtenint a canvi un salari; recorda que alguns, com la seva germana feia màscares de gas, o accessoris per l'aviació. Allí hi havia homes de certa edat que els hi donaven lliçons de francès. Estaven a càrrec del govern francès en tot, i disposaven de llibertat de moviments, malgrat que, al no disposar de molts diners, ben poca cosa podien fer.

⁶⁷ Manuel Cortés, 13 de juliol de 1997.

Tant en el primer refugi com en el d'Orleans, no els van animar en cap moment que tornessin a Espanya, cosa que insistien més als homes, i tampoc va tenir la possibilitat de marxar a altres països com a Mèxic. Sobre aquest tema la seva opinió és que “a Méjico fueron siempre los, yo digo la crema, gente conocida ya, o cierto, porque había también (...) el gobierno vasco” y sobre la finalització de les emigracions creu que “los franceses no quisieron dejarlo porque necesitaban para ir a la Linea Maginot, y ya cerraron, y no quisieron porque a lo mejor Méjico nos hubiese aceptado a todos, pero Francia creo que bolqueó y después formaron compañías de trabajo”.⁶⁸

Un cop, els alemanys travessen la frontera francesa, els gendarmes els avisen que han d'evacuar. Ells agafen les poques coses que tenien (una mica de roba que es portava fàcilment en un sac) i surten a la carretera. Pel camí es troben amb un català que portava un carro i els ajuda pujant a la seva mare, mentre ells continuen a peu. La direcció és cap a Angulema, i durant el trajecte són avançats per les tropes alemanyes, que al veure tanta gent a la carretera, no es preocupaven d'ells, solament si hi havia soldats. El trajecte, que va ser d'uns, aproximadament 400 quilòmetres, va finalitzar a Angulema, i al arribar allà, els hi van dir que existia un camp de refugiats espanyols justament a Angulema, i van instal·lar-se allà, on varen romandre aproximadament un mes fins que els van deportar cap a Alemanya. Per tant, en aquest període es van incorporar a tot el grup que estava a Angulema i del que abans hem fet referència.

De l'estada al camp, recorda que ja començaven a haver dificultats, doncs hi havia molt mal ambient, perquè els acusaven de qualsevol tipus de robatori que es produïa pels voltants del camp, i a més, tenien problemes a l'hora de rebre el menjar, i es tenien que fer llargues cues, quan en aquell moment a França encara no existien problemes de proveïment.

La resta de membres entrevistats del kommando varen seguir el camí dels camps de concentració preparats per la seva arribada. Abans de passar pels anomenats “grans camps” a alguns els hi queden records dels camps provisionals, muntats per acollir a la gent que passava, al costat mateix de la frontera, i dels que al poc temps eren portats als més grans. Ramiro Santisteban recorda que al entrar a França, a la Tor de Querol, els van portar a un prat i allà van romandre durant un mes, sense barraques, sense res, i sota la neu, doncs estaven en ple Pirineu i era el mes de febrer. Al dia següent de passar els hi van donar de menjar, i els hi tiraven el pa des dels camions i qui podia ho agafava.

⁶⁸ Lázaro Nates, 9 de juliol de 1999.

Passats quinze dies, les autoritats van veure que la situació era molt dura i que hi havia gent que moria, i per això per la nit els permetien anar fins a l'estació i dormir en uns vagons que havien posat en vies que no servien.

D'allà marxava molta gent cap a Espanya, doncs el disseny del camp estava fet de tal manera que la carretera dividia dos sectors (eren dos prats) i ell estava a un cantó i els que volien retornar a Espanya els col·locaven a l'altre; i aquests eren millor tractats i se'ls hi donava molt de menjar per desanimar a aquells que havien decidit no tornar. I ja a la Tor de Querol intentaven que marxessin a Espanya, fent-los passar en una fila per davant una taula on els gendarmes els hi feien triar entre Negrín o Franco.

Rafael Castillo, un cop va passar la frontera per Portbou, va estar durant tres o quatre dies aturat a un camp ple d'oliveres. Allà hi havia molts militars i es trobaven al ras, sense cap tipus de protecció. Disposaven de menjar gràcies que hi havia camions republicans que passaren la frontera amb aliments com avellanes, llaunes de llet, etc; menys pa tenien de tot. Varen romandre en aquest camp d'oliveres fins que, al cap de pocs dies, per la tarda, va arribar la cavalleria mora i els gendarmes, i els van escortar fins al camp d'Argelers que estava a uns sis o set quilòmetres aproximadament.

Tots els que passaven la frontera eren separats en homes a un cantó i dones i nens a un altre. Fossin civils o militars era indiferent i, a mesura que els classificaven, els anaven embarcant o dirigint cap els camps preparats. A la banda del Roselló, el primer camp en crear-se és el d'Argelers, i per ell varen passar Rafael Castillo, Eduard Frías i Manuel Segura. La descripció que ens donen coincideix plenament amb la que la majoria d'exiliats expliquen sobre el camp; la primera impressió al arribar és la de sorpresa pel fet que no existia cap tipus de construcció i que es tractava simplement d'una platja en la que hi havia més de 50.000 persones, i en què el sostre que tenien era el cel. A aquest camp havien arribat caminant des de la frontera, i davant l'adversitat inicial i el temps que en aquell moment feia (recordem que estem al mes de febrer), varen començar a construir barraques utilitzant les flassades que portaven. Es tractava de la platja rodejada de filferada i custodiada pels senegalesos i els "moros". Malgrat això, al principi existia la possibilitat d'escapar-se, doncs el camp no estava del tot tancat i el control no era molt estricte (i així ho va fer Eduard Frías).

La situació higiènica era pèssima, ja que no hi havia serveis i la gent feia les necessitats on podia. A més, el camp no tenia cap organització per atendre els ferits ni els malalts. De manera que els primers dies es trobaven morts per la platja causats per la fatiga, el

fred o la fam i els propis refugiats s'havien d'encarregar d'agrupar-los per treure'ls del camp en un carro.

El menjar també era un tema crític. Inicialment, arribaven uns camions plens de pans rodons i des d'ells els soldats els hi tiraven i la gent se'ls tenia que repartir. Posteriorment es va començar a fer un repartiment i els hi donaven patates, lleties i carn, però tot cru, de forma que s'ho tenien que cuinar (per això també els proporcionaven una mica de carbó), apart del pa.

En aquest camp es barrejaven els civils amb els militars, però els primers que eren dones, nens i homes, estaven en una zona apart i també es protegien amb les barraques fetes amb les flassades fins que no es començaren a fer les primeres barraques, muntades pels propis refugiats.

La gent que volia retornar a la zona del centre d'Espanya, a Madrid, es podia apuntar, i molts varen animar-se i es presentaren com a voluntaris per tornar a la zona republicana i seguir lluitant a la guerra que encara no estava acabada; però això solament va ser un desig, doncs no va haver cap possibilitat de fer-ho.

Sobre les ajudes que van rebre mentre estaven al camp, són força crítics. No recorden que cap funcionari del govern republicà passés pel camp a preocupar-se per la seva situació i, fins i tot afirmen que "nos quedamos desamparados cuando entramos en Francia"⁶⁹. De les organitzacions que ajudaven als refugiats i que apareixen posteriorment en critiquen l'ajuda selectiva que feien, perquè ajudaven amb una quantitat de diners exclusivament als oficials de l'exèrcit, mentre que els soldats no rebien res. També la crítica s'estén a les autoritats franceses, que segons Eduard Frías, disposaven de medis, tan els batlles com els prefectes, per adequar els camps del Roselló i, contràriament a això, no els van utilitzar i tot va ser una calamitat.

A nivell d'organització pròpia, els refugiats es comencen a agrupar per partits polítics. Ho inicien ara i ho mantenen en els altres camps. Els diferents partits i sindicats tenen els seus grups formats, la finalitat dels quals era ajudar en el que fos possible als més necessitats. A més, com en els camps es trobaven les unitats de soldats senceres, s'agrupaven en companyies i formaven els grups que ja que es coneixen d'abans.

Del camp d'Argelers molts van ser traslladats a un altre camp creat per descongestionar el primer; es tracta del de Barcarès. I allà també varen estar els mateixos membres del kommando que hem esmentat per Argelers, encara que en el cas

⁶⁹ Rafael Castillo, 20 de febrer de 1999.

de l'Eduard Frías no és que el traslladessin, sinó que s'havia escapat i, al agafar-lo, el van portar a aquest camp. Situat en la mateixa zona del Roselló, a la platja, les condicions de vida eren millors que les d'Argelers. Ja hi havia barraques construïdes, i malgrat que dormien a terra, a la sorra, estaven resguardats de les inclemències del temps. Els propis refugiats es distribuïen a les barraques i s'organitzaven les diferents tasques que s'havien de fer, com anar a buscar el menjar pel grup de la barraca o netejar.

El camp estava vigilat per gendarmes i senegalesos i dins solament hi havia militars. Existia una certa disciplina de manera que si algú feia quelcom malament era castigat apart i alimentat exclusivament amb pa i aigua.

A Barcarès ja hi havia muntada una infermeria en la que hi treballaven metges espanyols i francesos.

Respecte al tema de les ajudes, podien enviar i rebre correu a través de la Creu Roja, organització que segons expliquen, feia força coses per ells. També estaven organitzats els comitès del Sere i de la Jare per poder-se anar a Mèxic o a Rússia; però el comentari sobre ells indica que tot es feia per diners, i que van interessar més els diners que l'ajuda, doncs sembla ser que s'obtenien beneficis força importants.

Els grups polítics, organitzats inicialment als primers camps, aquí es mantenien i, fins i tot, tenien més força.

Mentre estaven allà internats, eren molt habituals les crides perquè retornessin a Espanya. Aquestes s'efectuaven a través dels altaveus, i els arguments que s'apuntaven eren que Franco havia fet la pau i que retornant es trobarien amb la seva família, la seva llar, i trobarien feina. Els qui decidien marxar, per estar farts de les condicions dels camps o perquè rebien una carta amb un aval d'un alcalde o d'un capellà per poder retornar, anaven a l'anomenat camp de Franco. Aquest camp es trobava separat del camp aproximadament un quilòmetre, i eren tendes de campanya allargades i poc altes on es dormia al terra. Es tractava d'un camp de traspàs i qui estava allà sabia que al poc temps marxaria a Espanya. Una curiositat és el fet que en aquest lloc no es podia dir "merda" o "em cago en Déu", expressions pròpies de la gent que podien arribar a ser castigades.⁷⁰

⁷⁰ Aquesta descripció del camp de Franco ha estat donada pel testimoni d'Eduard Frías, que fart de les condicions en què estava al camp va decidir retornar a Espanya, però com quan ja estava apuntat es va trobar amb un oncle seu, va escapar-se i torna a Barcarès.

Un altre dels camps importants d'aquesta zona és el de Sant Cebrià. En aquest va estar des d'un principi Manuel Díaz i, per ell també va passar Eduard Frías que cada cop que s'escapava d'un camp, era traslladat a un altre diferent. Prop d'Argelers, i situat a la platja, els refugiats al arribar a Sant Cebrià es troben en què han de dormir a la sorra. Durant un temps no hi havia barraques i posteriorment les muntaran, sent en primer lloc tendes militars de lona molt gran.

Un dels problemes principals amb el que es trobaven els exiliats era amb el de l'aigua ja que en el camp hi havia una sèrie de pompes pel subministrament, però per la proximitat del mar aquesta aigua era la majoria de vegades salada. A més quan plovia, es contaminava i es produïen molts casos de colitis que podien arribar a produir la mort dels afectats. El menjar també era molt escàs i de vegades els hi donaven un grapat de llenties crues perquè ells les cuinessin, i això suposava un greu problema, doncs a una platja és difícil trobar quelcom amb el que poder fer foc.

El camp estava dividit per filferrades en diferents parts, a les quals es podia accedir a través de portes que permetien passar d'un cantó a un altre. De la vigilància s'encarregaven els senegalesos, que els hi pegaven si incumplien alguna ordre.

D'assistència sanitària hi havia poca cosa organitzada i, l'ajuda de les organitzacions com el Sere o la Jare varen ser força partidistes, de forma que segons a la tendència política a la que es pertanyia, un es podia apuntar a un o altre destí (Mèxic, Rússia...) , i sembla que alguns oficials varen rebre ajudes econòmiques, però tots no.

El camp era bàsicament de militars, podia haver algun civil, però pocs. Per què tornessin a Espanya els feien sortir allà a una gran plaça on s'acostumava a jugar al futbol, i passaven per davant d'ells i els hi deien que triessin entre Franco, Legió o Companyies de Treball. Tot era una mesura de pressió i de vegades aconseguien el seu objectiu, encara que si no es decidien per cap opció se'ls permetia quedar al camp; els amenaçaven, però després no ho portaven a terme.

A més dels principals camps de la zona del Roselló, altres camps més a l'interior varen albergar a refugiats que passen la frontera. És el cas de Vernet d'Ariege, al que va a parar Ramiro Santisteban després d'estar al camp provisional de la Tor de Querol. Quan ell arriba allà, es troba amb un camp en el que existien una quantitat de barraques fetes de maons i que havien servit durant la Primera Guerra Mundial per tenir als presoners alemanys. Però quan el seu grup arriba, se'ls planteja el problema que tot està ocupat. I llavors, amb les seves flassades i recolzant-se en els murs de les construccions, varen poder fer una espècie de barraques per protegir-se de la pluja que durant el mes de

març era molt intensa. Posteriorment i a poc a poc, anaven construint-se barraques de fusta i els anaven allotjant. La mà d'obra eren els espanyols.

La vigilància del camp era efectuada per soldats negres senegalesos, fet que motivava forces problemes, doncs eren poc tolerants amb ells i els era igual si eren refugiats que presoners. Després varen ser canviats per soldats francesos i això els va millorar la situació, perquè es mostraven més indiferents en molts aspectes.

Un altre fet que va marcar la seva estada va ser l'inici de la Guerra Mundial. Abans que es produís, estaven habituats a rebre, de tant en quan, un discurs del coronel que manava el camp i que els hi demanava que tornessin a Espanya, i com no sortia ningú voluntari, sempre finalitzava el discurs dient-los que no volien tornar a Espanya perquè havien comès moltes barbaritats, matat capellans, etc. Però amb l'esclat de la guerra el discurs es va transformar, i ara se'ls hi recordava que aquells avions que havien matat a les seves famílies a Espanya eren els mateixos que anaven a atacar França i, per tant, s'havien d'apuntar voluntaris a l'exèrcit.

El menjar era poc i es passava molta gana. Llenties, cigrons petits i durs, són la base de la dieta. Recorda que es passaven hores asseguts al sol, xuclant ossos que els hi donaven a la cuina sense carn; i és que era molta la fam que patien.

Es mostra crític sobre l'aspecte de les organitzacions d'ajuda als refugiats, de les que ell comenta que "yo recibí un cepillo de dientes y pasta para los dientes una vez".⁷¹ Per la seva banca, l'organització interna dels refugiats era bàsicament de caire militar, perquè com que allà hi havia quasi unitats completes, mantenien l'ordre militar i alhora la companyonia heretat de la guerra (els comandaments no s'imposaven per la força).

No recorda haver vist arribar cap membre del govern republicà al camp de Vernet.

Al mes de novembre de 1939 el traslladen a Septfonds, un altre dels camps importants de la zona, situat prop de la ciutat de Montauban. Aquest camp es trobava en pitjors condicions que el de Vernet, doncs les barraques estaven tancades per un cantó, però per un altre estaven completament obertes. A més, mentre que a Vernet el terra era de fusta, aquí era de terra i dormiran amb palla, les flassades, i el terra. En aquest camp romandre una mica més d'un mes fins a incorporar-se a les companyies de treball.

A mesura que passava el temps, a aquells que es troben als camps de concentració se'ls hi ofereixen tres possibilitats per poder sortir d'allà; apuntar-se a la Legió Estrangera, als Batallons de Marxa o a les Companyies de Treball. A més

⁷¹ Ramiro Santisteban, 19 d'agost de 1997

d'aquestes, en alguns casos hi havia especialistes que eren trets per treballar com per exemple mecànics de l'aviació i coses similars. O bé famílies franceses o patrons francesos que reclamaven a algú per treballar per a ell sota la seva responsabilitat.

L'opció de la Legió Estrangera va ser triada en pocs casos, doncs no es volia servir sota les ordres d'un cos de lluita francès després del tracte que estaven rebent per part d'aquesta nació als camps. També existia un orgull, el d'haver lluitat durant la Guerra Civil a favor de la llibertat, que semblava estar oposat al d'allistar-se a la Legió. No tenim constància que cap jove Poschacher s'apuntés a la Legió i sembla que així va ser.

Als Batallons de Marxa varen tenir més voluntaris, i un d'ells va ser en Manuel Díaz. Des del camp de Sant Cebrià es va apuntar voluntari a l'exèrcit, que ell especifica que no es tractava de la Legió, sinó dels anomenats Batallons de Marxa de voluntaris estrangers. Els feien signar per una durada que corresponia a la de la guerra (a la Legió es signava per cinc anys), per tant no sabia quan temps estaria a l'exèrcit. Va ingressar el 9 de desembre de 1939, i formarà part del 23 regiment. Aquest estava compostat per batallons, i a cada batalló eren tres companyies d'uns 450 o 500 homes cadascuna. El comandament era francès i, on ell estava, hi havia forces jueus, però el grup més nombrós era l'espanyol.

De Sant Cebrià el van traslladar a Barcarès, que en aquell moment estava buit. Recorda que hi havia una gran falta d'higiene, i que no podien sortir del camp, perquè la roba que els hi donaven era de la Primera Guerra Mundial i estaven obligats a marxar del quarter (que era el camp) amb roba bona de l'exèrcit de la que ells no disposaven. Els hi donaven peces de roba per abrigar-se, però tan aviat tenien un pantaló gris, com la jaqueta era de color blau, i tot de la Guerra del Catorze. A més no disposaven de botes i ells mateixos d'autodenominaven el regiment de les espadenyes.

Posteriorment són traslladats a La Barbona, prop de Lyon, que era un camp de maniobres on varen efectuar força instrucció. I, al cap d'un temps, són novament traslladats a Barcarès, on un cop agrupats, se'ls portarà al front. En aquest moment, abril o maig del 1940, rebran una roba nova, l'últim model que portava l'exèrcit francès i que era de color caqui.

Són enviats al front, a la part de Soisson, i ells estaven destinats a fer línia. Però això va durar molt poc, perquè l'atac alemany es va produir aviat i, davant de la desorganització existent, s'inicia la retirada. Durant nou dies retrocediran fins que són agafats pels alemanys.

La tercera opció proposada, i a la que van anar la gran majoria dels espanyols que es trobaven als camps, va ser la de les Companyies de Treball. Però, en molts casos no va ser una qüestió voluntària, sinó que es va forçar a que la gent s'apuntés, perquè amb l'esclat de la guerra, es volia aprofitar als refugiats per fer determinades tasques.

A les Companyies varen anar a parar Ramiro Santisteban, Rafael Castillo i Manuel Segura. El primer recorda com hi havia molta gent que es presentava voluntària, però que de vegades, feien una crida pels altaveus del camp sol·licitant homes per completar determinades companyies i que, si no sortien, anomenaven a uns quants i els obligaven a apuntar-se. Ells no s'oposaven perquè la situació en elles era bona i, a més, sabien que anant a les companyies, si tenien un oficial que feia les coses com s'havien de fer, existia la possibilitat que les seves dones cobressin el mateix que les franceses. Ell ho volia per la seva mare i no va ser així, però segons explica, sí que ha conegut casos en què s'ha pagat.

Ramiro Santisteban surt obligat de Septfonds per incorporar-se a una companyia el 23 de desembre de 1939. El seu destí va ser el departament del Nord (és a dir, la frontera belga) i formarà part de la companyia 101. S'allotjaren en un antic castell com a quarter i la seva feina era construir la línia Gamelin, una línia antitanc amb els fortins. La companyia estava formada per uns 250 homes dividits en seccions de 50.

L'uniforme que portaven es composava d'uns pantalons militars de pana, un abric, una capa militar, una gorra tipus boina també militar i unes botes. Com a roba interior tenien la mateixa que l'exèrcit francès, amb calçotets llargs i gruixuts.

Per part de la població varen ser molt ben rebuts, de manera que si sortien de permís el diumenge al poble, els hi pagaven les consumicions i els tractaven molt bé. Aquesta llibertat de moviments va durar fins que els alemanys varen atacar Bèlgica, moment en el que van estar consignats com tot l'exèrcit.

La disciplina no era molt estricta i el comandament de la companyia estava en mans d'un capità francès i un capità espanyol, i a cada secció hi havia un tinent francès i un altre d'espanyol (en el cas dels sergents també).

Respecte al treball, es feia molt poc perquè ells compartien la feina amb les tropes franceses destinades a la Línia Maginot i que venien a descansar al lloc on ells estaven. No s'havien produït encara combats, i els posaven a fer trinxeres amb els espanyols. Ni uns ni altres volien treballar, de forma que la feina avançava molt lentament. A més tampoc els forçaven.

Les notícies de l'atac alemany les varen tenir quan els van confinar, però no s'esperaven que l'atac fos tan ràpid perquè immediatament els alemanys es van presentar a la frontera francesa.

Van romandre allà fins a dia 15 de maig, en què va arribar una ordre d'evacuar cap a París, i van sortir a la carretera, barrejant-se amb els civils i militars que venien fugint de Bèlgica.

En Rafael Castillo, des de Barcarès, és enviat a una Companyia de Treball a la zona dels alts Alps a construir una carretera abans de l'inici de la Guerra Mundial. La seva companyia és la número 88, formada per aproximadament uns 140 o 150 homes. El seu allotjament eren unes tendes de campanya militar. L'uniforme era de color una mica gris. Existia un doble comandament (francès-espanyol) però el que manava era el francès. No tenien molta llibertat de moviments. No eren habituals els càstigs.

Un cop es declara la guerra, baixen de la muntanya i van a un poble anomenat Embrun. Allà ja els hi donen les màscares de gas i els vesteixen de militars, amb un uniforme de color blau.

De la zona dels Alps, els traslladen a prop de Verdun, on es dedicaven a fer llenya. Quan els alemanys entren a França, ells surten en retirada cap el darrera de la Línia Maginot, on s'encarregaven de carregar i descarregar dipòsits de munició, per la nit per evitar ser atacats. Allà estaran fins l'arribada dels alemanys.

En Manuel Segura estava a Barcarès quan es va apuntar a sortir amb les Companyies de Treball i el van enviar al nord de França, a uns 5 quilòmetres de la frontera belga. El número de la seva companyia era el 114, formada per aproximadament unes 200 persones, i el seu treball consistia en fer trinxeres antitanc. El seu uniforme eren uns vestits de pana rústica de color marró-negre. El comandament era doble encara que el que realment donava les ordres era el francès, i després hi havia un capità espanyol que recollia aquestes ordres i les feia complir.

Estaven allotjats en una espècie d'hangar i per dormir tenien palla al terra. En aquests hangars hi havia unes grans sales on posaven unes planxes a sobre d'uns cavallets per donar-los el menjar.

Quan els alemanys varen començar a avançar es retiraren cap a un poble anomenat Sant Quintí, i la seva tasca era anar a la muntanya a tallar llenya amb serres d'aquelles manuals que es mouen entre dos. Aquest poble es trobava a uns vuitanta quilòmetres de la frontera belga. Per aquella zona hi havia moltes cases de camp, i el propietari d'una d'elles es va dirigir al capità de la companyia per demanar-li mà d'obra per treballar les

seves terres. Va ser així com ell va estar llaurant la terra, plantant, i fent altres tasques agrícoles fins l'arribada de l'avanç alemany.

Per finalitzar aquest capítol, en el que hem vist als joves del kommando Poschacher estar refugiats a Angulema i altres camps "familiars", passar pels camps de concentració, formar part dels Batallons de Marxa i de les Companyies de Treball, acabarem d'explicar el camí seguit per Eduard Frías que, si bé primerament va passar per diversos camps de concentració de les platges del Roselló i va estar a punt de retornar a Espanya, després és reclamat per la seva mare a través de la Creu Roja i traslladat de Barcarès al centre de França, concretament a La Gherche, al departament de la Cher, prop de la ciutat de Nevers. Allà, va anar a un camp de tipus familiar, on les instal·lacions eren les d'una fàbrica de maons abandonada. Es tractava d'un gran hangar en el que cada família tenia el seu espai, fent les separacions amb flassades. Tots eren espanyols, famílies senceres i, al poble, havia una fàbrica d'armament que feien fonamentalment bombes i on la seva mare i altres dones varen entrar a treballar. Ell inicialment va estar fent feines a unes masies dels voltants, però després també es va incorporar a aquesta fàbrica, treballant a la foneria.

La Gherche era un poble petit, i allà no els vigilava ningú, de manera que anaven on volien i eren com els demés treballadors de la fàbrica, cobrant el seu jornal. El seu control el portava la gendarmeria i l'alcaldia, encara que eren controlats, però no vigilats. Amb l'arribada dels alemanys es van traslladar des del poble a una torre on hi havia quadres però, al cap de poc temps, queia en mans dels alemanys.

Capítol 5 : Capturats pels alemanys i traslladats fins a Mauthausen. L'arribada a l'estació del poble.

La mateixa divisió que he utilitzat en el capítol anterior per relatar els destins dels joves del kommando Poschacher en dues vies, és a dir, el grup que estava a Angulema i la resta, serà la que seguirem en aquest capítol en què veurem com cauen en mans dels alemanys i com són transportats, en el cas del comboi d'Angulema directament a Mauthausen, mentre que la resta passaran per un o diversos camps de presoners (stalags) fins al seu transport definitiu a Mauthausen, lloc on tots es trobaran.

Pels joves que es trobaven amb les seves famílies a Angulema, l'arribada dels alemanys al juny de 1940 no va modificar inicialment la seva forma de vida i, fins i tot, de vegades quan s'apropaven al camp portaven bombons pels nens, cigarrets pels homes o d'altres aliments com formatge, que a molts els hi feia pensar que els alemanys no eren tan dolents com ells creien. La vida durant aquest període (concretament fins al 20 d'agost, moment en què es desallotjarà el camp) era igual a abans de l'arribada dels alemanys; es treballava, es sortia i s'entrava lliurement al camp sense cap tipus de vigilància, i la convivència amb ells era bona, doncs no entraven al camp i, malgrat que tenien la kommandantur molt a prop d'on ells estaven (a la carretera de Burdeus) ningú es ficava amb ningú i no hi havia cap tipus de relació.

Mentre els alemanys estaven a punt d'arribar a Angulema, i també quan ja hi van ser en aquesta població, el camp va anar creixent en nombre de refugiats espanyols. El motiu va ser que molts dels espanyols que formaven part de les companyies de treball i que estaven al nord de França, amb la desbandada de l'exèrcit francès i de tots en general, es foren retirant cap el sud, i al passar prop d'Angulema rebien la notícia que en aquesta població, existia un camp de refugiats espanyols i cap allà hi anaven. Molts al arribar varen ser acollits, els hi van donar menjar com a tots els demás i molts, al trobar-se tan ben acollits allà, decidiren no seguir més endavant, sense saber que el seu destí final seria el de Mauthausen. Lázaro Nates, afirma que no solament el fet de disposar de menjar i de lloc on estar va fer que aquells homes restessin al camp, sinó que a més l'element afectiu va tenir molt a veure. Segons ells eren homes que des que havien sortit d'Espanya un cop acabada la guerra no havien trobat cap tipus d'estimació i en canvi, a Angulema, existia un afecte femení que va fer que molts decidiren quedar-se, perquè "muchos de los que cogieron en el campo de Angoulême podían haberse ido

antes del campo como muchos lo hicieron”,⁷² però aquesta atmosfera que els envoltava ho va impedir.

I cap a l'agost de 1940 la situació va canviar, perquè un dia, una columna de la SS va rodejar el camp i van entrar i enregistrar totes les barraques. Els refugiats no saben exactament que buscaven, però no van trobar res i van marxar. Però el 20 d'agost de 1940, novament tornen els alemanys i, aquesta vegada els hi diuen que preparin tots els seus estris que seran traslladats d'allà. Van preparar les maletes i les van posar totes juntes doncs els van assegurar que ells ja s'ocuparien d'embarcar-les. I cap a l'una o les dues de la tarda, van anar des del camp cap a l'estació d'Angulema a peu, on hi havia un tren que els estava esperant. Aquest tren estava compostat per vagonets que portaven la inscripció (vuit cavalls, quaranta persones).

Al camp no va quedar ningú, però a Angulema sí. Van ser els refugiats espanyols que estaven vivint acollits en cases de francesos i que, veient el que els hi passava als seus compatriotes, varen pensar que els pròxims en ser traslladats serien ells. Però els esdeveniments no es van produir així i, els que restaren a Angulema no van ser molestats i van poder estar fins a la fi de la guerra treballant en aquesta ciutat, evitant la deportació.

Els integrants del transport no sabien a on anaven, perquè ningú els hi havia dit el destí exacte i es per això que varen començar a córrer rumors entre ells, sempre de caire positiu, i mai pensant-se el seu fatal destí. El que semblava que més gent creia era que els portaven cap a la zona lliure de França; d'altres pensaven que els retornaven a Espanya i alguns varen pensar que el seu destí final era Rússia i els anaven a canviar per petroli. Tot això havia fet que, quan els van embarcar els gendarmes francesos dins dels vagonets, la gent no hagués oposat cap resistència i ningú pensés en la possibilitat d'escapar. Quan tothom va estar dins, i després de distribuir una mica de pa i de formatge, varen tancar les portes dels vagonets i el tren va començar la seva marxa direcció Poitiers. Posteriorment el comboi va passar per les afores de París i, veient la direcció que agafava el trajecte, es varen deixar de costat aquelles teories que parlaven del retorn cap a Espanya. Més endavant, varen passar per la població de Sarreguemines, a la frontera amb Alemanya, i això encara va descol·locar més als refugiats.

El viatge va durar exactament quatre dies, entre el 20 i el 24 d'agost de 1940, data de l'arribada a l'estació de Mauthausen. Respecte a les parades que van efectuar no

⁷² Lázaro Nates, 9 de juliol de 1999.

sembla que hi hagi un acord entre els testimonis i les versions de vegades, són contràries: Uns indiquen que a les estacions els hi donaven el menjar a través de les finestretes que hi havia al vagó, però que no els hi obrien les portes, i que solament a la ciutat de Munic va ser on els hi van permetre baixar del tren per beure aigua i fer les seves necessitats; altres parlen de diverses aturades, però tan curtes que no els donava temps de res; i dintre dels que defensen que hi van haver diverses parades, altres expliquen que aquestes es produïen en vies de descans sempre en mig del camp o en un poble, però mai prop d'una ciutat gran, doncs era allà on no obrien mai les portes. En aquest període de parada els hi donaven quelcom de menjar i beure i podien fer les seves necessitats.

Sobre les condicions en les que anaven dins dels vagons, els deportats recorden que estaven força atapeïts, no d'una manera excessiva com a passat en altres transports en els que la gent moria per asfíxia, però que malgrat no sobrava espai, disposaven d'una mica de moviment. Les finestres tenien barrots i dins de cada vagó hi havia una galleda per fer les necessitats.

L'arribada a l'estació de Mauthausen es va produir el 24 d'agost de 1940 pel matí. El tren es va aturar en una via morta, i cap el migdia els hi van portar una espècie de sopa que van rebre bé perquè portaven fam retardada dels dies que durava el viatge. També els van fer baixar vagó per vagó i, aprofitant que la nit anterior havia plogut bastant, es rentaven les mans i la cara als bassals d'aigua que hi havia al terra i després tornaven a pujar al vagó. Després de donar el menjar van tancar les portes dels vagons i, passada una estona varen tornar a anar obrint un altre cop vagó per vagó. Però ara tot eren crits i els SS, amb pistoles, metralladores i gossos, cridaven – monsieur heraus, monsieur heraus!- barrejant el francès (monsieur, senyor) amb l'alemany (heraus, fora) i obligant a aquells que es quedaven dins dels vagons a sortir. Als homes i els joves se'ls feia baixar i l'elecció de a partir de quina edat els joves és podien considerar com a senyors era del tot aleatòria i de vegades depenia de la sort. Així Félix Quesada, el més jove del kommando Poschacher, tenia en aquells moments catorze anys i ell mateix explica que era la primera vegada que es posava un pantaló llarg, i que quan els alemanys el van veure vestit així, i amb una alçada considerable ja que per aquella època media aproximadament 1'67 m., el van obligar a baixar i de poc va servir que ell amb els dits els hi digués que tenia tretze anys. En canvi i pel contrari, el seu germà petit, en José, tenia dos anys menys, i en el moment en què veu que fan baixar a tots els homes del vagó, ell, inconscientment, baixa també i forma juntament amb els homes.

Un oficial alemany que el va veure va parlar amb un soldat, i aquest el va agafar per les espatlles i el va tornar a introduir al vagó. La sort d'un i altre va ser totalment diferent per dos anys de diferència d'edat.

Les dones que quedaven dins del vagó, al veure com s'emportaven als seus homes i als fills joves, varen començar a cridar i a donar cops contra el vagó, de tal forma que, "la gente de Mauthausen se acuerda de ese transporte".⁷³

Un cop tots els homes havien baixat, varen tancar totes les portes i el tren va continuar el viatge. Els homes i els joves varen ser formats en columna de tres (una columna que era força llarga) i, un cop enquadrats, comencen a pujar cap el camp de concentració que es troba a una distància d'uns cinc quilòmetres aproximadament de l'estació. Varen travessar al poble, i a la sortida del mateix, van agafar un camí que puja cap a dalt del turó on estava situat el camp.

La destinació de la resta del comboi ha generat diverses versions ja explicades en el capítol 2 d'aquest treball. Des de l'eliminació completa del grup fins a l'internament de les dones en el camp de Ravensbruck, les teories estan equivocades, doncs, la destinació final del grup serà el retorn a Espanya. I això no solament ha estat afirmat per aquells joves que en aquell moment van quedar-se presoners al camp de Mauthausen i que després de la liberació varen tenir notícies del que havia passat a través de la seva família, sinó que hem disposat del testimoni de supervivents del comboi que per la seva curta edat no van ser seleccionats per anar al camp. Dels seus records i dels que les famílies explicaran als joves Poschacher quan tornin de la deportació, es desprèn que el recorregut del tren fins a arribar a la frontera espanyola va ser molt incert, i alguns recorden que el tren va estar aturat dos dies, durant els quals els hi van donar de menjar unes dones que portaven una faldilla de color semblant al blanc i amb ratlles blaves i amb una camisa i jaqueta de la mateixa manera. Això ha fet pensar que aquesta aturada s'hauria d'haver produït molt a prop del camp de Ravenbruck, situat al nord d'Alemanya i destinat a dones i nens. Algun testimoni parla d'uns 17 dies de trajecte al tren, durant el qual les dones i els nens van ser portats d'un cantó a un altre passant per Berlín i perdent temps d'una part a una altra d'Alemanya fins que van agafar el camí de retorn cap a Espanya.

Una de les últimes parades que va fer el comboi va ser, precisament, a la ciutat punt de partida del mateix, és a dir, a Angulema. La dona d'un dels deportats (que va ser

⁷³ Manuel Cortés, 13 de juliol de 1997.

traslladat al camp i que posteriorment va morir a Mauthausen) anomenada Lola, va patir un atac d'apèndix i el tren es va aturar a Angulema, on la van portar a l'hospital i allà es va quedar fins a la fi de la guerra. La resta del grup va continuar i van entrar a l'Estat espanyol per la frontera amb el país basc. És interessant destacar la primera impressió que va tenir José Quesada, el germà petit del membre més jove del kommando Poschacher al arribar a Espanya: "El tren pasó a la frontera española y lo primero que recuerdo al pasar es ver un guardia civil, y cuando vi el guardia civil me quedé pues tan parado que me metí en un rincón del vagón y me quedé allí sentado pues, atemorizado, porque había visto un guardia civil; hacía años que no los veía".⁷⁴

Un cop travessada la frontera, les famílies van ser distribuïdes segons el seu lloc d'origen i el destí final va ser desigual. Així, per exemple, la família Quesada va anar a parar a Montjuïc, a uns pavellons de la fira, i allà van passar uns mesos fins que unes ties seves els van acollir. La família Cortés també va estar en el mateix lloc, però quan van decidir tornar a casa seva es van trobar amb la sorpresa que aquesta havia estat assaltada. La mare de Lázaro Nates no va estar tan ben rebuda; un cop va arribar a Laredo la van ficar a la presó i li donaven oli de ricí com a càstig per no poder haver detingut al seu marit.

Fer una quantificació de la gent total que formava part del comboi d'Angulema ha estat fins avui difícil de fer. Sabem que el total de presoners que van entrar al camp procedents del mateix, ronda la xifra de 423 (facilitada per Joan de Diego, el tercer secretari del camp) i de 430 (que figura al llibre de la Montserrat Roig)⁷⁵. Hem de pensar que aquest són els que es queden al camp, i s'han de contar les dones i nens que marxen. En total i a cop d'ull, els deportats parlen de més de 1500.

Si la quantificació exacta és un aspecte que podrem solucionar en un futur immediat ja que els arxius departamentals francesos estan obrint la informació que ells tenen referent a aspectes d'aquesta època, el que se'ns fa més complicat de contestar és el fet del per què del comboi d'Angulema i la responsabilitat del mateix. No era gens propi dels alemanys el fet de deportar a famílies senceres si no eren de raça jueva. No s'explica el fet que en cap moment les persones refugiades a Angulema passessin per cap stalag i que anessin directament a parar a les portes d'un camp de concentració. I la responsabilitat última sobre aquesta acció no queda clara enlloc.

⁷⁴ José Quesada, 28 de gener de 1999.

⁷⁵ M. Roig, *Els catalans als...*, p 517.

Preguntant als deportats, la majoria assenyalen com a culpable al govern espanyol i, especialment, recauen les acusacions en la figura de Serrano Suñer, el cunyat de Franco que en aquell moment era el ministre d'assumptes exteriors. Les relacions existents entre els governs d'Alemanya i d'Espanya després de la seva estreta col·laboració durant la guerra civil, fan que quan els alemanys arriben a Angulema i es troben amb tota una sèrie de refugiats espanyols, preguntin a les autoritats espanyoles el destí que han de donar a aquella gent. Aquesta teoria ha estat recolzada a partir d'una nota verbal procedent de l'ambaixada alemanya a Madrid, que en data de 20 d'agost de 1940, va dirigida al Ministeri d'Assumptes Exteriors Espanyol, on es demana si el govern espanyol vol fer-se càrrec dels dos mil espanyols internats a la ciutat d'Angulema. (Annex 1)⁷⁶ La resposta ja ens la podem imaginar si tenim present el destí final dels homes i joves del comboi.

Una altra de les teories, menys acceptada en quan a nombre de testimonis, apunta cap a la culpabilitat francesa en l'afer, doncs, les autoritats franceses de l'època eren col·laboracionistes, i el que voldrien es desfer-se de tota la gent que tenien allà.

També costa de trobar explicació al fet que a l'estació de Mauthausen es fes una tria d'homes i joves, i les dones i nens seguissin el viatge. Una de les possibles explicacions apunta sobre un fet a tenir present; la majoria de combois que arribaven a l'estació restaven molt poc temps en ella i ràpidament els presoners eren baixats dels vagons i, immediatament traslladats al camp. Però el transport d'Angulema va estar varies hores aturat a l'estació. Aquest retard s'ha explicat partint de la idea que encara s'estaven efectuant transaccions entre el govern alemany i l'espanyol sobre el destí final dels components del comboi, i que, a última hora, la sort de les dones i els nens va suposar la seva salvació, encara que per què fos definitiva va haver de passar un temps de negociacions fins a l'acord final. Això explicaria el que la resta del comboi estès tants dies donant voltes d'un cantó a un altre fins al seu definitiu retorn a Espanya.

Una altra versió justifica el retard a l'estació enllaçant-lo amb la teoria de la culpabilitat francesa i tot indicant que els SS quan es van donar compte que venien dones i nens al comboi, i que no estaven preparats per poder-los allotjar, van deixar marxar a aquesta part del grup. Lázaro Nates, que ha complementat el seu testimoni amb un article sobre el tema aparegut a *Hispania*, el butlletí intern de la Federació

⁷⁶ Nota facilitada per Ramiro Santisteban , president de la FEDIP , i dipositada al *Fons sobre la deportació 1939/1945* de l'Arxiu Municipal de Castellar del Vallès.

Espanyola de Deportats, escriu en aquest article titulat "España, Angulema, Mauthausen" aquesta opinió sobre la versió esmentada: " Hay otra versión que consiste a que el jefe del campo de Mauthausen se encontró con la sorpresa de encontrar mujeres y niños en los vagones y ante aquella situación inesperada y visto que el campo no estaba preparado para recibir cierta clase de personas, consultó sus jefes superiores y ellos al representante español. No puedo concebir tal situación por la simple razón que los alemanes hacían las cosas minuciosamente, que el informe anunciándole nuestra llegada se hiciera de una forma tan oscura y sin indicarle de qué clase de personas se componía".⁷⁷

Sembla ser que la inexistència de papers oficials i el mutisme que sobre el tema sempre ha tingut Serrano Suñer, fan que les qüestions sobre el transport d'Angulema quedin com a interrogants sense contestació possible.

La resta de membres del futur kommando Poschacher varen arribar en altres combois al llarg de l'any 1940 i 1941 (a excepció de Bartolomé Vallori que ho va fer a principis del 1942). La seva captura és diferent en cada cas, i per això passem a relatar-la de manera individualitzada, així com el pas pels stalags i el seu transport fins l'arribada a Mauthausen.

Si hem vist que el transport d'Angulema arriba al camp el 24 d'agost de 1940, abans que ells ja ha arribat Ramiro Santisteban que està internat des del dia 6 d'agost. Recordem que havia abandonat la Companyia de Treball a la qual pertanyia el 15 de maig, al rebre una ordre de París de retirar-se, i es va barrejar amb els civils que venien de Bèlgica. La retirada des del seu punt de vista era un desastre i, per ell, l'exèrcit francès no ofería cap garantia d'èxit, doncs el material que veien que s'utilitzava era el propi de la Guerra del Catorze com per exemple canons tirats per cavalls. A més considerava que moralment les tropes franceses no estaven preparades per la guerra.

L'estratègia que van utilitzar per poder fugir i salvar la seva vida era la de caminar durant la nit, i buscar refugi als boscos per poder dormir de dia i així evitar les accions dels avions que ametrallaven a la gent que circulava per la carretera. Però a la tercera nit de seguir aquest ritme, van dormir en un bosc com de costum, i pel matí els va despertar el soroll dels tancs i van veure com els alemanys passaven per la carretera que hi havia al costat del bosc. I en aquest moment són fets presoners per l'exèrcit alemany.

⁷⁷ *Hispania*, F.E.D.I.P., París, número 55, novembre 1976, p. 3.

Un cop a les seves mans, els fan tornar cap enrera, i mentre l'exèrcit alemany es dirigia cap a París, ell tornava cap a Bèlgica un altre cop, barrejat amb tota la població civil i soldats als que feien recular. Van continuar fins a arribar a un punt on hi havia una unitat de tancs de les SS, als que recorda per la seva vestimenta negra, que els van efectuar un control en el que col·locaven a un cantó tot el que era home jove, i la resta anaven cap a un altre lloc. I a partir d'aquí s'inicia un viatge en columna a peu en el que anaven unes vegades custodiats pels soldats i d'altres per les SS. Els primers eren més benèvolts, però els hi donaven poc menjar, de manera que si bé al principi el ritme diari de marxa era d'uns, aproximadament, 40 quilòmetres diaris, el fet de menjar poc els debilitava i la marxa és reduïa a uns 10 per dia. I quan eren escortats per les SS, el ritme era molt ràpid i els soldats, que anaven en bicicleta i amb una autoametralladora al davant i un altre al darrera, imprimien velocitat al grup, fet que feia que molts caiguessin extenuats.

A la columna hi havia presoners de diverses nacionalitats i anaven barrejats francesos, anglesos i espanyols. Així van anar marxant mentre s'allunyaven del front, encara que en alguns llocs pels que passaven hi havia una certa resistència ja que sentien molt habitualment el so dels canons. El trajecte va finalitzar quan van arribar a la frontera de Luxemburg. D'aquí els van ficar en un tren i els van portar fins a un primer camp de presoners situat a Trier, a la frontera alemanya. Es tractava d'un stalag en el que seleccionaven a la gent, és a dir, que els enviaven en destinació cap a altres camps i on ell va passar uns dies internat. Posteriorment és traslladat a Nuremberg, lloc que ens descriu, juntament amb la rebuda de la població, de la següent manera: "era un campo de la Juventud Hitleriana, donde hacían los ejercicios y todo antes de la guerra, todas las ceremonias, en fin, y lo habían hecho campo de prisioneros de guerra. Del tren a la estación, no sé, habría quizás tres kilómetros, de la estación al campo, lo que más me chocó fue el comportamiento de la población civil que estaban a las orillas de las carreteras, a escupirnos, tirarnos piedras".⁷⁸

I un cop a dins del camp, els espanyols són separats de la resta de presoners i els instal·len a tres barraques aïllades de les demás, en una espècie d'illot. A les sis de la tarda els hi tancaven totes les finestres i la porta de la barraca i ja no podien sortir fins a l'endemà. I passada aproximadament una setmana, varen rebre la visita dels agents de la Gestapo, que els hi van fer un registre i els hi van prendre la filiació. Segons creu

⁷⁸ Ramiro Santisteban, 19 d'agost de 1997.

Santisteban, a partir d'aquest moment estaven en mans de la Gestapo, i prova d'això va ser el fet que no varen tornar a sortir de les barraques on estaven instal·lats durant un mes.

Passat el mes, són novament traslladats a un altre camp de presoners situat concretament a Moorsburg, on passarien un altre mes, aquest cop barrejats amb els demés presoners. Però malgrat que estaven juntament amb la resta, i que allà varen trobar altres espanyols que venien d'haver estat servint a l'exèrcit, ells ja formaven un grup apart i a tots els van fer passar per l'oficina del camp per prendre novament les dades de la filiació.

I un dia els criden, els formen i els hi diuen que tornen cap a Espanya. Com a aliment reben un pa i un tros de llonganissa, i són embarcats en un tren. Els vagons eren de càrrega dels que portaven escrit "vuit cavalls, quaranta homes", i el viatge va durar tres dies fins a arribar a Mauthausen. Dins del vagó anaven força atapeïts i per seure havien de demanar permís al company del costat, de forma que uns podien anar asseguts mentre que d'altres estaven de peu. Els deportats anaven desorientats i, encara que no s'acabaven de creure que retornaven a Espanya, tampoc tenien una idea clara de cap a on anaven. A més el viatge va durar molt respecte a la distància que tenien que recórrer, perquè es produïen forces parades a les vies mortes.

Seria aproximadament cap el migdia quan arriben a l'estació de Mauthausen on ja els esperen els soldats de les SS del camp i els oficials. Fins a aquell moment han estat escortats per l'exèrcit, però ara es produeix el canvi i això ho noten amb el tracte, doncs els fan baixar del tren a cop de culata. Només sortir del tren, els formen en files de cinc, i els compten tres o quatre vegades (aquesta reiteració a l'hora de comptar era pròpia dels alemanys). Un cop va passar entre mitja i una hora que estaven ferms, enquadrats pels soldats, s'inicia la marxa cap el camp. Però els soldats anaven molt de pressa i ells tenien molts problemes per seguir-los, cosa que motivava l'aplicació de forces cops. Varen passar pel mig del poble, com tots aquells grups que venien de l'estació.

La data en la que entra al camp és el 6 d'agost de 1940, amb el primer comboi d'espanyols que arriben a Mauthausen, i que segons ell, estava format per uns 460 o 480 presoners aproximadament.⁷⁹

⁷⁹ Segons les dades que figuren a M. Roig, *Els catalans als ...*, p. 517, el nombre exacte era de 392 presoners i l'estalag de procedència era el VII-A. Sobre el número de l'estalag, aquest no coincideix amb una informació enviada pel propi Ramiro Santisteban, que ha consultat els arxius de la FEDIP a París i ens indica que ell provenia del stalag XIII-A.

Uns mesos més tard arribarà al camp Manuel Díaz, que és l'únic dels membres del kommando Poschacher entrevistats que va pertànyer als Batallons de Marxa. Sobre la seva retirada quan els alemanys entren a França, recorda que és va produir una gran desbandada de l'exèrcit francès i que van perdre de vista als comandaments del batalló al que pertanyia, de manera que al segon dia de combats ja no veien a ningú i van decidir-se a anar cap a la carretera. Fugien seguint el camí que marcaven els civils que anaven en retirada. Dormien al camp i menjaven el que podien aconseguir entrant en les cases que trobaven pel camí. Nou dies va durar la seva retirada fins que, a sis quilòmetres de Melun, una població que es troba a 42 quilòmetres de París, va ser capturat. La nit anterior a caure en mans dels alemanys havia estat dormint ell amb uns altres companys a una casa de camp que estava situada a uns dos quilòmetres de la carretera. A l'endemà van tornar cap a la carretera per continuar la marxa i es van trobar amb un grup molt gran de militars francesos (quasi un miler) que estaven parats. Al apropar-se cap a ells no es van adonar que eren presoners i un dels guàrdies alemanys que els custodiaven el van detenir a ell i als seus companys.

D'aquí son traslladats a Meaux, una població que també està prop de París. La majoria de presoners que els acompanyen són francesos, i també hi ha molts senegalesos. En aquesta població existia una caserna de cavalleria on va estar poc temps fins que va ser traslladat a Alemanya a un stalag. Fins aquest camp de presoners viatgen en tren, i M. Díaz no recorda exactament les nacionalitats que van amb ells, però si que ens parla del fet que els senegalesos negres els van deixar a França per l'excusa del fred. A l'stalag no és feia cap activitat; era un camp de presoners petit, tot fet de mamposteria, i que es veia que no havia estat construït per guardar presoners sinó que era una cosa provisional que feien servir com a stalag.

Allà, un dia són cridats tots els espanyols i se'ls va fer passar per una oficina on els hi demanaven dades sobre la guerra d'Espanya. Molts van dir que havien entrat a França abans del 1936 i, segons ens diu Díaz, els van considerar com a francesos ja que pertanyien a l'exèrcit i, al no haver entrat durant la retirada dels republicans al finalitzar la guerra, no els consideraven comunistes. Aquest els van treure a treballar a cases de camp properes. Però tres (ell era un) van indicar que havien passat la frontera després del 1936 i això va fer que no els deixessin sortir del camp, i després de tres setmanes de permanència, i concretament el 17 d'octubre de 1940, arribés la Gestapo i se'ls emportés a la presó. Allà varen passar diversos interrogatoris en els que els demanaven informes sobre la seva actuació a la guerra d'Espanya, i els hi van donar esperances amb

la possibilitat que tornarien a Espanya. Però un dia, els hi fan preparar la seva roba i els fiquen dins d'un tren en direcció cap a Munic. El tren en el que van té uns vagons que eren com cel·les especials per presoners, amb barrots a les finestres. Viatjaven més presoners, però ells tres disposaven d'un departament propi. Al arribar a Munic passaran la nit en una presó, i a l'endemà continuaren al viatge fins a Mauthausen. Anaven emmanillats i escortats pels SS. Ells tres són els únics del transport que van anar a parar al camp de Mauthausen, a on arriben de nit, un dissabte, concretament el 30 de novembre de 1940.⁸⁰

En Manuel Segura es trobava a una granja a pocs quilòmetres de la localitat de Wicsignicour, quan per davant d'on ell estava va passar en primer lloc l'exèrcit francès reculant, i després l'alemany avançant. Quan els soldats arriben a la granja i es troben amb una sèrie d'homes treballant allà, pregunten qui són. El propietari de la granja inicialment els ajuda perquè no els detinguin, però passats dos dies, tornen de nou i aquesta vegada els detenen. Ficats dins d'un camió són traslladats fins a Laon. La data en què es produeix la seva captura és el 25 de maig de 1940. Un cop arribat a Laon, els van tancar a una església que estava plena de militars francesos. Pel matí els treien del seu tancament per anar a carregar camions amb diverses coses que provenien principalment del que la tropa anglesa havia deixat al retirar-se. Com no els hi donaven de menjar aprofitaven per robar el que podien en el moment en què es dedicaven a treballar. D'aquesta manera van estar durant quinze dies i, un cop va passar aquest període, es va presentar un comandant de la Wermacht demanant voluntaris per anar a treballar amb els alemanys. Un grup, entre els que ell es trobava, i que estava compost per molts espanyols, es va negar a presentar-se voluntari i això va fer que els fessin preparar les maletes i, després d'una hora de caminar per la població, els portessin a un prat ple de militars presoners. Al dia següent, els van formar i, caminant, els porten en columna fins a la frontera amb Luxemburg. Es tractava d'una columna de presoners de guerra que ell calcula que tindria unes 50.000 persones, i que estava composta per francesos, belgues i anglesos majoritàriament. Caminaven aproximadament uns 35 quilòmetres tots els dies, i quan paraven els ficaven en una espècie d'hangars amb palla perquè descansessin. Per menjar, pel matí els hi donaven un pa per tres o quatre i unes

⁸⁰ La data d'arribada coincideix amb la facilitada per Ramiro Santisteban i amb el llibre de M. Roig, *Els catalans als ...*, p.517, en el que s'indica que són tres els presoners que componen el transport del 30 de novembre de 1940, que provenia de l'estalag VII-B.

salsitxes grosses. El menjar era poc però del que més patien era de sed, de manera que de vegades, si veien un bassal d'aigua al terra es llençaven a beure.

Un cop arriben a Luxemburg, segueixen el seu camí fins a la frontera alemanya, i dins d'Alemanya, els porten a un stalag situat prop de la localitat de Trier. Es tractava d'un camp de presoners amb moltes barraques on hi havia aproximadament unes 200.000 persones. Però allà van romandre poc temps (uns deu dies) ja que un dia els fan formar i els van ficar, a un grup d'un 10.000 persones, en vagon i els van traslladar cap a l'stalag IV-B. El número de matrícula de presoner que li van donar en aquest camp va ser el 42.747, i recorda que la roba que li van facilitar estava plena de pols. En aquest stalag inicialment no feien res, i estaven tot el dia a la barraca. Els hi donaven mitjanament bé de menjar i, a més, podien rebre paquets de fora (ell, per exemple, en va rebre del propietari de la granja on estava treballant en el moment en què va ser capturat). Però, més endavant, els van obligar a sortir a treballar; alguns a una mina de carbó propera, i a ell a descarregar vagon en els que hi venia pedra, maons, menjar, i d'altres coses.

Va estar presoner en aquest camp fins que, un dia, varen agafar a tots els espanyols que estaven al camp i els van preparar pel trasllat. Davant de la pregunta de cap a on anaven, els hi van dir que els alliberaven i, lògicament ho van creure. Els porten cap a una estació i els fiquen dalt d'un tren en el que els vagon eren per portar animals. El tren era molt llarg (d'uns 60 o 70 vagon) i al seu vagó anaven unes vuitanta persones aproximadament. Viatjaven espanyols, però també belgues i molts jueus. A cada racó del vagó hi havia col·locat un barril per fer les seves necessitats.

El viatge va ser força llarg perquè el tren contínuament anava fent parades i, van estar durant molt de temps sense donar-los cap tipus de menjar.

Per comprendre en quines condicions es produïa el viatge tenim aquest exemple: " Para poder dormir, había un capitán francés (...) y silbaba con un pito y al momento de que silbaba nos bajábamos todos, pero es que no podíamos tumbarnos, uno contra el otro, no podíamos, estábamos como las sardinas".⁸¹

L'arribada al camp de Mauthausen es va produir el 25 de gener de 1941, i a l'estació del poble, els SS ja els estaven esperant, i els van fer baixar del tren a cops, utilitzant els gossos i cridant. Havien de sortir de pressa si no volien rebre cap pal, i en compte, perquè estava tot nevat. El transport que arriba amb ell estava compostat

⁸¹ Manuel Segura, 30 de gener de 1999.

exclusivament per espanyols, provinents de les companyies de treball, i en nombre d'uns 500.⁸² Un cop formats, es dirigeixen cap el poble i arriben a l'entrada del camp cap a les deu de la nit.

Sembla ser que la mateixa data d'entrada al camp va tenir Rafael Castillo, encara que la manera d'arribar-hi ha estat per un camí diferent. La seva companyia de treball, la número 88, estava a Verdún fent feines de càrrega i descàrrega, i quan els alemanys varen rodejar la Línea Maginot, ells van caure molt ràpidament en les seves mans, doncs no tenien la possibilitat d'escapar-se en cap direcció. Inicialment els traslladen a un lloc anomenat Dius, on hi havia un camp militar francès, una caserna, i allà varen romandre un mes fins que van ser portats a un camp de presoners de guerra situat molt a prop de Berlín: a l'stalag III-A. A aquest lloc arriben després d'un viatge en tren, en el que viatjaven a més d'espanyols, presoners francesos.

En aquest stalag sortien en kommandos a treballar al camp (recollir patates i altres feines) i els espanyols estaven tots junts dins de la mateixa barraca, formant un grup d'uns vuitanta. El temps de permanència en aquest camp va ser d'uns sis mesos, i transcorregut aquest període, van formar a tots els espanyols i els van avisar que anaven a ser traslladats. No els hi van donar cap explicació sobre el destí que portaven i, en tren, surten de l'stalag III-A per anar a Trier, prop de la frontera francesa, a on es van desplaçar per recollir espanyols que hi havia en altres camps i formar un transport d'uns 800 presoners aproximadament. I des de Trier el viatge ja no va tenir més parades fins a arribar a Mauthausen. El tren en el que viatjaven era de mercaderies, i als vagons hi anaven unes 70 o 80 persones. El viatge va durar uns dos dies, sense parar a cap lloc. Els hi van donar de menjar abans de sortir i van tancar les portes per no tornar-les a obrir fins que no arriben a l'estació de Mauthausen.

L'arribada es produeix per la nit, i un cop s'obren les portes dels vagons, els alemanys els fan baixar a puntades de peu i cops de culata, cridant i amb els gossos allà al costat. Els formen i els pugen cap el camp. Durant el trajecte no sabien cap a on anaven i ningú els hi havia dit res. La data d'arribada al camp que ell ens indica és el 22 de febrer de 1941.⁸³

⁸² Segons les dades facilitades per Ramiro Santisteban, hi ha una coincidència en quan a la data d'arribada, i en quan al stalag de procedència (el IV-B). En canvi, segons el llibre de M. Roig, Els catalans als ..., p.517, al 25 de gener de 1941 arriba un transport d'espanyols procedent de l'stalag XII-D i compostat per 775 presoners.

⁸³ Al principi del relat del testimoniatge de Rafael Castillo en aquest apartat, hem indicat que la seva data d'entrada al camp coincideix amb la de Manuel Segura, és a dir, és el 25 de gener de 1941, malgrat ell ens digui una altra, per dues apreciacions: en primer lloc perquè a la llista de Ramiro Santisteban hi figura

L'últim cas dels membres del kommando dels Poschacher que ens queda per relatar és el d'Eduard Frías, que es trobava prop de La Guerche, amagat a una espècie de torre en la que hi havia unes antigues quadres, en el moment que els alemanys entren a França. Un asturià que estava amb ell i que coneixia li va dir que havia trobat feina i que havien de marxar. Però quan inicien el seu camí, a uns tres quilòmetres de La Guerche, es van trobar amb un control alemany. Per passar aquest control disposaven d'una documentació en la que figurava que eren obrers de fàbrica. I precisament aquests passes van fer que els detinguessin, perquè quan els alemanys arriben a França van fer un avís, perquè tots els treballadors es presentessin a les fàbriques i com que quasi ningú ho va fer, a ells els van detenir i els van acusar de ser sabotejadors.

Això passava el mes d'agost de 1940, i el van portar fins a Nevers, a una fàbrica que estava plena de francesos i espanyols. I des d'aquesta fàbrica, a peu cap a Brussel·les. El ritme de la columna era molt dur, doncs descansaven solament dues hores a la nit i mitja hora al migdia per dinar. Anaven amb un soldat cada cinc metres a cada costat i ells pel mig de la carretera. El qui queia li disparaven un tret i el deixaven mort a la cuneta. La columna estava formada per aproximadament unes 2.000 persones, la majoria francesa, i també belgues i espanyols entre d'altres.

Un cop arribats a Brussel·les són introduïts en un tren i d'allà els porten a un camp de presoners, concretament a l'estalag VII-A de Trier. En aquell lloc ell no feia res, i va romandre molt poc temps (uns tres o quatre dies). La resta de presoners sí que sortien al poble, a arreglar carreteres o a fer altres feines, i sortien al matí, tornaven al migdia, a la tarda marxaven de nou, i retornaven al camp cap a les cinc o les sis de la tarda. A canvi d'aquest treball rebien una ració extra de pa, i no obligaven a ningú a fer-ho si no volia de manera que molts es quedaven al camp.

Passats uns pocs dies d'estar allà, criden a tots els espanyols i els fiquen dins d'un tren en vagon tancats. Per menjar els hi van donar uns pots de carn de bou, i pastissos amples, com galetes; però res d'aigua, el que va provocar que passessin molta set.

Als vagon tenien que anar de peu, perquè hi anaven tants que no podien seure. I tot aquest comboi estava format per espanyols, i es tractava d'un tren que anava parant en tots aquells camps en els que hi havia espanyols, i els anava recollint. I quan va passar

amb aquesta data i s'acompanya la informació indicant que l'estalag de procedència era el III-A; i en segon lloc perquè a la llista de transports de M. Roig, *Els catalans als ...* p. 517, no hi figura l'arribada de cap transport durant el mes de febrer de 1941, i, en canvi, el que està amb data del 25 de gener té com a stalag de procedència Trier, i coincideix amb el que ha explicat Rafael Castillo del trasllat des de l'estalag III-A fins a Trier.

pel camp on estava ell, van agafar a tots els que eren, uns cinquanta espanyols aproximadament, i els van portar directes al camp de Mauthausen. El trajecte va durar tres dies i tres nits i no sabien cap a on els portaven.

A l'arribar a l'estació de Mauthausen els van fer baixar a cops i els hi pegaven per qualsevol cosa. Un cop formats, van marxar a peu cap el camp que es trobava a una distància d'uns quatre quilòmetres, travessant pel mig del poble i després pujant per una muntanya. Era el matí del 9 de setembre de 1940.⁸⁴

⁸⁴ Si algunes de les dates en que els entrevistats diuen que han entrat al camp i les informacions de les que disposem no coincideixen del tot, en aquest cas concret presenten una diferència molt destacable. Eduard Frias insisteix en que ell va entrar al camp el mes de setembre de 1940, mentre que a la llista de Ramiro Santisteban figura com a data d'entrada el 3 d'abril de 1941, amb procedència de l'stalag VII-A (en l'stalag sí que es coincideix). Si consultem el llibre de M. Roig, Els catalans als ..., p. 517, no trobem el mes de setembre de 1940 cap transport que procedís de Trier, i en canvi sí que hi figura el del 3 d'abril del 1941, amb procedència de Trier i format per un total 358 presoners.

Capítol 6: De l'entrada al camp de Mauthausen fins a la formació del kommando Poschacher.

El període del que a continuació tractarem va des de l'entrada dels joves al camp de Mauthausen fins a la creació del kommando Poschacher, és a dir, compren aproximadament els anys 1940, 1941 i 1942, i la seva durada depèn del moment en què els deportats entren al camp.

Recordem que vuit dels entrevistats arriben tots junts amb el transport que prové d'Angulema i que fa la seva entrada el 24 d'agost de 1940. D'aquest moment alguns recorden encara la impressió que els hi va fer l'enorme àliga que es trobava a la porta d'entrada o el fet de trobar fins i tot bonic al camp al veure que estava tot molt arreglat i que hi havia flors. Però a més d'això, també van observar els primers presoners amb aspecte demacrat i, segons Félix Quesada veien "trajes limpios, otros trajes todo destrozados, calaveras que andaban".⁸⁵

Només entrar van rebre un discurs per part del comandant del camp Franz Ziereis. Per entendre les seves paraules es va utilitzar un intèrpret que parlava el castellà. Sobre la figura d'aquesta persona i el que els hi van dir a l'entrada hi ha diferents versions que de vegades no acaben de coincidir. A més, algú, com en el cas de Lázaro Nates, ens confessa que creu que els hi van dir algunes paraules, però no els hi va prestar massa atenció.

L'intèrpret, al que ells anomenaven "Enriquito", sembla que no tenia una visió positiva dels espanyols. Una versió explica que havia fet la guerra civil a Espanya en les Brigades Internacionals i que per això estava al camp (no s'entén el seu esperit contrari als republicans). Una altra l'identifica com un espia que durant la guerra actuava a la part republicana i que va ser detingut a Barcelona i posteriorment va entrar a Mauthausen com a pres (però no se'ns aclareix quina va ser l'acusació).

Sobre el tema del discurs tampoc hi ha una unanimitat encara que sembla que el seu contingut anava relacionat amb tot allò que no es podia fer al camp i les normes que s'havien de seguir. També se'ls insistia en què ningú havia aconseguit escapar-se d'allà, i rebien determinades instruccions com la d'haver de tirar la terra a una determinada distància quan treballessin amb la pala. Alguns van més enllà i recorden que els hi van dir que eren comunistes, "rojos" i que es trobaven en un camp d'exterminació, del que

⁸⁵ Félix Quesada, 17 de novembre de 1998.

entraven per la porta i sortien per la xemeneia, fent al·lusió a que el seu destí era passar un cop morts pel crematori.⁸⁶

Finalitzat el discurs van començar els que podríem anomenar com a tràmits d'admissió i pels que havien de passar tots aquells que arribaven al camp de Mauthausen: els van fer despullar i les seves pertinences les van col·locar dins d'un sac de paper gruixut per, teòricament, tornar-les quan els alliberessin. D'allà van passar per les dutxes, primer per la de l'aigua calenta per ensabonar-se i després per l'aigua freda, que estava glaçada, i pel mig d'ells estaven els SS que repartien cops de fuet a aquells que, per estar massa calenta o massa freda, no s'apropaven a l'aigua. Un cop finalitzada la dutxa, i despullats, els deportats anaven cap a un lloc on hi havia uns bancs, i allà els hi tallaven els cabells del cap i de totes les parts del cos en les que hi havia pèl. Finalitzada aquesta operació, a continuació els hi donaven la roba de pres, composta per un pantaló, uns calçotets llargs, una camisa sense coll, una jaqueta i un barret, tot amb les característiques ratlles. També els hi facilitaven unes sabates, i tant els números de les mateixes com el de les talles dels vestits eren totalment aleatoris, de manera que si no els hi anava bé s'ho tenien que canviar entre ells, sempre tenint compte que no els veiessin, perquè no estava permès.

Passaven després la filiació en la que els hi prenen diverses dades com el seu nom, els cognoms i l'edat entre altres coses. Va ser en aquest moment quan Lázaro Nates va canviar-se el seu nom pel de Jose Nates i va donar dos anys menys de la seva edat real per veure si així aconseguia que el consideressin menor i el deixessin en llibertat.⁸⁷ En aquest moment els hi donaven el número de matrícula que identificava a cada presoner i el triangle distintiu del tipus de presoner; ambdós els tenien que cosir a la jaqueta i al pantaló de pres.

El distintiu que els espanyols varen portar a Mauthausen va ser el d'un triangle blau amb una S blanca al mig (significava Spanier). Els triangles, que eren de diferents colors, distingien el tipus de presoner: el verd era pels lladres, el vermell pels polítics, el negre pels gitanos, el rosa pels homosexuals, l'estrella (dos triangles) amb el fons groc pels jueus. I molts dels deportats es pregunten el per què de portar el triangle blau que té

⁸⁶ La frase "entreu per la porta i sortiu per la xemeneia" ha estat molt utilitzada per molts deportats d'altres transports per explicar el que els hi deien al arribar, i és fa difícil saber si els hi deien a tots o si va ser a algun transport determinat

⁸⁷ Aquest fet ens fa pensar que és molt possible que les dades que poguem obtenir sobre l'edat d'aquells membres del kommando Poschacher que no han estat entrevistats, i que es basen en arxius que alhora han consultat dades de les fitxes del camp, tinguin un determinat marge d'error per la utilització d'alguns deportats d'aquesta estratagema de treure's edat pensant-se que així es salvarien.

una significació de sense pàtria, d'apàtrida, quan ells es consideraven presos allà per temes polítics, i perquè la majoria de presoners polonesos i txecoslovacs el portaven. A més es dona la circumstància que solament van ser els espanyols de Mauthausen els que eren distingits amb el triangle blau, doncs els republicans presoners a altres camps portaven el triangle vermell de polític, i alguns dels presoners espanyols de Mauthausen que arriben més tard acusats de col·laborar amb la resistència francesa també se'ls hi facilità el triangle vermell de polític.

Un cop finalitzats aquests tràmits són destinats a unes barraques on es passava l'anomenada quarantena. És tractava de les barraques número 16, 17, 18, 19 i 20, que tenien la peculiaritat de trobar-se dins del camp, però separades de la resta per una filferrada i a un nivell més alt, doncs a la zona on es trobaven hi havia que accedir per unes escales. Per tant els internats en elles no es podien moure per dins del camp. En el procés de quarantena, anomenat així perquè en teoria era aquest el nombre de dies que havien d'estar apartats de la resta del camp per després incorporar-se amb els demés, el grup provinent d'Angulema va tenir diversos destins. Una part del grup recorda que no es feia cap tipus de treball, i que els llevaven a les cinc del matí i que el dia es destinava a fer exercicis com posar-se el barret al cap i treure'l tots alhora, formar per fer recomptes, saludar als SS, fer exercicis d'estar fermes, en descans, dreta, esquerra, etc, durant hores i hores. Una altra part del grup va tenir un destí molt més dur: a l'endemà d'arribar al camp van ser portats a treballar a la pedrera del camp. A aquesta pedrera, situada fora del recinte, i a la que s'accedia baixant una escala de 186 esglaons, sembla que van ser destinats aquells que semblaven estar en millors condicions, o que eren més forts. La feina que feien consistia en el següent: un cop baix de la pedrera arribaven davant d'un munt de pedres, els hi feien agafar una i, carregada sobre les espatlles, donaven mitja volta i en formació paraven al peu de l'escala. Allà havien d'esperar a que tothom hagués agafat la pedra i, un cop comptats tots, iniciaven l'ascens dels 186 esglaons⁸⁸. Pujar aquesta escala, que és anomenada l'escala de la mort, era molt complicat, perquè al pes de la pedra que duïen a sobre s'afegia el fet que els esglaons no eren regulars (un, més alt que un altre) i les lloses es movien i era fàcil relliscar-se. A més, al pujar tots formats, si un no suportava el pes i quedava sense forces o estava desmoralitzat, deixava caure la pedra i aquesta anava a parar al que venia al darrera seu

⁸⁸ Sobre on estava la pedra mentre estaven formats i esperaven als demés tenim dues versions: una que diu que la tenien que mantenir sobre l'espatlla, mentre que l'altra indica que estaven formats amb la pedra al seu davant.

i això podia desencadenar una autèntica catàstrofe, perquè podien ser molts els que queien. Una part de l'escala transcorria pel costat de la muntanya, però a l'altre hi havia un precipici i de vegades, els SS passaven pel cantó de la muntanya i, amb el fusell, donaven empentes a alguns presos que queien al buit. També era un lloc utilitzat per execucions, doncs des de dalt de l'escala de vegades s'havien llençat a presos que queien baix a la pedrera i morien per l'alçada existent. Aquests són els motius pels quals va ser anomenada l'escala de la mort.

La pedra la pujaven fins a dalt al camp, la deixaven allà, i tornaven a baixar a per una altra. Aquesta acció es repetia tres o quatre cops pel matí i el mateix nombre de vegades per la tarda. La pedra va ser utilitzada per la construcció del mur que vorejava el camp i que és una de les peculiaritats de Mauthausen: mentre que la majoria de camps de concentració estan envoltats per filferrades, a Mauthausen els murs són de pedra i això li dona una imatge com de fortalesa, de castell.

A les barraques de quarantena dormien al terra, sense lliteres, i una de les curiositats que recorden diversos testimonis és el fet que els primers dies no menjaven el que els hi donaven, perquè el trobaven dolent i, fins i tot, els irritava la gola. Veient això, els espanyols que havien arribat en combois anteriors i que estaven en altres barraques de la quarantena, els hi deien que els hi donessin, i ells ho feien. Però alguns, al veure'ls tan joves, els recomanaven que mengessin i els hi deien que dins de poc temps ho menjarien tot per la gana que tindrien; i així va ser.

L'arribada dels altres joves que conformaran el kommando Poschacher és molt semblant a la dels del grup d'Angulema. Ramiro Santisteban, que formava part del primer comboi d'espanyols arribats a Mauthausen (anterior, per tant al grup d'Angulema) recorda que només arribar els van fer despullar, van passar per les dutxes, els van tallar el pèl de totes les parts del cos, i els hi donaren un uniforme de pres que, com encara es tractava del principi, estava completament nou. I també té present el discurs donat per Bachmayer, un dels principals responsables del camp, traduït per un intèrpret anomenat "Enriquito", en el que es parlava de la disciplina del camp, on tot estava prohibit i ells no tenien dret a res, i on també van sentir la famosa frase de "entreu per la porta i la sortida és pel crematori". La filiació i el trasllat a les barraques de quarantena van ser els següents passos, i a l'endemà d'arribar no van sortir a treballar, perquè durant tot el dia van estar formats aprenent la instrucció del camp. El cap de la barraca es va pujar a sobre d'una taula i des d'allà els hi feia marxar al pas, mitja volta, treure's el barret, etc., i així van passar tot el dia. Després el seu destí serà

la pedrera, a pujar pedres. De les barraques de la quarantena recorda que no hi havia lliteres, solament sacs de palla pel terra, i com eren tants, a l'hora d'anar-se'n a dormir, el cap de la barraca els posava ferms, alineats, i un cop ben alineats feia que s'estressin. Estaven tan estrets que havien de dormir tota la nit del mateix cantó, perquè era impossible girar-se.

Manuel Díaz arriba al novembre del 1940 amb dos presoners més, per això els seus tràmits d'admissió es van limitar a que se li van prendre les seves dades. Era la nit d'un dissabte i a l'endemà encara no es va adonar de com era el camp realment. Però sí que li va sobtar veure a nens corrent per allà i al formar el dilluns ja va observar persones esquelètiques. Va estar a la zona de la quarantena però no va passar aquest període ni va rebre cap tipus d'instrucció, i en canvi, ràpidament va ser destinat a treballar a la pedrera carregant pedra.

En Rafael Castillo i en Manuel Segura arriben al camp a principis de l'any 1941 en el mateix transport. Recorden que al entrar els esperava un alemany que parlava espanyol, el famós Enriquito, que els hi va traduir un discurs en el que es deia que es trobaven a Alemanya, a un camp, i que estaven allà per treballar. A continuació van seguir els passos que, generalment, seguien tots els presoners: despullar-se, passar per les dutxes, tallar-los els cabells de tot el cos, i donar tot allò que portaven, perquè els hi guardessin en un gran sac de paper fort amb la indicació que els hi tornarien en el moment en què els alliberessin. Un cop amb el vestit de pres, van passar la filiació, on recorden que hi havia un espanyol que treballava a les oficines (no tenen clar si era De Diego o Climent) que els hi prenia el nom i els donava la matrícula i el triangle blau. Destinats a les barraques de la zona de la quarantena, allà no van fer res, i a l'espai que estava davant de les barraques els feien formar durant hores i hores sense fer cap cosa. El període de la seva quarantena va durar molt menys de quaranta dies.

Per últim, Eduard Frías comenta la seva arribada tot dient que no van rebre cap discurs al entrar i que, un cop passats els diferents tràmits d'entrada (treure'ls tot, despullar-los, la dutxa i ser afaitats) el van destinar a la barraca 16, però malgrat estar a la zona de la quarantena no va passar-la, doncs al dia següent d'arribar ja estava a la pedrera carregant pedra, perquè s'estaven fent els murs del camp.

Quan arriben al camp, les diferents nacionalitats internades que troben els espanyols són l'alemanya, l'austriaca, els gitanos (que eren alemanys) i molts polonesos. I en els llocs de privilegi, és a dir com a caps de barraca o altres càrrecs que poguessin ser d'una certa importància estaven situats majoritàriament els alemanys. Els

delictes pels quals estaven allà empresonats eren diversos i “ había hombres por política, otros por dinero que habían estafado, otros que estaban contra el régimen, había de todo”, entenent-se per això el fet que alguns presos eren delinqüents comuns.⁹⁰

Un cop finalitza la seva estada a la quarantena, els joves són destinats a diferents barraques del camp, i comencen a conèixer el que és la vida quotidiana de Mauthausen. Així, pel matí, aproximadament al voltant de les quatre, sonava una campana que els feia despertar i s'havien d'aixecar força ràpid, doncs abans que sonés els kapos i els caps de barraca ja estaven aixecats i amb un fuet en una mà i l'altra a l'interruptor, donaven un cop a la porta només sonava la campana, i a cops i a crits els feien llevar. Si la barraca no tenia lliteres i es dormia amb màrfegues, aquestes s'havien de recollir, i si eren lliteres el primer era fer-se el llit. Seguidament anaven al lavabo a rentar-se, que era una espècie de pica rodona de la que sortien rajos d'aigua per totes bandes. Sense camisa i ben mullats i amb una petita estovalla per eixugar-se, es vestien i els hi donaven un líquid semblant al cafè que tenien que prendre fora al carrer. Quan ja començava a clarejar, els feien formar davant de la barraca, el cap de la barraca els comptava, i un cop tenia el compte exacte, anaven tots formats cap a l'Appellplatz que era el lloc on es feia el recompte de tot el camp. Allà es formava per barraques, i mentre esperaven que arribessin els SS, els hi feien fer l'exercici de cobrir-se i descobrir-se amb el barret moltes vegades perquè quedés totalment sincronitzat. Passada entre mitja i una hora arribaven els SS, muntaven una espècie de tarima per estar més alts, i un oficial pujava amb el llibre general de tots els presos del camp. La resta dels SS es dirigien a les diferents formacions i el cap de barraca els hi deia la quantitat de presoners. Les files eren de deu, i malgrat rebre novetats, es tornava a efectuar el recompte diverses vegades. Si durant la nit hi havia algun presoner que moria a la barraca, se'l tenia que portar a la formació entre quatre dels seus companys, que el col·locaven al peu de la mateixa.

Un cop comptats i si tot quadrava, llavors es deia – formació de treball – i cadascú tenia que formar en el seu grup de treball per posteriorment sortir en destinació al lloc on havien d'estar.

Al migdia es parava per menjar, i per la tarda es finalitzava el treball cap a les sis o les set (l'hora depenia si era l'hivern o l'estiu). Al kommando de treball es formava en files de cinc i es feia un recompte. I un cop retornaven del treball tenien que formar

⁹⁰ Eduard Frías, 12 de juny de 1998.

novament aquesta vegada per barraques i se'ls tornava a comptar. Finalitzat això, els feien rentar i després els hi donaven el sopar.⁹¹

Respecte a les barraques a les que van ser destinats els joves del kommando Poschacher (i les del camp en general), aquestes eren allargades i estaven dividides en dues parts anomenades "stube" o habitacions. S'entrava a la barraca pel mig de la mateixa i allà hi havia dues portes que corresponien a l'entrada dels dos compartiments. A l'esquerra, i davant de la porta d'entrada del stube A es trobaven els wàters de les dues habitacions, mentre que a l'altre cantó estaven els lavabos on es rentaven. Al mig un petit lloc on guardaven les eines de neteja de la barraca i el lloc on dormien els càrrecs de la barraca. A cada barraca podrien dormir aproximadament uns 300 presoners, en lliteres de tres pisos en les que habitualment dormien dos per llit, encara que en èpoques en les que al camp hi havia molts presoners van arribar a dormir tres per llit o es juntaven dues lliteres per dormir cinc.

Del menjar que els hi donaven, i que era quasi sempre el mateix, recorden que pel matí, després de llevar-se, rebien uns dies una espècie de cafè, que ells qualifiquen com un succedani perquè no tenia cap tipus de sabor i, a més, el donaven sense sucre, i uns altres una sopa feta amb una petita farina molt clara. Al migdia, el dinar es composava d'una sopa on hi havia alguna hortalissa bullida, bàsicament naps. Aquests, juntament amb cols i bleda-rave eren propis del menjar de l'estiu, mentre que a l'hivern eren els naps i les patates el que es posava. Aquesta sopa no tenia ni carn, ni greix, ni sal, i els hi tocava un litre per presoner que posaven en el plat que tenien i que ells anomenaven gamela. Era important tenir sort a l'hora de rebre el menjar, doncs es repartia en unes calderes grans i, com no es remenava, els primers només rebien líquid sense cap tipus de consistència, mentre que pels últims les racions eren millors.

El sopar es composava d'un pa quadrat, aproximadament d'un quilo, fet de sègol, negre, que el tenien que repartir entre tres i un tros de llonganissa. El pa tenia la peculiaritat que es desfeia molt fàcilment a la boca, com si estès fet de serradures, mentre que de la llonganissa, alguns deportats han afirmat que era fluorescent. Els dissabtes en lloc de la llonganissa rebien una mica de melmelada i un tros de formatge blanc semblant a recuit.

⁹¹ Sobre els horaris del camp hi ha diferents versions segons els entrevistats. Hem de tenir present que cap d'ells disposava de rellotge i que allà les hores i les dates eren difícils de controlar. Per això podem prendre com a referència les dades que apareixen al respecte a H. Marsalek, Guía del monumento y museo públicos de Mauthausen, Comunidad austríaca del campo de Mauthausen, Viena, p. 8, a on es diu que el camp es despertava l'estiu, de dilluns a dissabte a les 4.45 h., a les 5.15 h. hi havia una revista i un recompte, de 6 a 12 es treballava, de 12 a 13 es feia una pausa per esmorzar i de 13 a 19 es tornava a la

Una de les operacions més complicades era la de dividir el pa, doncs a la gent sempre els semblava que els altres havien rebut un tros més gran que el seu. És per això que un agafava els talls, se'ls amagava al darrera, i preguntava per qui era el pa que tenia a la dreta o a l'esquerra. I així era la sort la que distribuïa i no havien queixes. I quan, en èpoques d'escassetat, el pa s'havia de distribuir entre més gent (es va arribar a donar un pa per vuit) alguns deportats feien una espècie de balances com romanes per pesar-ho i fer el repartiment més equitatiu.

No hi havia una varietat i solament es produïa algun canvi en situacions especials. Així en algun moment que era festa pels alemanys o estaven contents per alguna victòria els hi donaven un pa per dos o pèsols al menjar; però eren ocasions contades. I a mesura que avançava la guerra en contra d'ells les racions varen començar a disminuir.

Els primers mesos en els que els republicans espanyols arriben a Mauthausen, pateixen moltes baixes. Les persones amb més edat seran les primeres a caure, i els que no estan adaptats a feines en les que s'hagi de fer esforç físic també moriran ràpidament. Mostra d'això ho tenim en el fet que a partir del mes de setembre de 1940, un espanyol que, segons recorden, treballava a la secretaria del camp, va indicar a tots els espanyols que es faria un minut de silenci per la mort d'un dels seus companys. I tots es posaven a fer aquest minut de silenci. I el dia següent es repetia novament la situació. I a l'endemà igual, però ja no es tractava d'una sola persona sinó que ja eren tres i més endavant cinc, de manera que es va haver de suspendre aquesta pràctica.

Els destins als que després de la quarantena, són enviats els joves espanyols són molt diversos. Les feines anaven des de netejar l'herba que hi havia entre les diferents filferres del camp, treballar a la pedrera, netejar les barraques, fins a la construcció de carreteres, edificis o parts del camp. Un petit grup d'ells se'ls va destinar a la cuina a netejar les calderes en les que es feia el menjar. En José Alcubierre recorda que eren deu els que formaven una espècie de kommando dedicat a aquesta feina, i que juntament amb ell estava en Félix Quesada, en Manuel Cortés i en Manuel Gutiérrez (que s'incorporà més tard). La cuina es trobava al segon edifici que hi havia al entrar al camp a mà dreta, i en el pis de dalt era on es rentaven les calderes, mentre que al soterrani es pelaven les patates i es preparaven els aliments per ser bullits. La part principal de la cuina es composava d'una sala gran on hi havia tres fileres de calderes molt grans, rodones, molts modernes i sempre netes, on es feia el menjar pels presoners i per les SS.

feina, per passar al final del dia novament una revista, un recompte i la distribució dels sopars. La variació respecta a l'hivern era que l'hora de llevar-se eren les 5.15 h.

Allà, els que treballaven eren tots alemanys i austríacs de delictes comuns, enxufats, perquè es tractava d'un bon destí. I és que a partir de començar a treballar netejant calderes, els joves que allà estaven milloren la seva situació, perquè podien menjar millor ja que aprofitaven el que quedava a les calderes. També quan els portaven a entrar els embotits a la cambra frigorífica es dedicaven a menjar llonganissa que allà hi havia, encara que com moltes coses estaven glaçades no podien menjar molt. Per evitar ser descoberts, la pell de la llonganissa que era de paper, la guardaven als mitjons i, en alguna ocasió havien tret coses de la cambra partint l'embotit i amagant-lo a parts del cos.

Una altra feina que van estar fent era la de la neteja de les barraques, on havien de passar a la fusta una espècie d'oli de cotxe, perquè brillés.

Com el camp encara estava en construcció, altres joves van anar a parar a grups de treball que construïen diverses parts. En Ramiro Santisteban estava, juntament amb el seu pare, a un kommando que es dedicava a col·locar al terra les pedres que pujaven de la pedrera, com si fossin llambordes. En Jacinto Cortés va treballar en la construcció del mur del camp que donava a la part de les cotxeres. Portaven les pedres que es pujaven de la pedrera amb una civera fins al cim del mur que s'estava construint. Altres treballs estaven dedicats a la construcció de xalets per la vivenda dels SS, i a la carretera que pujava des del poble fins al camp. Molts espanyols varen treballar en aquesta feina llençant sorra i col·locant pedra per després aplanar-la amb una rutlla tirada per més de vint homes.

Però de tots els treballs, el que tractaven d'evitar per la seva duresa era el de la pedrera, i alguns van seguir després de la quarantena destinats allà. Els que restaren allà recorden que baixaven a les set del matí i fins les set de la tarda no tornaven a pujar. Les feines que feien no solament es limitaven a pujar la pedra com a la quarantena, sinó que eren totes les relacionades amb el treball de pedrera: arrancar la pedra, carregar-la en vagonetes, transportar-les d'un lloc a un altre per fer un munt i que els camions se la vinguessin a emportar, descobrir la pedra treient amb pic i pala la terra que tenia al damunt, partir-la amb els compressors, etc. Les barrinades les feien per la tarda quan pujaven al camp, per així trobar al dia següent la pedra que havia caigut. La qualitat del granit que s'extreia d'aquesta pedrera ha estat qualificada pels que estaven allà com de molt bona.

A més d'aquestes feines, al acabar la jornada, havien de seguir portant una pedra fins a dalt del camp i es tractava de ser espavilat, perquè si la pedra que triaven era molt

petita, els kapos obligaven a canviar-la i a carregar una exageradament més pesada, i per això sempre es buscava que fos de tipus mitjà.

Alguns dels joves procedents del transport d'Angulema estaven reclosos al camp juntament amb els seus pares, germans o algun altre parent. Això feia que moralment patissin per la vida d'ells i que molts haguessin de passar per la dura experiència de la seva mort. Tal com ens comenta Ramiro Santisteban, "nunca he trabajado con mi padre, una suerte, porque la mayor desgracia que puede haber en un campo de concentración es estar dos familiares juntos, es lo peor que puede ocurrir, y siempre procurábamos no estar juntos".⁹² Veure patir o com colpegen a un familiar i estar al seu costat era molt dur per qualsevol persona. I quan Ramiro i el seu pare, que compartien barraca, es trobaven per la nit i parlaven de com havia anat el dia, ell sempre comentava que tot molt bé per no preocupar-lo. En el cas de Santisteban, ell va sortir viu del camp, acompanyat pel seu pare i del seu germà. Això ens demostra que les afirmacions fetes per alguns llibres que diuen que tots els pares dels joves espanyols del transport d'Angulema van morir al camp no són correctes. I juntament amb ell, en el cas de Félix Quesada també es repeteix aquesta circumstància, doncs el seu pare va sobreviure.

Un dels problemes que se'ls hi va presentar inicialment a tots els joves al arribar al camp és el fet que estaven en un univers carcerari on no hi havia dones i on abundaven els pederastes. I, precisament, la seva joventut atreia als que portaven allà un temps interns, especialment aquells que disposaven d'un determinat lloc de privilegi. El règim disciplinari castigava molt durament l'homosexualitat, però aquesta existia al camp. Els joves recorden que de vegades arribava un noi de la seva edat al camp i als quatre dies el veien amb un vestit nou, quasi planxat, amb una gorra i tot, i ja es sospitava que havia passat per mans d'un kapo o d'un cap de barraca.

Aquells que arribaven amb familiars, eren protegits pels seus. Els que arribaven sense ningú, per la seva curta edat, feien que molts dels espanyols es preocupessin pel seu destí i els agafessin sota la seva protecció. Així Manuel Segura recorda que quan estava a la quarantena, un home ja els va advertir que els joves, al arribar més grassos que la resta dels presoners, serien perseguits, i que si algú els molestava que s'ho diguessin a ell, i que ho denunciaria al comandant del camp. La gent de més edat que ells els apreciaven molt i sempre els hi deien que eren el futur, i que si ells no podien sortir vius, que els joves sobrevisquessin i que expliquessin el que va passar al camp.

⁹² Ramiro Santisteban, 19 d'agost de 1997.

Fins i tot, i segons ens relata Manuel Cortés, les persones d'edat, sobretot les que formaven part del comitè del partit comunista, els van cridar i els hi van donar instruccions avisant-los de tot el que podia passar en quan al tema de pederastes es refereix. Això estaria relacionat amb un escrit que va fer Joan Pagès, un dels dirigents del comitè del partit comunista del camp, en el que es recull la preocupació que va representar l'arribada del grup d'Angulema pels que estaven allà presoners al observar l'edat de molts dels deportats i la decisió d'ajudar-los i protegir-los al màxim de tots els perills que podia suposar el camp per aquests nois. (Annex 2).

A partir d'aquesta afirmació encetem un punt que hem de tenir present que apareix al llarg de tots els testimoniatges; és l'aspecte polític que motivarà una diversitat de versions sobre determinats temes, normalment oposades, per causa de l'enfrontament ideològic que es portava de la Guerra Civil i que, fins i tot, avui en dia s'ha mantingut. En aquest cas concret, mentre que alguns dels joves amb ideologia comunista parlen d'una protecció per part del partit, fet que reforça el propi partit en els seus escrits, altres membres del grup que no comparteixen aquest ideari ens indiquen que si bé alguns espanyols els protegien, ells en persona també es defensaven i que, de vegades no contaven només que amb la seva pròpia força.

El fet que tots els membres del futur kommando Poschacher es mantinguin junts al camp de Mauthausen durarà poc, concretament fins a finals de gener de 1941. A partir d'aquest moment un nombre determinat de joves són traslladats al camp de Gusen, situat a cinc quilòmetres del camp central de Mauthausen (es considerava un kommando d'aquest, encara que alguns parlen d'un altre camp, per la seva grandària). Quan fan la primera selecció per anar a Gusen, els espanyols no sabien exactament que era i van pensar que pitjor que Mauthausen no seria i, per tant, van anar contents. Res més lluny de la realitat, perquè Gusen ha estat el lloc on ha mort el nombre més elevat d'espanyols. El motiu del trasllat sembla que va ser l'arribada d'un comboi d'espanyols que venia de la part alsaciana d'Estrasburg en el que hi havia un nombre molt elevat de presoners, i la necessitat d'espai va obligar a enviar presoners a Gusen.

Alguns dels joves que són destinats allà, ho van ser pel seu desig de no deixar sols als seus pares, els quals havien estat designats pel trasllat. En Jesús Tello no volia separar-se del seu pare i estava al seu costat, i cada cop que l'apartaven de la formació, doncs ell no havia de ser traslladat, tornava una altra vegada amb el seu pare, fins que a la fi van decidir que també anés. Jacinto Cortés es va apuntar com a voluntari per acompanyar al seu pare i al seu germà, i quan el comandant del camp li va preguntar per què baixava,

ell va contestar que els volia acompanyar, i el comandant va respondre que era normal que on anessin els pares, anessin els fills. En Rafael Castillo recorda que per anar a Gusen agafaven als invàlids i com al seu pare estava entre els triats, doncs ell es va apuntar. Però va tenir la desgràcia que la nit abans de marxar, el seu pare va morir, i ell va quedar destinat a Gusen.

No tenim dades exactes de quins van ser els joves del futur kommando Poschacher que van anar a parar a Gusen, però a partir de les entrevistes podem tenir una aproximació, encara que inexacte, perquè hi ha informacions contradictòries. Dels catorze entrevistats, set varen passar per Gusen: Félix Quesada, Jesús Tello, Jacinto Cortés, Manuel Diaz, Rafael Castillo, Manuel Segura i David Moyano. Tant ells, com els altres que no hi van estar, ens han facilitat noms de companys del grup que també anaren a Gusen i, mentre que en alguns noms tothom coincideix, en altres de vegades són solament un o dos testimonis que els anomenen. Així quasi tots coincideixen amb nombrar cinc joves més: Jesús Grau, Elías González, Ramon Milà, Félix Díaz i Francisco Casero. Per tant podem afirmar, amb quasi tota seguretat, que dotze membres del futur kommando Poschacher van passar pel camp de Gusen, un nombre important, doncs representa més d'una quarta part del grup. Però també hi ha altres noms que algun testimoni ha assenyalat tot dient que havia passat per Gusen: Pedro Sánchez, Marino Martínez, Francisco Garrido, els germans Fernández Pedrajas i Eduard Frías. Com són anomenats per un o dos testimonis i els demés companys no els han citat, mantindrem els nostres dubtes sobre la informació, sobretot si tenim present que, amb tota seguretat, podem afirmar que l'últim, Eduard Frías, no hi va estar, doncs ell ens ho ha confirmat directament en el seu testimoni.

Respecte a Gusen, hem d'explicar que els joves que són traslladats allà es troben en un camp que serà més gran que Mauthausen, amb 32 barraques (al camp central hi havia 20) i que tindrà molts més presoners i el doble d'espai. El camp no tenia mur, i la filferrada era doble i entre una i una altra hi havia rotllos de filferro amb punxes per no apropar-se. També disposava d'una plaça molt gran, i enfront d'aquesta es trobava la cuina, i a continuació les barraques distribuïdes de manera diferent al camp de Mauthausen. Aquestes barraques estaven pintades d'un color fosc, com una espècie de vernís obscur, i eren fetes de fusta, amb unes planxes de conglomerat a l'interior perquè no entrés el fred. La gran diferència que hi havia respecte a les barraques de Mauthausen és que els vàters es trobaven fora de la barraca i no a l'interior. Existia aproximadament un servei per cada dos barraques, i anar a orinar és convertia en un

gran problema, sobretot a l'hivern, doncs a molts els hi mancaven les forces i el que feien era pixar pel camí a sobre de la neu que estava retirada als cantons de la barraca i que a l'endemà apareixia tota de color groc. Per evitar això, es van col·locar una sèrie de guàrdies armats amb uns tubs de goma grossos replens de sorra o de cable, que es dedicaven a apallissar a tot aquell que trobaven orinant fora dels wàters. Pel que menjaven (poc consistent i molt líquid) molts no aguantaven fins a arribar al wàter i rebien terribles pallisses.

Pel matí es feia un recompte de presoners per barraques al que havien de sortir tots, malalts i morts inclosos (entre quatre es treia al mort amb una manta fora de la barraca per comptar-ho). Després feien el que s'anomenava Appell on estava tothom format per barraques i on els caps de barraca donaven novetats a un altre càrrec que després, pujava a una espècie de tarima on estava el comandant del camp i l'informava de la situació de tots els presos del camp, barraca per barraca. Un cop finalitzat això, es produïa la distribució dels presoners per kommandos de treball. Els caps de cada kommando es col·locaven a un lloc de la Appellplatz i els que volien anar a aquell grup de treball havien de formar davant d'ell. Com era lògic cadascú buscava el kommando més bo, doncs coneixien al seu kapo, i tothom tractava d'anar al millor. Però quan ja s'havia arribat a un nombre determinat (que podia ser de cent o cent-cinquanta) es considerava el kommando complet i a cops de pal s'els enviava a un altre, generalment el de la pedrera, que era el que ningú volia anar.

Aquesta pedrera era diferent de la de Mauthausen perquè s'havia de sortir del camp per accedir-hi a ella, encara que es trobava a prop. Les feines que s'hi feien eren les pròpies de pedrera, com descobrir amb pic i pala la pedra, carregar vagonetes, i traslladar la pedra d'un cantó a un altre. Prop d'allà, al Danubi, hi havia un kommando encarregat de carregar les pedres a les barques que esperaven al riu.

Si com hem comentat anteriorment, al arribar a Mauthausen els presoners es troben que els llocs de privilegi estan controlats pels alemanys, els joves que arriben a Gusen observen que són els polonesos els que tenen gran part d'aquest domini. Tots els treballs que no suposaven un gran desgast físic estaven en mans dels polonesos; on estava el menjar, els magatzems de la roba, etc, i no baixaven mai a la pedrera. El motiu d'aquest control era que havien estat els primers en entrar a Gusen i que quan els espanyols arriben, ells ja són veterans. També tenien com avantatge que parlaven una mica l'alemany, i que el comandant del camp era un alemany d'origen polonès, fet que els hi donava més confiança. La relació amb els espanyols va ser molt dolenta, doncs a

més de ser anticomunistes i de considerar a tots els espanyols com a “rojos”, també estaven en contra perquè la imatge que tenien dels republicans era d’ateus perseguïdors de capellans. El fet és que des dels seus llocs de privilegi varen estar maltractant als espanyols, i l’opinió generalitzada de tots ells coincideix en dir que “los poloneses ha sido la raza más mala que ha habido en los campos , por salvarse ellos no le importaba nada”.⁹³

El nom de Gusen es troba associat al del kommando de Mauthausen (inclòs el camp central) on més espanyols varen deixar la vida; per tant parlar de duresa i terror en aquest lloc és com referir-se a un element propi de la vida quotidiana al camp.

Així, els testimonis recorden haver vist o haver patit molt sovint un dels càstigs propis del món concentracionari: el dels 25 cops al cul. Aquesta mesura disciplinària s’aplicava per diverses faltes que es consideraven lleus i entre les que hi havia la de robar qualsevol tipus de menjar. Al presoner que se’l castigava era obligat a col·locar-se en una espècie de tamboret en que es tenien que posar els talons dels peus dintre d’un barrot de fusta que passava pel seu darrera i que impedia que es poguessin tirar els peus cap a enrera. Inclinat cap endavant, es rebien els 25 cops al cul que havia de comptar el presoner en alemany i sense descomptar-se, perquè sinó es tornava novament a començar. Els cops queien sobre la carn de les natges i també agafaven als ronyons. Es donaven amb les gomes que s’utilitzaven als compressors d’aire i que estaven buides i les reemplenaven amb sorra i els hi posaven un mànec per poder-les agafar. El càstig era aplicat pels SS o algun kapo o cap de barraca.

Una altra de les crueltats, aquesta per eliminar a presoners, era l’anomenat camió fantasma. A Gusen no existia cambra de gas i per fer el mateix servei s’utilitzava un autocar de l’exèrcit amb els vidres pintats de color blau. Els que estaven destinats a anar-hi eren concentrats a la barraca tres i, un cop pujaven a l’autocar, és col·locaven el tub d’escapament cap a l’interior i d’aquesta manera morien asfixiats. Després eren traslladats al proper castell d’Hartheim on també existien cambres de gas per acabar amb la vida dels presoners. Aquest vehicle també passava de vegades per Mauthausen, i era anomenat el camió fantasma, perquè sabien que el que entrava allà no sortia viu.

Tristament famosa a Gusen era la barraca número 32. Considerada com a infermeria, en ella morien un nombre elevat de presos. Anar a parar a aquella barraca era la mort segura i a ella hi accedien aquells que es trobaven en pitjors condicions del

⁹³ Manuel Díaz, 20 de febrer de 1999.

camp. Sembla que a través de l'aplicació d'injeccions de benzina s'eliminava als presoners; el fet era que, segons comenten els deportats, durant el dia la barraca es omplenava de malalts i a la nit es buidava per donar entrada a uns altres a l'endemà.

No era d'estranyar que davant la situació de duresa que es vivia el camp, fossin molt habituals els suïcidis de gent que es tirava a la filferrada elèctrica d'uns 5.000 volts, i que feia que l'electricitat de vegades repel·lís al que es llençava i en altres ocasions l'enganxés.

Els kapos de Gusen eren força durs, igual que la majoria dels que hi havia a qualsevol camp de concentració. I en aquest kommando es va produir el fet curiós que dos dels més famosos kapos del camp, coneguts per la seva crueltat, eren espanyols i no van tenir cap mirament pels de la seva nacionalitat. Eren el Tomàs i "El Asturias". El primer formava part del transport d'Angulema i havia estat conegut en aquest camp per molts dels joves que formarien el kommando Poschacher. El seu nom complet era Tomás Urpí, de Sabadell, i va passar per Angulema per intentar exiliar-se cap a Mèxic, però li va faltar temps per aconseguir-ho. La Severina (la dona de Jacinto Cortés refugiada a Angulema que es va salvar de ser deportada) dormia prop seu amb la seva família i la imatge que té d'ell no es correspon en absolut al que va fer un cop estava a Gusen: "entonces allí parecía una persona excelente, de lo mejor. Un hombre comedido, sensato cuando hablabas con él, en fin, nunca dio la sensación de tener instintos tan criminales y tan malos como después pasó, y fíjate que como dice Jacinto y dicen otros que lo conocieron también cuando hablan de él entre ellos, que bueno, que ha sido de lo más desalmado que se ha podido imaginar".⁹⁴

De Tomás tothom es va sorprendre del canvi i el terror que imposava a Gusen li va donar una fama molt negativa. El seu contacte amb els "pochacas" va venir del fet que ell controlava la barraca 21 del camp i allà varen ser destinats els pares d'alguns dels joves. Aquests varen anar a demanar-li que, com a mínim, no maltractés físicament als seus familiars i ell va respondre que allà no hi havia ni pares, ni fills i que es tractava de què es salvés qui pogués. Alguns dels pares varen morir sense ser ajudats. Tal era l'odi que va generar que a l'alliberament, Tomàs va anar de Gusen a Mauthausen, i a l'arribar a la plaça del camp, un asturià anomenat Ataulfo el va matar disparant-li dos trets.

"El Asturias", conegut per aquest sobrenom i del que els testimonis no recorden el nom exacte, el van fer kapo per la seva força i perquè pegava i matava amb molta

⁹⁴ Severina, Sra. de Cortés, 11 d'abril de 1999.

facilitat. Sembla que estava al càrrec de la pedrera de Gusen, i era tal la seva brutalitat que fins i tot la resta de kapos li tenien por. Quan al camp el varen ampliar i van fer Gusen II ell va ser el cap d'aquest nou camp al que van anar a parar molts russos. Va matar a molts i a l'alliberament va ser detingut pels americans que el van salvar de morir en mans de molts presoners que es volien venjar. De la seva fi poc se sap, encara que sembla que va ser traslladat a França on el van jutjar, però ningú sap que va passar amb ell.

A més de les crueltats dels kapos i de la feina diària, a Gusen varen patir dues desinfeccions generals. Aquestes es feien, perquè la quantitat de polls i de puces era considerable i suposaven la mort de molts presoners per la manera d'efectuar-les. S'obligava a sortir a tothom de les barraques i, nus, eren concentrats a l'Appellplatz. Allà havien de suportar durant tot el dia la duresa del sol que queia i que produïa una calor terrible, mentre que per la nit era el fred el que feia que s'ajuntessin els uns amb els altres per aconseguir una mica d'escalfor. Durant tot el dia no rebien menjar i quan tornaven a la barraca després de passar tota la nit fora, desseguida sonava la campana i novament al treball. Això feia que molta gent no aguantés aquestes condicions i morís. I és que en el tema de la netedat i la higiene els alemanys estaven bastant capficats de manera que, posteriorment a les desinfeccions, feien l'anomenat control de polls en el que es despullava als presoners i se'ls feia pujar a un tamboret mentre que un kapo amb un llapis i una làmpada, es dedicava a buscar polls. A aquell que se li trobaven rebia una sèrie de cops com a càstig.

El tipus de menjar que s'oferia a Gusen era molt semblant al de Mauthausen. Pel matí rebien una espècie de cafè i al migdia la dieta habitual eren els naps i pastanagues bullides, i els dimecres recorden rebre dues patates cuites. Per la nit el pa per quatre (o per sis segons l'època) amb una petita llonganissa i els dissabtes amb un tros de mantega petit i una mica de melmelada. Aquesta la tenien guardada en pots de més de cinc litres, dels que els kapos i caps de barraca treien una part per ells i reomplaven la resta amb líquid de forma que quan els hi repartien allò semblava aigua.

Mentre els joves del futur kommando Poschacher es troben a Gusen, hi ha un moment en que les autoritats del camp decideixen que tots els joves que estan internats es concentrin a la barraca número 1. I allà aniran a parar la gran majoria dels joves espanyols i un nombre molt important de polonesos. El motiu d'aquest trasllat és desconegut pels testimonis encara que un d'ells, Manuel Segura, indica que les persecucions homosexuals cap els joves eren cada cop més freqüents i que, davant

d'aquesta situació i del fet que un jove polonès va patir una agressió sexual forta, el comandant del camp va pensar que per seguretat i millor control concentraria els joves en aquesta barraca.

Tal com hem explicat anteriorment, el control del camp estava en mans dels polonesos i respecte a la solidaritat que existia a Gusen per part dels espanyols en el moment en què els "pochacas" es troben allà, és pot dir que n'hi havia molt poca, doncs en aquella època (any 1941) els espanyols no estaven enxufats, n'hi havia pocs i no tenien autoritat, per tant no existien mitjans d'ajuda. Sembla ser que les coses amb el temps varen anar canviant, però els joves ja no ho varen veure, perquè seran traslladats novament cap a Mauthausen per formar el kommando Poschacher.

Mentrestant la resta de joves es trobaven al camp central, a Mauthausen i allà compartien amb la resta de presoners la vida diària del camp amb els seus diferents aspectes. També allà es va efectuar una desinfecció general de les barraques que va coincidir amb el dia en què els alemanys iniciaven la invasió de Rússia (juny del 1941), fet que els hi van comunicar amb molta alegria. Era un diumenge i, a la sortida del sol, varen portar a tots els presoners nus a la zona on estaven els garatges. Van passar molta fred pel matí i molta calor durant el dia. A la nit varen retornar a les seves barraques i així com els polls havien desaparegut, també molts presoners havien caigut.

Un altre fet presenciats pels joves en aquesta època fou el penjament de tres homes que havien aconseguit escapar-se. Les fugues eren castigades amb la mort i, en aquest cas, dos moriren de manera instantània però al tercer se li va trencar tres vegades la corda i el comandant del camp, enutjat, va fer portar una més grossa fins que el van poder penjar. Un cop efectuada l'execució els presoners havien de passar per davant dels morts i estaven obligats a mirar-los a la cara.

Dins de la quotidianitat del funcionament del camp, els deportats anaven un cop a la setmana a la dutxa on rebien un tros de sabó (al rentar-se cada dia no en tenien) i s'afaitaven el cabell també un cop per setmana. Del dia de l'afaitat no hi ha coincidència, doncs uns parlen del dissabte i altres del diumenge. I precisament els diumenges eren els dies atípics en el camp, perquè a més de no treballar-se en la majoria de kommandos, es van començar a fer una sèrie d'activitats lúdiques. Per una banda amb uns draps i unes gorres es van confeccionar pilotes de futbol i es feien partits, fet que es va institucionalitzar quan els alemanys organitzen fins i tot una competició. També hi havia combats de boxa i més endavant s'arribaren a representar obres de teatres i va existir una espècie de rondalla amb instruments fabricats pels presos.

Si hem explicat que un grup important de joves del kommando Poschacher estaven a Gusen, i la resta al camp central, alguns d'aquests últims foren destinats a altres kommandos exteriors. D'això tenim constància en el cas de José Alcubierre (és solament un dels entrevistats, però és possible que hi haguessin altres), que va anar a parar a l'anomenat kommando César destinat a Voecklabruck on es treballava a una pedrera. Ell estava treballant a la cuina i s'encarregava entre d'altres coses d'anar a buscar gel al poble. Sobre la figura de César, un espanyol que era el cap d'aquest kommando integrat per aproximadament uns 300 espanyols, hi ha una forta controvèrsia. I és fonamentalment el tema polític el que fa que la visió que es té sobre ell vagi des de l'admiració fins a la crítica i l'odi més gran. Ell era valencià i va entrar al camp acompanyat pel seu germà Luís. Molt aviat va obtenir la confiança dels alemanys, doncs sembla ser que es tractava d'una persona força emprenedora i que tenia coneixements de l'idioma. Això el va portar a arribar a dirigir el seu propi kommando, format exclusivament per espanyols. Les seves idees, fonamentalment anarquistes han fet que la seva personalitat així estat quasi mítica per aquells que compartien els seus punts de vista polítics mentre que les persones amb una ideologia comunista han parlat d'una persona dolenta i d'un assassí. Si bé les baixes del seu kommando varen ser molt poques i no se'l va veure matar a ningú, els seus detractors l'acusen de col·laboracionista i diuen que el baix nombre de defuncions al seu grup estava motivat pel fet que aquells que es trobaven més malament eren traslladats a Gusen per morir allà. El fet és que ha estat un personatge llegendari del que no s'ha sabut res després de la liberació.

Per finalitzar aquest capítol farem referència a un aspecte important en el funcionament del camp de Mauthausen. Es tracta del paper representat pels espanyols allà que els hi va permetre controlar de manera gradual alguns dels llocs de privilegi del camp. Inicialment, eren els delinqüents comuns els que ocupaven els càrrecs i destins especials, però poc a poc els presoners polítics anaven ocupant una parcel·la que els hi permetia ajudar-se mútuament. A la barraca número 2 es trobaven els prominents, coneguts com els enxufats (cuiners de les SS, els que treballaven a la infermeria, els cuiners dels presos, etc.) que vivien en una situació que no tenia res a veure amb la dels altres presoners. Però a les altres barraques també hi havia prominents, i aquests eren respectats per tothom, perquè si algú que estava en una bona situació queia en desgràcia i els havia tractat malament sabia que era la seva fi. I poc a poc els espanyols varen anar ocupant llocs de prominents gràcies sobretot a que van comptar amb la simpatia de

Bachmayer, la qual alguns justifiquen en el fet que li agradava molt el futbol i els espanyols jugaven molt bé i altres diuen que era pel caràcter orgullós però sincer dels espanyols que feien que confiés en ells.

Capítol 7 : El kommando Poschacher

Per efectuar la creació del kommando el primer que es va fer va ser l'agrupació de tots els joves futurs integrants del mateix al camp central. Els que es trobaven a Gusen es van sorprendre quan el secretari de la seva barraca (la número 1) els va anar a buscar un a un per tots els diferents grups en els que treballaven i els va agrupar. Això els va fer pensar que tornaven a Espanya i estaven contents perquè com a mínim sortien d'allà i algú va arribar a pensar que "si Franco me mata me es igual, moriré en mi tierra".⁹⁵

Varen pujar fins a Mauthausen a peu, però camp a través i no per la carretera, i havia molta neu. Un cop arriben, passen per la dutxa, els hi treuen la roba que portaven, els hi donen una altra i els canvien el número de matrícula. És per això que alguns dels joves han arribat a tenir tres números diferents: l'inicial a l'arribar a Mauthausen, el de Gusen, i el nou que reben al tornar. Seran destinats a la barraca sis i , durant un temps, treballaran a la cuina, pelant patates i netejant calderes. A més dels que pugen de Gusen, en aquests moments arriben altres, com Alcubierre i dos o tres més, que treballaven en altres kommandos i retornen per formar part del nou grup que s'ha de crear. També seran destinats al treball de la cuina.

Pelant patates varen estar aproximadament durant un mes, i allò els va servir de molta ajuda ja que la majoria venia en unes pèssimes condicions de Gusen (David Moyano diu que en el trajecte estava tan dèbil que li van haver de portar el poc equipatge que duia, doncs ell no arribava a pesar 30 quilos) i perquè els espanyols que estaven allà destinats els van ajudar tot el que podien, donant-los de menjar, fet que va facilitar que la recuperació fos bona.

Per saber la data aproximada en què es crea el kommando Poschacher, hem de referir-nos a la de retorn de la de Gusen i afegir-li aproximadament un mes. Però aquí se'ns planteja un dels primers problemes; els testimonis han ofert unes dates molt diverses que, no varien en mesos, sinó en anys. Sempre hem de tenir present l'absència de calendaris, la difícil noció del temps en un camp de concentració, i els errors que la memòria pot fer. Així algun testimoni dona com a data el febrer de 1941, fet impossible, doncs aquesta és la data en què van cap a Gusen. Hi ha un grup important de testimonis que situen la creació del kommando Poschacher exactament el mes de febrer de 1942.

⁹⁵ Manuel Díaz, 20 de febrer de 1999.

Sobre el mateix any insisteix algun altre encara que ho situa un mes després, o cap a finals del mateix. I uns altres parlen de l'any 1943, situant la seva creació o bé a principis o bé cap a l'hivern de 1943. Com no disposem de cap dada fidedigna ens limitarem a presentar les diferents versions, destacant solament que la que més testimonis han repetit és la de 1942 (però no en un nombre aclaparador).

El motiu pel qual és reuneix a tot els joves a Mauthausen i es crea aquest kommando és perquè al poble hi havia un home anomenat Anton Poschacher que era una de les persones més riques de la vila i el propietari de diverses pedreres que hi havia als voltants. I en una de les pedreres que estava al costat del poble, el personal que treballava en ella eren bàsicament gent gran, doncs els joves es trobaven tots lluitant al front (la gent que estava a la pedrera tenien aproximadament més de 70 anys). I com les necessitats de pedra eren grans i la demanda augmentava, aquest home que tenia contactes entre les autoritats del camp, va demanar un nombre de presoners perquè treballessin a la seva pedrera. És per aquest motiu que ell donarà el nom al kommando, encara que per la resta dels presoners seran coneguts com a “pochacas” per la dificultat en la pronunciació del nom i, fins i tot, per la similitud, els catalans els anomenaran com a butxaques.

D'Anton Poschacher en sabem poc; a la tomba que es troba al costat de l'església del poble de Mauthausen apareix la seva data de naixement (el 1889) i la de la seva mort (1967). Sabem que era un membre actiu del partit nazi i que militava a la secció local anomenada l'ortsgruppe, que comprenia 130 membres del 1938.⁹⁶ La resta de dades ens han estat donades pel que els joves veien. Així, físicament el descriuen com una persona d'edat, alta, gran i amb una mirada altiva. Alguns afirmen que no el van veure mai mentre que d'altres diuen que cada dia passava a controlar el treball de la pedrera. No parlava amb ningú i com a molt el que podien obtenir era una salutació de bon dia o bona tarda però res més. Quan venia acostumava a anar acompanyat de les seves filles, i especialment la que més vegades anava era la més gran que tindria aproximadament una mica més de vint anys. Ells recorden que es quedaven bocabadats mirant-la i la trobaven molt guapa., doncs no veien a cap altra noia. Fins a la pedrera és desplaçava amb una carrossa tirada per dos cavalls, i un dels seus empleats, en Joseph, s'encarregava de conduir-la i alhora de pujar tots els dies fins al camp per anar a buscar el menjar dels presos.

⁹⁶ Les dates del naixement i la defunció són meves. La resta han estat facilitades pel president de la FEDIP, Ramiro Santisteban.

De la seva riquesa en tenien constància i sabien que no solament la pedrera sinó és pot dir que quasi tot el poble li pertanyia. També tenia negocis relacionats amb cerveseries a la zona de Linz i a Viena.

Sobre el seu destí en el moment en què finalitza la guerra i el camp és alliberat poc se sap. El que alguns recorden és que quan els americans alliberen el camp, van agafar a tots els nazis del poble i les seves rodalies per destinar-los a enterrar els morts que els SS no havien tingut temps de passar pel crematori. I entre aquestes persones que porten es trobava Anton Poschacher. Però tret d'això sembla que no li van fer res, que no va patir cap tipus de càstig i que es va poder justificar de la seva actitud durant la guerra, doncs els seus béns varen estar respectats i avui en dia són les seves dues filles i la família les que els administren. Al terreny de la pedrera es troba una fàbrica de maons i uns magatzems en els que venen llambordes de granit, teules i altres materials que porten el nom de Poschacher. I, fins i tot, existeix un carrer (el que es troba al voltant d'aquests magatzems) que porta el seu nom.

Un aspecte sobre el que ens preguntem és el fet de per què tot el kommando estava compost per joves i tots eren espanyols. Una primera explicació afirma que el motiu va ser que eren els més joves del camp i que, de menys de vint anys, els presos més joves eren els espanyols. Podria haver algun rus o algun polonès, però en casos aïllats; com a grup estaven ells. I sembla ser, que el que volien els alemanys era crear un grup d'una mateixa nacionalitat que s'entengués bé, i encara que hi havia joves d'altres nacionalitats, aquests no arribaven al nombre necessari per crear un kommando.

A la pregunta de si es tractava d'un grup atípic (tots joves i tots d'una mateixa nacionalitat) la resposta ha estat que sí, i una de les explicacions que justifica, perquè ells van ser els triats era, segons alguns testimonis, com a conseqüència que no havien fet la guerra ni a Espanya ni a França i que exactament es trobaven allà internats però no sabien per què. Això, segons aquesta teoria, donaria un cert temor a les autoritats alemanyes que pensarien que si perdien la guerra i al finalitzar el conflicte trobaven els joves al camp, els preguntarien el per què del fet que aquest grup de joves espanyols totalment innocents estiguessin internats en un camp d'extermini. I amb aquesta justificació s'explica que només fossin espanyols els que sortissin a treballar amb el kommando perquè els altres joves tenien el pare que havia estat guerriller, militar o havia oposat resistència (com per exemple el cas dels iugoslaus, o dels polonesos del gueto de Varsòvia). A més de tot això, aquesta innocència pròpia dels joves els hi va

donar una certa confiança en ells, doncs haver creat un kommando amb persones més veteranes hagués estat molt més perillós.

Altres testimonis no comparteixen aquesta visió i expliquen que la decisió de com crear el grup es feia sense cap tipus de plantejament especial, amb el personal que tenien, i que joves d'altres nacionalitats es podien haver buscat en altres kommandos si s'hagués volgut.

També algú ha apuntat que podria haver estat el propi Anton Poschacher el que hagués demanat que fossin espanyols i joves els que volia que treballessin a la seva pedrera. Per aclarir aquest punt, disposem del testimoni de Joan de Diego, tercer secretari del camp, que des del seu càrrec a l'administració de Mauthausen i rememorant com va ser la creació del kommando, ens ha contestat a la pregunta de per què joves i per què espanyols. Respecte a la primera ell afirma que "els joves sempre tenen més vitalitat, sempre es troben en condicions de fer lo que no pot fer la gent més vella, no, i això facilitava lo que ells buscaven. El Pochaca va demanar gent, però ell va demanar gent per treballar, i no va posar condicions si tenien que ser joves o vells; llavors l'administració SS va acordar de fer això." I a la pregunta de per què tots espanyols ens indica que "segurament que el motiu jo penso més aviat que quan els hi van demanar, quan van demanar els joves aquests no hi havia una qüestió de si eren espanyols o no, però el fet de que haguessin un grup d'espanyols els hi va donar la possibilitat a l'administració de dir bueno, que tenim aquests joves aquí, els enviarem, perquè hi havia joves russos, havien joves polonesos, i no van fer-ho, perquè segurament tenien menos por que els espanyols poguessin escapar-se d'un kommando que els polonesos, que la majoria coneixien l'alemany".⁹⁷

Retornant a l'inici de la creació del kommando (la data i el motiu de per què trien joves i espanyols com hem vist té diverses teories) indicarem que un cop es troben tots els joves a Mauthausen, un dia són cridats i se'ls prepara per crear el grup. Sobre la manera en què aquest fet es va produir també hi ha explicacions diverses. Uns relaten que els van cridar i els varen reunir a les oficines de la Gestapo per avisar-los que al dia següent baixarien a treballar a una pedrera propietat d'un senyor anomenat Poschacher. Altres indiquen que va ser De Diego qui els va comunicar la formació del kommando. En altres testimonis es personalitza l'avís en Bachmayer que els hi diu el que han de fer i els explica que anaven a treballar a una pedrera civil i que guanyarien

⁹⁷ Joan de Diego, 14 de febrer de 1999.

uns diners que servirien per enviar-los a Espanya en un viatge a través d'Itàlia (que tot allò costava molt car i que no podien passar per França per la divisió establerta després de l'ocupació). I en lloc de Bachmayer, en altres testimonis és Ziereis, el comandant del camp, la persona que els dona el discurs en el que es destacava que treballarien pel bé d'Europa. El discurs es torna més amenaçador en altres versions on es recorda que la primera cosa que els hi van dir és que havien de tenir molt de compte amb el que deien i que no haurien de parlar mai del que passava al camp, perquè sinó perillaria la vida dels espanyols que allà estaven.

Però aquesta reunió no ha estat corroborada per alguns testimonis que, fins i tot, afirmen que un cop reunits i formats, són traslladats fins a la pedrera de Poschacher, però que al principi no sabien res de cap on anaven a treballar.

Penso que a l'haver demanat un record tan exacte de com es va crear el kommando i tractant-se d'un fet tan puntual en el temps, s'han generat una sèrie de respostes totalment variades i diferents, potser perquè la percepció del record d'aquell moment en la distància del temps s'ha convertit en quelcom molt personal; i és que quasi no trobem dues versions iguals d'aquest fet.

On si que hi ha més coincidència és en l'explicació que tracta sobre el canvi d'uniformitat que va patir el grup en el moment en què han de sortir del camp per desplaçar-se fins al poble on està la pedrera de Poschacher. Se'ls hi va donar a tots una roba que pertanyia a aquells que arribaven al camp i havien de deixar totes les seves pertinences al magatzem preparat per això. Concretament els hi van donar unes jaquetes de color blau que sembla que eren de l'exèrcit iugoslau o hongarès, i uns pantalons de pana marró que corresponien a les Companyies de Treball de França. Tant a la jaqueta com als pantalons portaven pintada una ratlla de color vermell; a l'esquena de la jaqueta i als costats dels pantalons. El triangle i el número de matrícula anava cosit com el de tota la resta de presoners. Com a complements a aquest uniforme tenien una gorra blava amb visera i una motxilla de màscara de gas francesa per posar els estris que portessin (normalment molt poca cosa).

Més endavant, un estiu els hi van canviar aquesta indumentària per l'uniforme de treball de l'exèrcit alemany, però col·locant les ratlles corresponents.

Un cop tots han rebut la nova roba, es desplaçaran cap a la pedrera de Poschacher. Sortien del camp i baixaven fins el poble, el travessaven i anaven fins a la pedrera que es trobava entre la fi del poble i l'estació, a la que no arribaven. El trajecte s'efectuava a peu i la distància era aproximadament d'uns cinc quilòmetres. Per la tarda

quan finalitzaven la feina, tornaven a fer el mateix recorregut de tornada per anar a dormir al camp. Inicialment l'escorta que portaven era la normal de tots els grups de treball: quatre soldats SS armats amb pistoles i un oficial que era el kommandoführer o cap del grup. Però posteriorment (uns parlen d'unes dues o tres setmanes i d'altres d'un parell de mesos) van treure els soldats SS i solament els acompanyava l'oficial. Alguns apunten que el motiu del canvi va ser que al travessar el poble, quedava molt malament que la gent veiés a un grup de joves anar tan custodiats i per això varen suprimir la guàrdia dels soldats. També trobem algun testimoni que explica que un cop han passat un parell de mesos més o menys baixant a la pedrera, els porten a l'oficina de la Gestapo i els diuen que a partir del dia següent sortiran a treballar sense guàrdia i solament acompanyats per un oficial SS, i que els amenacen que si s'escapaven prendrien represàlies amb els espanyols que quedaven al camp.⁹⁸

Un aspecte que ha costat molt d'aclarir i que, encara després de totes les entrevistes i les investigacions, no acaba de quedar del tot clar, és el tema de la quantificació del kommando Poschacher. Saber quin era el nombre exacte de membres que el formaven ha estat una pregunta amb moltes respostes. Des de 36 que ha estat la quantitat inferior fins a 44 (el nombre més gran), totes les xifres que van entre aquestes dues han estat indicades pels testimonis; les més repetides la de 40 i la de 42. Un altre aspecte relacionat amb això és el del nombre de baixes que va patir el kommando mentre va existir i que s'haurien de restar a la quantificació inicial. Sobre aquest segon tema sembla que hi ha una coincidència general: dos van ser els nois que van perdre la vida al kommando. Un era de Madrid, el motejaven com l'ou, i ningú recorda quin era el seu nom (solament un testimoni ha apuntat la possibilitat que el seu cognom fos Martínez, però sense cap seguretat). Va agafar la icterícia, es va posar tot groc i durant una temporada no anava a treballar, perquè estava molt dèbil. Als seus companys els hi van dir que si anava a un lloc on veia córrer l'aigua es podria curar, i per això el portaven al costat del Danubi i el deixaven allà durant llargues estones amb la intenció que es curés, però no van aconseguir-ho i es va morir.

De l'altre recorden el seu nom; es tractava de Félix Díaz Díaz. Aquest noi, nascut a Santander el 19 de desembre de 1922, va arribar a Mauthausen el 24 d'agost de 1940 procedent d'Angulema, el seu número de matrícula era el 3811, i va acompanyar als joves que van anar a Gusen i que després tornarien a Mauthausen.⁹⁹ El sobrenom que

⁹⁸ Manuel Cortés, 13 de juliol de 1997.

⁹⁹ Dades facilitades per Ramiro Santisteban a partir del arxius de la FEDIP a París.

tenia era semblant al del madrileny ja que li deien “ei kopf” que vol dir cap d’ou, per un bony que tenia prop del cap. Precisament una de les versions de la seva mort indica que aquest bony va ser el que va ocasionar la seva fi, doncs la causa del mateix va ser que quan estava a Gusen es trobava a la barraca número 6, i un stubedienst (cap d’habitació) polonès li va donar un cop a la gola que va fer que li sortís aquest bony. Quan retorna a Mauthausen, el porten a la infermeria per operar-lo, però no es va poder fer res per salvar la seva vida. Una altra versió explica que la seva mort es va produir, perquè patia una malaltia, la sífilis hereditària. Les dues versions recullen, aproximadament, la meitat de testimoniatges cadascuna, fet que fa difícil inclinar-se a favor d’una d’elles.

Un altre punt sobre Félix Díaz que no queda clar és el dubte que alguns testimonis han plantejat sobre si realment se’l pot considerar com a membre del kommando Poschacher. I és que aquí hi ha una nova divisió d’opinions; per una banda uns expliquen que va morir abans de la formació del grup i que, encara que estava destinat a ser del kommando, no va sortir mai cap a la pedrera. Mentre que d’altres assenyalen que el grup ja estava format quan ell va morir i que els va acompanyar a treballar. Les dades de les que dispo em indiquen que la mort de Félix Díaz es va produir a Mauthausen el 5 d’abril de 1944.¹⁰⁰ Si això és correcte, hem de suposar que, encara que no coneixem la data exacta de la creació del kommando, sembla molt probable que aquest ja portés un temps funcionant i que Félix Díaz hi participés. Per tant el podem comptar com a un membre més del grup.

Un altre element distorsionador a l’hora de fer el recompte de membres ha estat la figura d’un noi que li deien de sobrenom “el francès” o “el gaulois” i que en alguns llibres apareix citat com a membre del kommando. Es deia Morales de cognom i es tractava d’un presoner que tenia el pare espanyol i la mare francesa, nascut a França, i que parlava molt malament el castellà. No va formar oficialment part del kommando perquè va arribar molt més tard al camp, doncs era resistent i el van agafar per col·laborar com a enllaç de guerrilles. Aquest noi era assignat al grup quan per malaltia o un altre motiu, en el grup mancaven alguns dels joves i era necessari per fer les feines de la pedrera de Poschacher. Però en cap moment va formar part del grup de manera fixa i per tant no el podem incloure dins de la quantificació.

Les meves investigacions sobre el nombre exacte de membres que formaven part del kommando es basen en el llistat inicial de quaranta membres que figura a la

¹⁰⁰ Llistat de morts del camp de Mauthausen en poder de Joan de Diego.

introducció d'aquest treball i que ha estat confirmat per tots els testimoniatges entrevistats com el del grup de joves "pochacas" que aconsegueixen sortir vius del camp de Mauthausen. A aquesta quantitat hem d'afegir el jove madrileny mort per icterícia i, si optem per la versió que diu que Fèlix Díaz hi pertanyia, aquest jove santanderí. Per tant serien 42 els membres inicials del grup.

Dos aclariments per finalitzar aquest tema de la quantificació: en primer lloc indicar que en molts llibres i articles de revistes quan es parla del grup Poschacher, es diu que eren més de 50 o 60 joves els que hi formaven part. Aquesta equivocació és deguda a que la font que s'ha utilitzat per afirmar això ha estat un llistat de joves alliberats al novembre de 1944 en el que no solament hi figuren els "pochacas", sinó que també hi trobem afegits altres joves espanyols que pertanyien a d'altres kommandos i per això el nombre és tan elevat (sobre aquest aspecte tractarem al següent capítol).

I el segon aclariment seria explicar que, si bé no disposem de cap dada a nivell oficial sobre el nombre de membres del kommando (al ser tan petit quasi no apareix en lloc) l'única font de la que he pogut disposar és la que hi ha a un plafó dins del museu del camp de Mauthausen en la que apareix una relació dels grups de treball dependents del camp. I allà es pot llegir que a l'hivern que va entre els anys 44 i 45, l'Arbeitskommando (grup de treball) PoschacherSteinbruch (pedrera de Poschacher) estava compostat per 39 membres.¹⁰¹ Per tant això últim no es correspon a les nostres dades i ens tornen a fer dubtar sobre la seva validesa, malgrat que el llistat i les baixes han estat corroborats per tots els testimonis.

Sobre els treballs als quals se'ls va destinar a la pedrera, eren diversos, i als joves se'ls dividia en diferents grups de treball. Una de les feines era pujar a la part de dalt de la pedrera i anar picant i traient la terra per netejar i descobrir la pedra. La terra que es treia era carregada en unes vagonetes i traslladada fora de la pedrera a un lloc on hi havia un terraplè. Treballaven en grups de tres per cada vagoneta i les tenien que moure basant-se en la seva força (empentant). Després d'aquesta operació, els vells que estaven a la pedrera i que eren els especialistes, feien els forats per col·locar la dinamita i fer saltar les pedres. A la part de baix treballaven altres grups que s'encarregaven de tallar els blocs de pedra amb uns martells pneumàtics amb els que feien diversos forats sobre les pedres i després, utilitzant unes falques, les aconseguien trencar i obrir. Altres estaven encarregats de carregar la pedra en vagonetes i portar-la als diversos destins que

¹⁰¹ Museu del camp de Mauthausen (Àustria) – plafó número 66.

tenia segons la seva grandària. Les que eren força grans les posaven en unes vagonetes planes i les portaven fins al Danubi on hi havia unes barques que venien per carregar-les i transportar-les a altres llocs (possiblement Linz o Viena). Empentar les vagonetes fins al riu era fàcil perquè el trajecte era de baixada, però la pujada exigia un gran esforç i era molt cansat. La pedra més petita era traslladada fins a un molí que estava a la pedrera i que la molia per fer grava, alhora que disposava d'uns filtres que separaven la més gran a un cantó i la més petita a un altre. I una altra part de les pedres, podríem dir que les que eren de tipus mitjà i que havien estat tallades amb els compressors, eren portades a una barraca llarga que es trobava també dins de la pedrera i que estava dividida en diversos departaments on treballaven quasi tot dones que, amb unes màquines especials, les tallaven i feien llambordes amb formes petites i quadrades.

A més de la feina de la pedrera, una part del kommando havia estat en ocasions treballant a les cases de camp properes. Els camperols que necessitaven mà d'obra en determinats moments de l'any, especialment en l'època de batre el sègol, sol·licitaven ajut al camp i alguns dels joves (un grup d'uns 10 aproximadament) havien estat enviats a batre en alguns camps de la zona.

Per anar a la pedrera de Poschacher i començar la feina sobre les set del matí, havien de sortir molt aviat del camp, doncs tenien un trajecte que recórrer d'entre tres quarts i una hora de durada. Per això era el primer kommando que sortia del camp sense fer la formació general del matí, i a mesura que sortien formats en fileres de tres, els comptaven a la porta del camp. I com finalitzaven la feina sobre les sis de la tarda i tenien encara el camí de tornada, habitualment arribaven a Mauthausen quan ja s'havia fet el recompte de la tarda. Només feien la formació els diumenges i dies festius que no es treballava com Nadal o Any Nou.

A la pedrera disposaven d'una petita barraca que estava situada a mà esquerra de l'entrada. Estava dividida en dues parts, la meitat l'ocupava l'oficial que anava amb ells i l'altra meitat era on menjaven. Encara que al principi de baixar a treballar no es canviaven, després els hi van proporcionar una roba més vella i bruta que es posaven, i utilitzaven aquesta barraca com a lloc per canviar-se. La utilització principal de la barraca era, per tant, com a lloc de menjar, ja que no pujaven al camp al migdia sinó que el criat d'Anton Poschacher anava fins a dalt al camp amb un carruatge tirat per dos cavalls i recollia dos termos amb el menjar. A més, l'amo de la pedrera els proporcionava un parell d'olles extres de menjar amb patates bullides. Els termos que portava el criat fins allà, un cop buits, els havien de pujar per la tarda fins el camp.

Mentre formaven part del kommando Poschacher estaven instal·lats tots junts a la mateixa barraca del camp. Sobre les barraques per les que varen passar hi ha diferents versions, encara que són la número 6 i l'11 les que més repeteixen els testimonis. A la primera varen estar força temps, i el posterior trasllat estava motivat, segons ells, perquè eren molt moguts i alguns caps de barraca van preferir que els canviessin de destí. Altres barraques que també són anomenades per diferents testimonis com a lloc de pas del grup són la 10, la 13, la 14 i la 5, i mentre que la majoria assegura que quan es va crear el kommando els varen destinar inicialment a la 6, d'altres expliquen que l'última barraca en la que van estar va ser precisament en aquesta.

Per ser el kapo del kommando, els alemanys varen designar a Antonio Benedicto Ibars. Era un d'ells i el seu nomenament estava motivat pel fet que s'havia de tenir un responsable per donar les ordres, i ell tenia l'avantatge que dominava força l'alemany. Més que donar, ell transmetia les ordres que li donaven i la seva feina bàsicament era organitzar les formacions i el recompte diari abans de sortir del camp i a baix a la pedrera abans de retornar, i donar novetats a l'oficial SS que els vigilava. Sobre els seus companys no tenia una autoritat especial, però se li feia cas en general. Alguna vegada s'havia produït una baralla amb alguns d'ells, doncs tots eren joves i era normal que es produïssin enfrontaments, però tot no passava de ser incidents aïllats. Els que imposaven les seves ordres sobre els joves eren els capatassos de la pedrera; aquests s'encarregaven de dirigir el seu treball i de vigilar que ho portessin a terme i, si no era així, es queixaven a l'oficial SS que els acompanyava.

Ha estat difícil saber exactament com eren aquests capatassos, perquè trobem versions diferents i dificultats a l'hora de recordar el nom de cadascun i de com era el seu caràcter, però sembla ser que principalment eren tres els encarregats de vigilar el seu treball. El nom aproximat d'ells era el de Polinski, Valner i Bissinger (no hi ha seguretat sobre com s'escriuen exactament aquests cognoms). Sobre el primer sembla ser que abans de l'ocupació havia estat l'alcalde de Mauthausen, el burgomaestre, i en el canvi de règim el van fer fora i llavors el van destinar a treballar a la pedrera, però en qualitat de capatàs.

Dels tres, el que consideraven com a pitjor era Bissinger, al que alguns identifiquen amb un que li deien de sobrenom "el bigotis" i també "ulls de besuc" perquè els tenia molt sortits. Era austríac, s'amagava per veure el que feien i els cridava molt, però no els podia pegar i solament anava a queixar-se a l'oficial de les SS que els

acompanyava quan no treballaven. Quan eren denunciats, ells s'omplien la cara amb la pols que hi havia al molí i així semblava que havien estat treballant molt i no els hi deien res. La visió que tenien dels altres dos capatassos era bona, doncs consideraven que els protegien en lloc d'obligar-los a treballar, perquè veien que eren joves i davant la seva situació eren més humans. Un d'ells dos (no s'especifica el nom) actuava com a primer capatàs, feia de secretari i el veien poc per la pedrera, perquè s'encarregava principalment de portar els comptes i controlar el material que sortia d'allà.

Una història que expliquen els testimonis també sobre un d'ells (novament no sabem qui dels dos) és que inicialment l'havien pres per un nazi i no tenien cap confiança en ell. Amb els joves era molt seriós i parlava molt poques paraules. Però va resultar ser tot el contrari ja que, quan un grup de russos va intentar una fugida del camp en la que molts van perdre la vida, dels pocs que aconseguiren sortir, ell va amagar-ne un a casa seva fins a l'alliberament.

En Bissinger els feia treballar dur, i tots recorden una anècdota on queda demostrada l'habilitat i l'esperit jove dels membres del kommando per tal de treballar menys i enganyar al capatàs. Dins de la feina de portar les vagonetes se'ls hi va marcar una quantitat determinada de vagonetes per dia. Per això els hi va donar unes xapes per grup i cada vegada que en portaven una havien de donar una xapa al capatàs. Això es va fer, perquè sempre havia discussions amb el capatàs ja que quan els hi preguntava quantes vagonetes havien baixat, ells sempre afegien de més. La manera d'aconseguir superar aquest control va ser la següent: anaven amb una vagoneta carregada prop del capatàs i feien veure que no podien amb ella. Ell es posava a ajudar-los empenyent i mentre estava al seu costat aprofitaven per posar-li la xapa a la butxaca sense que s'adonés i així havien de treballar menys. En altres ocasions el que feien era juntar dues xapes amb pa mullat i les donaven com si fos una; després es separaven i així es produïa l'engany encara que el capatàs sospitava al trobar-se restes de pa a la butxaca.

Amb el temps, Bissinger va marxar de la pedrera i això va suposar un alleujament pels joves. El motiu va ser que el van mobilitzar cap a Itàlia, doncs feia falta gent per enquadrar i manar a italians en segones indústries o en treballs, és a dir, a fer de capatàs d'italians. Els americans varen bombardejar el tren on anava quan s'estava traslladant i ell va morir. Al cap d'uns dies un dels capatassos va entrar a la barraca on ells menjaven i els hi va donar la notícia. Un cop va marxar, tots es van posar a cridar i saltar d'alegria.

De la forma de vigilància dels SS que els acompanyaven, habitualment era molt per sobre i l'oficial acostumava a deixar-los sols i marxava a donar un tomb, o bé es ficava a la barraca de la pedrera i es posava a descansar esperant per si algun dels capatassos l'avisava d'algun fet anòmal. Malgrat això, la possibilitat d'escapar-se era nul·la ja que per aconseguir-ho era necessari conèixer a la perfecció l'alemany, saber orientar-se a la zona, i a més, la vestimenta i el "pentinat" (una ratlla de cabell al mig del cap i la resta pelat) els delatava de seguida. A més tenien por de les possibles represàlies que es poguessin dur a terme sobre els espanyols que estaven al camp (recordem que alguns tenien familiars allà).

Els SS que baixaven a la pedrera amb ells es repetien i poc a poc els anaven coneixent. A un li deien "Gary Cooper" i tan aviat feia bromes amb ells com els pegava. A un altre l'anomenaven "el Gocho" (el porc) i també els tractava malament. Com a quasi tots, ells els hi posaven un sobrenom, i per això hi havia un altre que com tenia el nas molt gran li deien "el Narizotas". Amb aquest els hi agradava anar, perquè era bona persona i acostumava a ser un dels que més vegades els acompanyava. D'un altre dels que també han guardat un bon record és d'un molt jove que curiosament, no els cridava pel seu número de matrícula com sempre es feia, sinó pel seu nom, i que l'únic que els hi demanava era que quan el kommando anés format i es trobessin amb altres oficials, marxessin de manera ordenada per quedar bé, i després els deixava que anessin al seu aire.

Un aspecte que s'ha plantejat respecte al treball efectuat a la pedrera pels joves era el de si varen rebre algun tipus de sou o pagament per la seva feina. Directament ells no varen veure mai cap quantitat de diners. El que creuen és que és clar que no treballaven a canvi de res i que seria el camp el que arribaria a un acord amb Anton Poschacher. Se'ls hi va dir al principi que se'ls pagaria un salari i que aquest ho guardarien a la caixa d'estalvis que hi havia a Mauthausen, posant-lo a nom de cadascun d'ells; però mai van veure res de diners. L'única cosa que si que els hi varen donar van ser algunes cigarretes txeques i iugoslaves, però no d'una manera regular sinó quan els hi semblava.

Al treballar a la pedrera situada al poble de Mauthausen, el contacte entre els joves i els civils que allà estaven va ser, si més no, quasi obligatori. D'homes hi havia molt pocs i tenien aproximadament uns setanta anys; la resta eren dones. Inicialment es parlava poc amb els civils perquè els joves tenien por, ja que no sabien amb qui parlaven i corrien el risc de ser denunciats, mentre que els civils tampoc o feien, perquè

estaven atemorits i pensaven que, fins i tot, els podrien castigar portant-los al camp. Si es parlava d'alguna cosa mai es tractava el tema del que passava al camp, fet totalment prohibitíssim per altra banda.

Els hi havia dit al camp que estava prohibit parlar amb els civils ni tenir cap contacte, però això era teòric perquè parlaven amb ells per rebre ordres o per preguntar què és el que s'havia de fer i com.

Aquests civils els tenien una certa simpatia i els hi mancava molta roba, doncs la que portaven per treballar estava plena de cosits i a l'hivern passaven molta fred per falta de peces de roba com mitjons, samarretes, bons pantalons, etc. Això va obrir un camí de comunicació entre els joves del kommando i ells per tal d'efectuar una sèrie d'intercanvis en els que sortissin beneficiats ambdues parts. Els joves podien aconseguir peces de roba gràcies al fet que alguns espanyols treballaven a l'Effectenkamer o magatzem de la roba, lloc on anaven a parar tots els vestits de la gent que arribava al camp, i en la seva qualitat de sastres aprofitaven per robar el que podien. A canvi d'aquesta roba, els civils donaven aliments, principalment ous i cansalada.

La forma que tenien els joves de baixar la roba fins a la pedrera era col·locar-se-la sota l'uniforme i com mai els feien un registre quan sortien del camp, no hi havia cap problema. Per pujar els aliments que els hi donaven utilitzaven o bé els sarrons on portaven les seves coses, o ficat a la cintura o en un altre lloc on ho poguessin portar amagat com per exemple lligant-se els calçotets llargs que portaven i posant-se les coses per dins de les cames. Habitualment, a l'entrar al camp tampoc els escorcollaven.

Del menjar que els hi sobrava al migdia i que el deixaven, ja que rebien la ració suplementària donada per l'amo de la pedrera, també s'encarregaven de pujar-ho al camp per després repartir-ho.

Respecte a quin era el destí de l'ajuda d'aquests aliments que els "pochacas" pujaven al camp hi ha diverses versions, matitzades per l'aspecte polític, i on uns parlen de l'important paper que va tenir l'organització clandestina espanyola, dirigida pels comunistes, a l'hora d'ajudar a aquells espanyols més necessitats, i d'altres parlen d'una ajuda de tipus individual, per afinitat d'amistat i sense cap tipus d'organització. Davant d'això exposarem dues explicacions que sembla que ens poden il·lustrar sobre el tema. La primera és el record de Manuel Segura que explica que moltes vegades allò que pujaven de la pedrera el repartien entre els espanyols que es trobaven malalts i que, en una ocasió un doctor espanyol que treballava a la infermeria es va posar en contacte amb ells i els hi va demanar que li portessin aliments pels malalts. I si existia una

organització sobre aquests aliments era, perquè, segons ens explica Lázaro Nates, “había amigos que habían quedado allí, amigos, gente que como le he dicho antes se forman grupos humanos, unos entre afinidades, otros por cuestiones políticas y otros por paisanos, por amigos, y si siempre había que ayudar a alguien si había la posibilidad de ayuda, y si alguien podía subir algo, algo que se pegaba al riñón como el tocino, lo hacían y para eso había que hacer intercambios muy a escondidas”.¹⁰²

El tracte que va rebre el grup en general va ser bo, i això ha fet que d'altres internats hagin parlat d'ells com un grup “d'enxufats”. Certament estaven ben considerats pels SS i els kapos tenien por de pegar-los i fer-los res perquè tant el comandant Ziereis com el capità Bachmayer apreciaven força als joves espanyols. Això generava l'enveja per part de caps de barraca i kapos. També s'ha de dir, per altra banda, que la seva feina era dura, el trasllat diari fins a la pedrera de Poschacher cansat i el treball en ella no era cap regal; dels que sí gaudien era de l'avantatge de trobar-se fora de la disciplina del camp (ja hem comentat que l'oficial que els portava quasi mai es ficava amb ells) i d'un extra a l'hora de menjar.

Aquesta bona consideració per part dels SS la veiem reflectida en dos fets que varen passar i que tots els entrevistats recorden, i en els que es va tenir un cert mirament cap a ells (potser per la seva joventut o l'estimació de la que gaudien) perquè sinó podien haver estat tràgics. El primer es va produir un cop que tornaven de la pedrera en què, inusualment, els varen registrar a l'entrada del camp i varen trobar que portaven ous amagats. Com a càstig els van fer córrer al voltant d'uns edificis del camp. Hi havia uns quants “pochacas” que estaven de baixa per malaltia i no havien anat a treballar, i aquests, per evitar que els seus companys es cansessin, quan passaven a prop de la barraca on ells estaven els substituïen en el càstig. Com anaven tots vestits iguals els SS no es varen donar compte del canvi, però un sentinella que estava en una torre ho va veure i s'ho va comunicar a Bachmayer, qui va exclamar “con los españoles no hay quien pueda”.¹⁰³

I en una altra ocasió, un “pochaca” que anomenaven “el loco”, Francisco Garrido, va tenir un incident amb un cap de barraca. Quan els joves del kommando estaven agrupats a la barraca número 11, el cap de la barraca era un alemany de delictes comuns que els molestava bastant. I un determinat dia es va produir una discussió, i Garrido va agafar el pal de ferro que s'utilitzava per avivar el foc a l'estufa i li va donar en tot el cap. El grup

¹⁰² Lázaro Nates, 9 de juliol de 1999.

¹⁰³ Manuel Díaz, 20 de febrer de 1999.

va ser castigat i a ell el van portar fora i el van lligar al mur del camp a uns ferros que hi havia. Un oficial de les SS que passava per allà va veure'l i va preguntar que feia allà. S'ho van explicar i el va lliurar, decidint que tornés a la barraca. El que sí que es va produir va ser el trasllat del grup d'una barraca a una altra.

Aquests dos episodis, reviscuts per tots els testimonis, en un altre moment de la vida del camp (per exemple en al principi d'estar-hi) o potser tenint una altra nacionalitat, podien haver acabat d'una manera molt diferent, i ens demostren aquesta certa "consideració" que es tenia cap els joves espanyols.

Sobre les afinitats i partits polítics en el grup, hem de dir que la major part dels espanyols al camp de Mauthausen pertanyien a algun grup polític (anarquista, comunista, socialista, etc.) i portaven aquestes ideologies des d'Espanya. Tal com passava a nivell general, en el kommando també existien diferents tendències, però potser no tan marcades ni enfrontades, perquè es tractava de joves que, en molts casos, encara estaven definint la seva personalitat tan ideològica com de caràcter. Si en el camp sembla ser que els comunistes i els anarquistes eren els que més adeptes tenien, al kommando eren els primers els que agrupaven a un major nombre de seguidors. Malgrat això, tots comenten que parlar de política entre ells quasi mai es feia, que no hi havia discussions sobre aquest tema, i que els grups que es formaven eren més per amiatat o per coneixença anterior (per exemple aquells que provenien d'Angulema) que no pas per tendències polítiques. I si alguna vegada es discutia alguna cosa de política (molt aïlladament) això no suposava una enemistat entre el grup, el qual s'entenia en conjunt força bé. Alguns apunten que les discussions i divisions polítiques dels membres del kommando s'han produït a partir de l'alliberament i l'arribada a França i no allà durant el internament, però que malgrat tot l'amiatat s'ha conservat igual.

De les diferents afinitats polítiques al kommando, hi havia alguns que eren socialistes com en Ramiro Santisteban, en Lázaro Nates, o en Marino Martínez; d'altres anarquistes com en José Arce, i el grup més nombrós, com ja hem indicat, eren comunistes. La resta del kommando no tenia una ideologia definida i no els importava el tema polític. Respecte als comunistes hem de dir que dins el camp eren els que més s'havien organitzat creant una organització clandestina i mantenint els òrgans del seu partit. No entrarem en el debat de la importància i el paper que tant el partit com l'organització han tingut en la vida del camp, doncs això seria un aspecte paral·lel que ens ocuparia molt espai ja que existeix un fort debat sobre el tema, però a nivell polític i respecte als joves, veiem que ells crearan la Joventut Socialista Unificada (JSU) de la

que formava part, com a membre de la direcció del camp Luisín Garcia. En el cas concret del kommando Poschacher són 8 els membres de la JSU: els dos germans Cortés (Jacinto i Manuel), José Alcubierre, Jesús Grau, Ramon Milà, Juan Pedrol, Pedro Sánchez i Bautista Valcells. Apart d'ells hi havia d'altres que tenien certa simpatia per la ideologia comunista, però no formaven part del grup, com en Rafael Sivera o en Manuel Segura, o el cas curiós de José Aviñó que pertanyia a la JSU quan estava vivint al Prat en l'època de la guerra, però després allà al camp no hi estava ficat.

Per definir la importància d'aquesta organització des del punt de vista d'un dels seus membres apuntem la descripció que ens fa del mateix: “ Nosotros éramos un grupo de ocho, que éramos la única organización juvenil en Mauthausen , que tenía la JSU como nacionalidad, ni checos, ni polacos , nadie había allí, ni franceses ni nadie, nada más que los españoles porque era el partido comunista y nosotros. Incluso Ángel, que fue el responsable de las Juventudes Socialistas Unificadas, Ángel Pérez, les dijo a las juventudes libertarias, que habían bastantes, que se organizaran, y no quisieron (...) o sea que éramos los únicos , a tal punto que formamos ese grupo aparte de la organización del campo”.¹⁰⁴

La manera d'efectuar les reunions que tenia el grup era passejant a partir del moment en què ja s'havia repartit el menjar de la nit. En grups de tres o quatre parlaven de diferents temes per la plaça d'Appell fins que sonava la campana. José Alcubierre recorda que els diumenges també eren dies dedicats a fer xerrades, doncs el control era menys estricte, que es parlava sobre la poca informació de la que disposaven, i recorda especialment la figura d'Àngel Pérez, barceloní, que els explicava que era la JSU i el Partit Comunista. A més de les xerrades que podien ser sobre exposició política o teoria, també es tractava de captar informacions sobre la guerra. Dins del paper de la JSU entrava el tema de la solidaritat cap els companys més necessitats. Pujar el menjar que els hi sobrava a la pedrera i repartir-ho o fer intercanvis amb els civils eren dues de les activitats pròpies d'ells i que feien coordinats amb els membres de les seves organitzacions.

I a l'alliberament del camp, s'explica que a les dutxes de Mauthausen es va fer un ple especial del Partit Comunista Espanyol en el que es va debatre l'activitat que havia tingut al camp; i allà estaven els “pochacas” de la JSU. En aquest ple es va elaborar un informe on es va explicar l'activitat del partit i com s'havia efectuat

¹⁰⁴ Jacinto Cortés, 11 d'abril de 1999.

l'organització i la solidaritat entre els seus membres, i l'ajuda amb altres nacionalitats. La salutació dels "pochacas" a la reunió la va efectuar, malgrat no formar part d'ells, en Luisín García, i forma l'Annex 3 d'aquest treball.

Un dels temes pel qual el kommando ha estat més conegut és el de les fotografies. Tal com vàrem explicar al capítol 2, la bibliografia ha treballat sobre el tema d'una manera extensa i, últimament, diversos reportatges televisius han indagat sobre aquest aspecte i sobre la figura clau de Francesc Boix com a protagonista d'aquesta història. Recordem que els clixés surten del laboratori fotogràfic del camp i són amagats durant un temps en diferents llocs fins que es pren la decisió d'utilitzar el kommando Poschacher per fer que surtin del camp. Aquests clixés acabaran amagats a casa d'una senyora austríaca, la sra. Poitner que els retornarà a Francesc Boix en el moment en què aquest és alliberat.

A partir d'aquestes dades hem intentat analitzar la participació exacta del grup en aquest afer i com es van produir els fets, però ens hem trobat amb dos aspectes que han dificultat la nostra feina: per una banda l'afany de protagonisme ha fet que molts s'atribuïssin accions que creiem que no són certes (a partir de la comparació del seu relat amb el dels altres testimonis) i el tema polític, doncs és un protagonisme de l'organització comunista que els seus simpatitzants magnifiquen i els seus contraris desacrediten.

Un dels primers aspectes sobre les fotografies ha estat el de saber exactament quins membres del kommando van participar directament en el fet de treure-les del camp. Aquí trobem diferents aspectes: aquells que reconeixen que no sabien res sobre el tema, que no es van assabentar fins després de l'alliberament i que, per tant, no van participar de cap manera en l'assumpte. Un altre grup afirma estar al corrent de qui eren els que ho feien, però ells van mantenir-se al marge. I d'altres indiquen que van ser ells els que ho van fer.

Els noms que més repeteixen els testimonis com a protagonistes del fet són els dels dos germans Cortés i el de Jesús Grau. Els primers han indicat que la col·laboració de Jesús Grau va ser cap el final i que, en un principi, ells van ser els únics responsables. El fet que Grau sigui mort ens impedeix saber que podria dir al respecte. José Alcubierre afirma que ell també va participar juntament amb els Cortés i Grau, i alguns dels testimonis l'ha assenyalat com a protagonista. I per últim Manuel Segura explica que la seva amistat amb Grau li va permetre estar al corrent de l'assumpte i participar.

Sobre la forma en què es van treure les fotografies del camp i on es van amagar també trobem diferents versions. Si mantenim el mateix ordre que el de protagonistes començarem relatant que diuen al respecte els germans Cortés. Ells expliquen que a finals de 1943 o principis de 1944, Francesc Boix, que era del Partit Comunista i de la JSU, va anar a veure a Jacinto (el germà gran) després de l'Appell i, passejant, li va explicar que disposava de moltes fotografies tretes del laboratori i que era un perill tenir-les al camp. Per tant va demanar-li si podia treure-les aprofitant que cada dia sortien fora, i amagar-les en algun lloc baix a la pedrera de Poschacher. Jacinto va anar a cridar al seu germà Manuel, i els tres es varen posar a parlar. La discussió va tractar en com treure les fotografies, si d'una vegada o en diversos viatges. I Manuel va dir que era millor treure-les totes de cop, perquè si amb una vegada ja passava no tindrien més perill. Els hi va semblar bé, i Boix els hi va dir que a l'endemà pel matí, amb el toc de la campana, ell estaria allà i les portaria. I efectivament, així ho va fer, portant una espècie de paquetet embolicat amb hule negre que els va donar. I com ells portaven un sarró en el que portaven la gamela i la cullera entre d'altres coses, les van posar allà i van sortir del camp sense cap problema. Un cop arribats a la pedrera, varen entrar a la barraca que allà hi havia i Jacinto va esperar a que tots els seus companys sortissin per amagar-les sembla ser que en el tub d'una estufa que allà hi havia (segons Manuel) o fora de la barraca enterrades (segons Jacinto).

A partir de finals de l'any 44 el kommando es va instal·lar a una barraca al costat de la pedrera i ja no pujava a dormir al camp (d'aquest aspecte tractaré més detingudament al capítol següent). Per mantenir el contacte amb Boix, Jacinto Cortés aprofitava que dos espanyols treballaven en un garatge que hi havia al poble, on anava el camió encarregat de portar diverses coses com estris o aliments des de l'estació fins el camp. Miguel i Juan feien aquesta feina i deixaven la porta del garatge oberta per la nit, i allà tenien un sac on posaven missatges i coses. Gràcies a la llibertat de la que gaudien els "pochacas", Jacinto podia anar allà i d'aquesta forma informar a Boix, que sabia en tot moment on es trobaven amagades les fotografies. Però va arribar un moment en què els joves se'ls va començar a destinar a diferents llocs i, davant d'aquest fet, Jacinto va pensar en canviar d'amagatall les fotografies i portar-les a la casa de la senyora Poitner. A aquesta dona la coneixia i el primer contacte que va tenir amb ella va ser, perquè una vegada va anar a descarregar un camió de carbó per una casa que hi havia al davant de la casa de la senyora Poitner i un cop que van acabar, ella i les seves filles li van donar un panet blanc. I quan estaven en el règim de semi-llibertat baix a la

pedrera, de tant en quan anava a casa d'ella a escoltar la ràdio per obtenir informació sobre la guerra. És per això que hi tenia una certa confiança i que va pensar en ella per guardar les fotografies. Jacinto una nit li va explicar el cas i al dia següent, acompanyat de Jesús Grau, li varen portar els clixés que la dona va amagar fins a la liberació. També van descriure com era Boix per si algú venia a reclamar les fotografies sabés de qui es tractava.

Aquesta és la versió exposada pels germans Cortés que expliquen que el paper de Grau va ser molt al final, i que finalitzen explicant que, posteriorment, un cop alliberats, aquestes fotografies es varen publicar a la revista del Partit Comunista "Regards" i que llavors el fiscal o el procurador francès, al veure la revista, va ser quan va demanar a Boix que anés a testificar al judici de Nuremberg.

Però a partir d'aquesta versió en tenim d'altres, com per exemple la que explica que les fotografies es van treure del camp i van anar a parar directament a la casa de la Sra Poitner, doncs els clixés anaven amagats en caps de llumins que els joves (pocs) les portaven, i al passar per davant de la casa de la senyora Poitner les tiraven, i que ella les recollia i les portava al darrera de casa seva on tenia un hort i les amagava darrera una pedra que es movia del mur que envoltava el seu hort.

Una altra versió explica que el grup que ho sabia era més ampli i que cadascú va treure una part de les fotografies amagades on van creure més convenient (entre les botes, ens expliquen com a exemple) i les van portar a la barraca de la pedrera. Però com els hi van dir que anaven a ampliar la barraca, llavors es van veure en perill i es van posar en contacte amb la senyora Poitner qui les va guardar fins a la liberació.

La versió de José Alcubierre és la mateixa que l'explicada pels germans Cortés, però amb la variació que tant ell com Grau varen compartir protagonisme amb ells i que les fotografies inicialment estaven amagades dins de la barraca, al darrera d'unes fustes.

On hi ha una coincidència general és en destacar el paper que va efectuar Anna Poitner en relació no solament amb les fotografies, sinó en l'ajuda que va tenir vers els membres del kommando, molts dels quals l'anomenaven la "mama". Tots la coneixien i la qualifiquen com a molt bona persona. Tal com a explicat Jacinto Cortés en el seu cas particular, els primers contactes que els "pochacas" varen tenir amb ella estaven basats en l'ajuda amb aliments que els hi donava si veia algun que passava a prop de casa seva. Al viure prop de la pedrera i passar el kommando per davant, moltes vegades els hi posava un paquet prop del camí amb una mica de menjar.

Alguns han afirmat que es tractava d'una dona que pertanyia al partit socialista austriac. A partir del moment en què estan instal·lats a la barraca de la pedrera i tenen més llibertats de moviments, va ser habitual que molts anessin a casa d'ella a buscar aliment o qualsevol tipus d'ajuda, i també a escoltar la ràdio. Sembla ser que les seves filles no varen saber res del tema dels clixés fins al final.

Sobre la polèmica política que hem parlat de les fotografies, hi ha un sector d'opinió dins dels entrevistats i dels internats en general que indiquen que s'ha exagerat el protagonisme de Boix en detriment de la participació de Garcia, i assegura que van haver problemes a l'hora de tractar sobre la propietat de les fotografies, ja que si eren de tots dos, Boix va ser l'únic que va especular amb elles venent-les i obtenint força diners sense compartir-ho mai amb Garcia. Un altre sector opina que aquestes fotografies han ajudat a veure el que realment varen ser els camps de concentració, que la tasca de Boix va ser heroica i no dubten de la seva honestetat, perquè expliquen que uns americans li van oferir 50.000 dòlars per elles a París, però ell va preferir renunciar a canvi de que el món veiés el que havia passat a Mauthausen.

Un últim apunt sobre l'aspecte de les fotografies és una explicació que diu que als joves no solament Boix els hi va donar els clixés una vegada, sinó que en una altra ocasió també van rebre fotografies per part d'altres membres de l'organització clandestina comunista. Aprofitant un partit de futbol que es jugava en el camp de les SS entre espanyols i un altre grup, els "pochacas" van tenir permís per pujar a veure'l i se'ls hi va facilitar una sèrie de clixés que estaven amagats pels ordenances espanyols dels SS a les bosses d'esport i que, posteriorment els joves varen portar també fins a casa de la senyora Poitner.¹⁰⁵ Cap dels entrevistats ha recordat aquest fet.

¹⁰⁵ Luís García, 30 de març de 1997, informació ratificada per Mariano Constante (membre de l'Amical de Mauthausen) en llibres i articles.

Capítol 8: Alliberament i repatriació.

A finals de 1944, una sèrie de joves són desplaçats de Mauthausen i traslladats fora del camp per fer feines civils. El llistat d'aquest grup figura a l'annex núm. 4 al final d'aquest treball i són un total de 47 els noms que hi apareixen, on trobem barrejats el grup Poschacher amb altres joves espanyols que pertanyien a altres kommandos. Les dates de l'alliberament van des del 5 d'octubre del 1944 fins a l'onze de novembre d'aquest any. Però si hem de seguir amb el testimoni proporcionat pels "pochacas", aquests afirmen que tots varen estar alliberats fora del camp en el mateix dia, encara que al llistat figurin en dates diferents. Respecte als tres primers noms (els del 5 d'octubre) cap d'ells formava part del kommando, i sembla que el seu destí va ser una panificadora a Linz.

No queda clar si va ser l'octubre o el novembre de 1944 (hi ha diverses versions), però allò cert és que el grup va ser reunit per Bachmayer a la seva oficina i se'ls va comunicar que a partir d'aquell moment no tornarien a pujar a dormir al camp, sinó que es quedarien baix a la pedrera, a una barraca especial que s'havia construït per ells (no era la que tenien inicialment, és a dir, on es canviaven i menjaven). Afegit a aquesta comunicació, anava l'advertiment de les prohibicions: no podien parlar amb els civils, tenir "aventures" amb qualsevol dona o barallar-se amb ningú. Tot allò estava castigat amb la força.

Respecte el per què d'aquest trasllat, els entrevistats en general indiquen que no saben el motiu exacte, però que creuen que a l'estar propera la finalització de la guerra i veient que tot estava perdut, el comandant Ziereis, per no ser acusat de criminal de guerra de criatures, els deixà en aquest règim de semi-llibertat. El fet de tenir més comprensió cap els joves podia servir per salvar la vida. En resum, com afirma Galo Ramos, "ellos querían eliminar esa juventud , quitarla de ahí, que no la viera el que entrara".¹⁰⁶

Així que abans de baixar per últim cop a la pedrera per no retornar, es proporcionà a tot el grup un canvi de roba. Tots es varen posar vestits de civils d'aquells que havien entrat al camp: jaqueta, pantaló, camises, corbates i, fins i tot, barrets. Eren bons vestits i anaven tan arreglats que Bachmayer se'ls mirava i deia que semblaven autèntics cavallers. No portaven ni triangle, ni ratlles, ni número de matrícula, per tant

¹⁰⁶ Galo Ramos, 14 de juliol de 1997.

no se'ls podia distingir dels civils. Els hi van proporcionar un "auschweiss", un salconduit que feia com de document d'identitat per, si els paraven, poder-se identificar. Amb el temps tampoc els tallaren el cabell, i això feia que en el seu aspecte no es distingís el seu estatus de presoner.

Un cop baixen a la pedrera estaran instal·lats a una barraca que es trobava en el mateix terreny de la pedrera, però separada d'aquesta per la carretera. La seva ubicació, per tant, seria la següent: la pedrera a un cantó, després la carretera, i entre aquesta i el Danubi uns 200 o 300 metres de terreny, a la meitat del qual estava muntada la barraca. Tenien el molí de pedra al costat i el tipus de construcció de la barraca era diferent al de les del camp, doncs no hi havia dues habitacions, i la grandària era molt més petita. Dormien en lliteres de tres pisos i dins de la barraca disposaven d'una petita cuina. I és que cada dia venia una dona a fer-los l'esmorzar, el dinar i el sopar, i ella s'encarregava d'anar a buscar el subministrament i cuinar-ho.

El treball que faran seguirà sent el mateix que quan pujaven i baixaven cada dia, és a dir, el de la pedrera. Començaven la jornada a les vuit del matí i la finalitzaven a les sis de la tarda, disposant pel mig d'una hora per dinar.

Els deportats han insistit molt en l'aspecte de no parlar d'un autèntic alliberament, sinó d'un règim de semi-llibertat, perquè en tot moment seguien controlats i sota l'autoritat dels dirigents del camp de Mauthausen. Els capatassos de la pedrera eren els encarregats de vigilar-los i es responsabilitzaven d'ells en aquell moment. Un o dos cops per setmana, un oficial o de vegades el propi Bachmayer, baixava fins a la pedrera i, després de parlar amb els joves, es dirigia als capatassos per preguntar i prendre nota del que havia i de si havia passat quelcom especial. També ho preguntava al propi Poschacher, de manera que estaven força controlats en tot moment per les autoritats del camp.

L'horari de treball finalitzava a les sis de la tarda: a partir d'aquell moment tenien dret a sortir fins a les vuit del vespre, hora en la que novament havien d'estar a la barraca. I si acabaven la feina assignada per aquell dia abans de les sis, s'arreglaven i marxaven a passejar cap el poble. El radi d'acció que tenien era força limitat, doncs se'ls prohibia desplaçar-se més enllà de Mauthausen.

Però aquest horari no era respectat ja que ningú controlava a quina hora retornaven a la barraca. A partir d'aquell moment es va crear una forma d'individualisme, perquè cadascú tractava d'anar d'un cantó a un altre per poder adquirir qualsevol cosa i, per la nit, molts s'arriscaven a sortir, malgrat la prohibició,

explicant-se així els contactes amb la senyora Poitner i les diferents visites a casa seva. Fins i tot, alguns recorden haver anat al cinema per la nit davant de molta gent del poble que els coneixia.

I és que les possibles distraccions dins la barraca on ells estaven eren nul·les ja que no tenien res per llegir, ni escriure, i un record curiós és el que ens explica Lázaro Nates sobre els dibuixos que Ramon Milà feia on retratava dones una mica tropicals, sent aquesta una de les poques coses que els hi servia de distracció.

La possibilitat d'escapar-se no se la van plantejar, perquè era molt difícil i, a més, veien la guerra finalitzada i l'únic que havien de fer era esperar el futur alliberament.

Al sortir a passejar per la tarda al poble, tots els testimonis coincideixen a dir que els habitants de Mauthausen els hi tenien una certa simpatia i que els tractaven força bé. Alguns justifiquen aquest bon tracte a partir de la compassió que la gent del poble sentia cap a ells sorgida perquè prop de la fi de la guerra arribaven trens a l'estació de Mauthausen amb la gent evacuada de molts camps de la part de Polònia, i la majoria dels presoners venien morts. I els ficaven en camions descoberts i alguns queien, i la gent veia allò. I per això sentien compassió cap a aquell grup de joves que ells sabien que havien estat internats en un camp així.

Els joves del kommando voltaven pel poble on hi havia cafès, però com no tenien diners no podien entrar-hi, encara que molts cops la gent els convidava a prendre alguna cosa. De vegades parlaven amb els civils, però solament amb aquells que coneixien més o menys d'haver treballat a la pedrera, ja que sinó no tenien confiança. Els temes que tractaven eren aspectes corrents, però mai es parlava sobre com anava la guerra, perquè es tenia por de parlar d'allò.

En algunes ocasions la gent del poble els reclamava, perquè fessin alguns treballs, doncs quasi no hi havia homes allà. Per exemple Eduard Frías recorda haver anat a una casa on vivien una àvia, una mare i dues filles, i on li van demanar que si els hi podia arreglar el jardí. A canvi li donaven menjar i uns quants marcs per poder comprar el que vulgues. Aquests serveis que prestaven a la població els feien al acabar la feina de la pedrera o els diumenges quan no treballaven, i moltes vegades proporcionar el sopar era un dels pagaments habituals.

Altres treballs que recorden haver fet són l'ajuda a un carnisser que necessitava gent per recuperar el gel dels estanys i utilitzar-ho per una espècie de gelera que tenia per

conservar la carn, anar a ajudar als treballs del camp, o descarregar barques que venien pel Danubi i portaven subministrament per l'exèrcit.

A mesura que s'apropa la fi de la guerra, és a dir, entre els mesos de març i abril del 1945, el kommando comença a ser traslladat en petits grups i d'una manera gradual a altres destins i a l'abril, podem dir que la barraca de la pedrera queda buida. Aquest desmembrament del grup, sembla que va estar motivat, o bé perquè no hi havia necessitat d'ells ja que al final de la guerra no es produïen comandes de pedra, o perquè el patró Poschacher no volia que se'ls veiés per allà en el moment de l'alliberament.

Els destins als que són enviats eren: una panificadora situada a la propera localitat de Linz, una fàbrica de cuir, i un camp de treball proper també a Linz. Un altre grup va poder romandre al poble fins a l'alliberament.

S'ha fet difícil saber la composició exacta de cada grup, però sí que tenim descripcions detallades de cadascun dels destins.¹⁰⁷

A la panificadora van ser enviats els germans Cortés (Manuel i Jacinto), Ramon Milà, Manuel Gutiérrez, Ramiro Santisteban i Pedro Sánchez. Aquests dos últims, inicialment, varen estar destinats a una indústria de guerra i allà, varen demanar voluntaris per fer pa; ells, sense saber-ne, es van presentar i anaren a parar a la panificadora. No és tractava d'un forn, sinó d'una enorme fàbrica de pa on hi havia diversos forns. El treball era controlat per uns homes que duïen uns braçalets i que d'allò del que més es preocupaven era que ningú robés pa, de manera que al sortir de la fàbrica, els escorcollaven, perquè no s'emportessin res. Els que vigilaven eren soldats inútils per la guerra que anaven vestits de civils.

En aquest treball, a més de fer pa també s'encarregaven de distribuir-ho; Jacinto Cortés recorda com ell i Ramon Milà, acompanyats per un civil i portant un carro, repartien el pa per tots els forns de la ciutat (es tractava d'un pa de color negre).

Anaven vestits de civils, i a la panificadora treballaven molts estrangers: russos, iugoslaus i, especialment, molts italians voluntaris. A una hora determinada havien d'entrar i de sortir, i encara que no hi havia guàrdies, estaven controlats.

Dormien en una barraca de fusta amb lliteres que estava construïda al costat del Danubi. Tenien certa llibertat de moviments després de l'hora de feina i podien anar a passejar per Linz utilitzant el document que els hi havia proporcionat quan estaven al poble de Mauthausen.

¹⁰⁷ De cada destí, assenyalaré aquelles persones de les que tinc la seguretat que hi van ser allà; però hi ha una manca d'informació respecte a un nombre determinat de joves que no he pogut situar.

Creuen recordar que els hi pagaven alguna cosa, doncs en certa ocasió varen aprofitar per anar al cinema.

Aquesta situació va durar unes dues setmanes per uns (els que es van incorporar més tard) i des del mes de març fins a l'alliberament pels altres. Dels moments finals de la guerra a Linz recorden que la situació era dura, perquè es passava molta gana i el racionament era abundant, i que els austríacs estaven contents de que la guerra finalitzés, perquè la ciutat patia forts atacs per part de l'aviació.

Respecte a la fàbrica de cuir, no hem pogut saber a quin lloc es trobava exactament perquè els testimonis que hi van ser, ens la situen a llocs diferents: a Efferdin, a Regensbruck o a New Mark Kallang (no sabem de quina població es tracta). El que sí sabem és que allà van ser destinats Lázaro Nates, Galo Ramos, José Corrales, David Moyano, i algú més que no ha quedat del tot clar (possiblement Nicolás Martínez i algú altre). Aquest destí era una fàbrica que treballaven les pells per fer cuir per sabates. El treball allà era el següent: quan mataven un animal els hi portaven les pells en brut, les posaven en un recipient per poder-les rascar i deixar la pell sola, és a dir, el cuir, i després adobaven la pell. Ells estaven en el pitjor treball, doncs s'encarregaven d'agafar la pell recent morta i la posaven en uns recipients que hi havia baix, amb una composició química que feien.

L'edifici de l'adobadora era enorme; es tractava d'uns assecadors de fusta per pells amb molt d'espai, perquè passés l'aire i es sequés la pell. Tenia uns set pisos aproximadament, i a dalt de tot estaven ells allotjats. Cada nit un guàrdia els portava fins allà i els tancava, i a l'endemà venia per obrir-los i que anessin a la feina.

Anaven vestits de civils i l'amo de l'adobadora els hi proporcionava el menjar: pa, melmelada i botifarró era bàsicament el que els hi donaven.

Allà treballaven persones d'altres nacionalitats com polonesos, txecoslovacs i civils austríacs amb els que no existia un contacte, perquè no es confiava amb els demés, ja que existia una atmosfera de delació constant.

Al camp de treballadors proper a Linz hi havia diverses nacionalitats (polonesos, russos, etc.) i allà van anar a parar Rafael Castillo, Manuel Díaz i Fèlix Labara entre d'altres. Es tractava d'un camp molt gran on havien tallat uns arbres i es dedicaven a recollir la resina, a tallar tronques i a arrencar arrels. Van estar poc temps allà i la situació va ser força pèssima perquè van passar molta gana ja que tot estava molt desorganitzat. Dormien en barraques amb lliteres, anaven vestits de civils i ningú els

vigilava, però anessin cap on anessin tot estava ple de soldats en retirada, perquè s'estava produint la desbandada de l'exèrcit alemany.

A les barraques del camp estaven junts homes i dones i havia molta brutícia (tot estava ple de puces i polls). A l'últim moment van aprofitar la falta de vigilància per escapar-se.

A més d'aquest tres destins, i tal com hem indicat abans, una part dels joves es varen quedar a Mauthausen. Antonio Benedicto, Eduard Frías, José Alcubierre, Félix Quesada i Jesús Tello sembla que van estar dins d'aquest cas. Anaven a ser traslladats i, segons expliquen, varen anar a veure al burgmestre, perquè els permetés quedar-se al poble. Però no podien estar a la barraca de la pedrera, doncs aquesta va ser tancada de forma que tenien que restar en altres llocs. Alguns el que feien era, per la nit, trencar les fustes que havien posat a les finestres de la barraca i entrar a dormir dins d'ella. D'altres, com en Félix Quesada, al veure que no funcionava la pedrera i que Anton Poschacher no es feia càrrec d'ells, va buscar feina al poble i va estar treballant de forner fins a la liberació, fet que va agafar a aquest grup de joves a Mauthausen.

En el cas de la resta dels joves, l'alliberament es va produir de manera diferent en cadascun dels destins en els que estaven treballant. Així, el 5 de maig, es sovintejaven els bombardejos sobre la ciutat de Linz, i aquells que treballaven a la panificadora varen sortir corrents de les barraques i es van amagar als soterranis de la fàbrica. No solament estaven tots els que treballaven allà, sinó que va aparèixer altra gent de fora a refugiar-se en aquest lloc, perquè el bombardeig americà sobre la ciutat era molt fort. Un cop fora del refugi veien els avions americans que baixaven per passar per sobre la ciutat, i donava la sensació que es fiquessin pels carrers. I en el moment de l'alliberament estava tothom al carrer, esperant, i hi havia un gran silenci. De cop i volta apareix un jeep amb quatre soldats i una metralladora, i des de totes les finestres varen començar a sortir banderes blanques, i ja després varen començar a entrar els tancs.

Els joves que estaven a la fàbrica de cuir es varen assabentar que passava alguna cosa especial quan aquell dia (que ells situen en el 5 de maig) no sentien el soroll de les màquines i ningú els va reclamar per anar a treballar. Era pel matí, quan els americans comencen a disparar i un tret de canó o tanc va encertar a la xemeneia de la fàbrica. Tots es van ficar al sota el llit per protegir-se i després varen sortir al carrer on s'estava produint l'arribada de les tropes americanes d'alliberament. Varen presenciar l'enfrontament entre un petit canó dels alemanys i els tancs americans que, amb la seva potència de foc, superaren fàcilment l'obstacle. Van veure jeeps i cap a les 12'45

aproximadament, les tropes americanes entren al poble amb tancs, camions ets. David Moyano ens explica que va agafar una bicicleta i es va dirigir cap a l'estació, i en un vagó de mercaderies va trobar una ràdio i se l'emportà per tenir notícies de què passava.

I els que estaven internats al camp de treballadors prop de Linz, varen aprofitar el descontrol que hi havia a última hora per escapar-se.

Tots els que no estaven a Mauthausen, un cop alliberats, inicien el camí de tornada cap al camp. Alguns ho fan caminant, d'altres agafant un carro amb cavalls que troben, o en qualsevol altre vehicle que els porti. Però es troben amb la sorpresa que no poden passar, perquè a l'arribar a Ens, l'últim poble abans de Mauthausen, es van trobar amb el front americà, i no els deixaven passar per l'existència encara de tropes de les SS, amb la perillositat que allò comportava.

Un cop passat el perill, els deixaren arribar fins a Mauthausen, i novament es va retrobar tot el grup.

Els que s'havien quedat al poble recorden l'arribada de dos tancs americans que no coneixien l'existència del camp de concentració. Era una avançada de l'exèrcit americà que va pujar fins el camp i, a l'entrar, es va produir una explosió de joia. A l'últim moment, al camp, just abans de l'alliberament, els SS havien fugit, i deixaren de guàrdia a membres dels bombers i la policia de Viena (homes ja d'edat) que van entregar ràpidament les armes per no veure's implicats en res. Els alemanys estaven refugiats a l'altre cantó del Danubi i allà es van fer forts. Alguns presoners agafaren l'armament que hi havia al camp i van sortir a lluitar contra ells. Els joves "pochacas" que estaven a Mauthausen i que arribaren els primers al camp també van agafar armament, però veritablement no els hi va servir de res perquè no van participar en els combats de després de l'alliberament. Félix Quesada apareix amb un casc i un màuser en una fotografia de l'alliberament, però ell mateix explica que quasi no sabia disparar. També Eduard Frías recorda que va agafar una arma i es va dirigir cap el poble de Mauthausen, però com era esquerrà i no disparava bé, va retornar i va dir que no volia seguir disparant i llavors el van encarregar fer d'enllaç. Li van donar una bicicleta i un revòlver i baixava del camp per anar al poble, agafar qualsevol cosa i tornar a pujar per informar al Comitè Internacional que en aquell moment s'havia organitzat al camp. Perquè si bé els americans havien arribat per alliberar el camp, com era un grup avançat novament marxaren i tot va quedar en un total descontrol. De manera que mentre no arribava el gruix de les forces alliberadores el camp va quedar en mans de l'organització clandestina existent que, malgrat tot, va controlar la situació, perquè no es produïssin

matances ni venjances. Es va constituir una espècie de tribunal internacional, com un govern per poder mantenir la situació i evitar que allò es convertís en una autèntica massacre. Malgrat tot, es van produir alguns morts per revenja i els serveis del camp, com les cuines, no funcionaven, de manera que molts sortien fora a buscar el que poguessin. Aquest va ser el motiu pel qual els partits s'organitzaren i van donar com una espècie de documentació, uns volants, signats per tres o quatre partits, per tots els espanyols.

Posteriorment, arriben els americans i es fan càrrec del control del camp. Es dona l'ordre a tots els deportats de pujar al camp i els soldats americans ocuparan les torres de vigilància com a mesura de control. Es van crear uns papers per poder sortir i entrar i es van prendre el número de matrícula de tots per assignar les diferents feines com per exemple el treball a la cuina, que ningú volia fer i que havien d'assignar per numeració.

Malgrat això, quasi tots els "pochacas" varen baixar al poble i dormien allà, no a la barraca de la pedrera sinó a les cases, doncs hi havia moltes buides de gent que havia marxat. Un grup es va instal·lar a un bar, el bar de l'Erika, una dona que havia estat l'amant del rapportführer dels SS, i allà es van quedar fins que van veure la possibilitat de la repatriació, ja que tots els oficials dels diferents països venien a buscar a les seves nacionalitats, menys a ells.

El control dels americans era per evitar les venjances entre els interns del camp, i també per evitar les represàlies sobre la població civil que hi vivia prop. Un cas il·lustratiu de la por de la gent, i de com van estar els "pochacas" vivint a Mauthausen des de la liberació fins a la repatriació el tenim molt clar en el testimoni de Ramiro Santisteban: "Al llegar al campo, naturalmente yo fui a encontrar a mi padre, los amigos y todo eso, y después me bajé a una casa de campo que habíamos conocido, que habíamos trabajado muy cerca de allí, y como esa gente se había portado bien, que nos escondían un poco de comida y así, pues bueno, bajé a saludarles, y tenían miedo, miedo porque los presos que andaban por allí fuera (...) y la mujer, tenían dos hijas, y el marido, tenían miedo, y me dijeron a mí y a otro amigo si queríamos quedarnos a dormir allí, en la casa de campo. Nos quedamos, en vez de dormir en el campo, pues dormíamos allí, comíamos con la familia y todo, e íbamos todos los días al campo, por tener noticias, y una cosa y otra, pero dormir y las comidas las hacíamos con la familia esta. Hasta ya el día que nos dijeron , bueno, un mes duró la cosa ,mañana los españoles ya los últimosen, o sea los españoles, nos vamos, y entonces subimos al campo para

venir. Pero habíamos dormido en esa casa de campo durante todo el tiempo que estuvimos liberados”.¹⁰⁸

Sobre la repatriació dels espanyols corrien diverses versions; per una banda es parlava que els americans els volien controlar per portar-los al Japó com a militars; altres explicaren que una delegació del Partit Comunista del camp s’havia desplaçat fins a la zona dominada pels russos i que aquests els hi van dir que els encarregats de repatriar-los havien de ser els americans, i que si no ho feien ells, com a molt els podien traslladar fins a Odessa i d’allà, per mar, fins a França. I altres expliquen que, finalment, va ser De Gaulle qui va donar l’ordre que els espanyols fossin tractats idènticament als francesos i repatriats com ells.

El fet real és que va ser l’última nacionalitat que va marxar de Mauthausen, doncs no volien retornar a Espanya al estar instaurat allà el règim franquista. I seran els americans els que es facin càrrec de la repatriació i França (concretament París) el lloc de destí.

Varen fer grups d’espanyols i els traslladaren de Mauthausen a Linz en camions, fins a un aeroport militar en el que les fortaleeses volants americanes aterraven (els B-29, els bombarders de l’època), portant mercaderies per la tropa. Aquests avions, que venien de França, descarregaven a Linz el material i retornaven com a transport de deportats. La majoria dels “pochacas” van ser repatriats per avió. En cadascun dels aparells viatjaven uns 60 o 70 homes. Manuel Segura recorda com anava instal·lat a la zona del globus de vidre, on normalment estava la metralladora, i des d’allà veia perfectament el paisatge i observava com Àustria i Alemanya havien quedat completament destrossades.

Alguns transports varen anar directament a París mentre que d’altres van aterrar a llocs propers a la capital, i després d’un temps (uns dies o setmanes) van portar-los a la ciutat.

Un altre grup de joves del kommando també van ser traslladats al camp d’aviació de Linz, amb la intenció de repatriar-los per avió, però al aterrar l’aparell que els havia de dur, una de les rodes va rebentar. Davant d’aquesta avaria i del fet que ja no venien més avions a buscar-los, perquè s’enviaven cap el Japó per seguir la guerra, es va decidir portar-los fins a l’estació i que efectuessin el viatge en tren. Dins d’uns vagons de càrrega, van fer el viatge que va durar aproximadament una setmana; la causa que fos tan llarg era que pels bombardejos la majoria de vies de comunicació es trobaven tallades. Lázaro Nates, Manuel Díaz i Rafael Castillo formaven part d’un grup

¹⁰⁸ Ramiro Santisteban, 19 d’agost de 1997

d'uns 30 espanyols als que els hi va passar això. El tren va tenir com a destinació final Nancy i, després d'unes tres setmanes d'estar allotjats en un camp els traslladaren a París.

Una altra forma de transport ens la relata Galo Ramos, al explicar que també són portats a Linz per ser traslladats amb les fortaleeses volants fins a França, però com les van veure en tan mal estat van pensar que era millor agafar un cotxe i anar directament cap a França. I malgrat l'estat de les carreteres, ells i el seu germà, acompanyats d'altres espanyols, així ho van fer.

A l'arribar a París, els deportats passaven pel Quai d'Orsay on els desinfectaven i la Creu Roja els hi feia la revisió mèdica per veure el seu estat de salut. Posteriorment varen estar a l'Hotel Lutecia, un hotel de luxe que era el lloc on els concentraven, els hi donaven roba per vestir-se i els prenen les dades per poder efectuar una fitxa i un dossier de cadascú. El menjar els hi donaven en petites quantitats i poc a poc per evitar problemes estomacals; petits sandvitxos, llet, sucs de taronja, etc. Allà a l'hotel trobaven a qualsevol hora entrepans i begudes i estaven molt ben atesos.

A més de la roba els van proporcionar tabac, uns diners, un títol de transports i una carta de deportat, de forma que disposaven de la documentació necessària per, gratuïtament, menjar a qualsevol restaurant, fos de la categoria que fos, pujar als transports, a la torre Eiffel, etc, tot sense haver de pagar res. A David Moyano li van preguntar si volia la nacionalitat francesa, però ell la va rebutjar, perquè pensava en retornar a Espanya.

El temps que aproximadament estaven els deportats a l'hotel Lutecia era d'una setmana, i després d'aquests dies hi havia organismes que agafaven a grups de persones i les acollien, per després portar-les a cases particulars.

A partir d'aquest moment els joves del kommando Poschacher es van escampar per diferents parts de França i començaren una nova vida. La majoria van arrelar-se en aquest país i fins avui en dia s'han mantingut allà, fent visites de tant en quan als familiars que encara els hi queden a Espanya, però tenint una família francesa. Retornar va ser un camí seguit per molt pocs i, un cas curiós va ser el de Manuel Cortés que va marxar a Polònia i a l'actualitat resideix a Espanya. El motiu pel qual va anar a Polònia era el de curar-se una pleuresia i un cop allà, quan ja estava curat, li van oferir quedar-se amb els mateixos drets que els polonesos. Ell va comprovar que els estrangers que estaven a França treballaven al camp, a la mina o a la construcció, i com no hi havia una

altra sortida i requeia de la seva malaltia, va quedar-se a viure a Polònia, lloc on va estar molts anys, creant la seva família.

La part final del qüestionari que he passat als entrevistats consistia en nomenar a cadascun dels seus companys i preguntar sobre els records que tenien d'ells al camp o posteriors. Això ha servit per obtenir alguna informació (poca) sobre aquells que no s'han pogut entrevistar i, alhora, trobar-se amb un aspecte propi de la gent de la seva edat i molt estès en el grup; la utilització d'un "sobrenom" per comunicar-se entre ells, de tal forma que alguns recorden el sobrenom, però no el nom real de la persona que és designada. .

La informació que han donat queda recollida a l'annex 5 d'aquest treball.

Capítol 9: Conclusions

Després d'haver exposat, en diferents capítols, les històries de vida d'aquest grup de joves espanyols, he de concloure repetint-me un cop més en un tema que ja s'ha plantejat al principi del treball: no hem de perdre de vista el fet que estem davant d'una investigació fonamentada en història oral. I això ha caracteritzat la forma en què s'han presentat les coses i alguns dels aspectes que a manera de conclusions vull exposar.

On he volgut insistir és en el fet que tot el que figura en aquest treball de recerca és orientatiu i pot tenir els seus errors i les seves mancances. He tractat de presentar una investigació que obri pas a d'altres que en un futur puguin matisar o corregir aquells defectes que apareguin en el treball. Així he insistit força en la manca de documents o en la impossibilitat d'accedir a arxius on hi figurin dades que ens puguin aclarir importants dubtes i, és possible, que en el moment en què existeixi una accessibilitat a aquesta informació ens trobem amb sorpreses i errors d'aquest treball.

Per tant estariem davant l'obertura d'un camí per futures investigacions, alhora que d'una visió del que fins avui en dia podem trobar sobre el kommando Poschacher.

Al tractar-se d'un treball d'història oral m'he trobat amb tot allò personal que pot afectar a aquests tipus d'investigacions: versions contràries sobre un mateix fet, influència política en la visió dels esdeveniments, manca d'informació en alguns aspectes i excés en uns altres, etc. I és que cadascú dels deportats ha viscut la seva deportació, i els records que la seva memòria selectiva ha mantingut són diferents segons les persones. Com a més correcte, he considerat que havia de fer la presentació de la màxima informació sobre qualsevol aspecte (encara que les versions fossin del tot contràries) per, més endavant, veure si es pot confirmar o desmentir i es disposa de documentació per fer-ho.

Malgrat això, penso que alguns per quès que hem plantejat al llarg del treball serà molt difícil que tinguin un tipus de resposta del tot exacte. Així sembla poc probable que trobem una explicació al per què els refugiats del camp d'Angulema són traslladats fins a Mauthausen directament, sense passa per cap stalag ni camp de distribució. No era normal que famílies senceres (tret dels jueus) tinguessin aquest tipus de deportació. I qui va donar l'ordre que els joves i els homes anessin cap el camp mentre que les dones i criatures, després d'un llarg viatge, tornessin cap a la Península. Encara que tots els dits acusadors es dirigeixen cap a la mateixa persona, en Serrano Suñer, no hi ha cap constatació al respecte. Tant les vegades que en entrevistes li han

preguntat sobre el tema com en les seves memòries aquest apartat (no solament el dels refugiats d'Angulema sinó el de tots els espanyols deportats als camps nazis en general) no té cap tipus de resposta clara. I si tractem de trobar-ne una a nivell documental apareix la sorpresa de la inexistència de documentació pel fet que en el moment en què ell ocupava el seu càrrec (i posteriorment també) existia el costum que la documentació que es generava no pertanyia a l'Estat sinó a aquells que ocupaven el càrrec administratiu, de manera que al final del seu mandat podien fer el que volguessin amb ella, com emportar-se-la i guardar-la com a passat en molts casos (i en aquest concretament)

Altres preguntes interessants i sense resposta clara han estat el per què es va crear el kommando Poschacher exclusivament amb joves de nacionalitat espanyola o per què a finals de l'any 1944 els hi concedeixen aquell règim de semi-llibertat del que solament ells i alguns joves espanyols més gaudien al camp.

A totes aquestes preguntes hem donat resposta a partir de les opinions dels testimoniatges que, equivocats o no, ens marquen unes pautes de contestació a les preguntes que, si més no, hem de tenir presents com a element directiu de les respostes que podrien ser les correctes.

He intentat que tot allò que explicaven, ho fessin com si es trobessin en aquell moment allà, en el temps; però he observat que la influència del pas dels anys ha servit perquè certes descripcions i contestacions quedessin maquillades. I quan em refereixo al pas dels anys no vull dir que per motius d'edat les visions canviïn, sinó que les influències exteriors o els anàlisi de les coses un cop vistes en la llunyania han pogut fer canviar, fins i tot, les coses en sí.

Malgrat no aconseguir respostes exactes i descripcions unificades respecte a diferents esdeveniments, crec que el que sí que s'ha aconseguit en aquest treball és l'objectiu inicial de presentar una sèrie de camins diferents que van portar a molts espanyols des de la derrota a la Guerra Civil, fins a l'internament en els camps de concentració nazi. Són diversos models a tenir presents que parlen de realitats diferents i que tenen com a punt en un comú un mateix punt de sortida i un altre d'arribada, i unes persones amb una mateixa nacionalitat.

Les visions dels nens i joves sobre la Guerra Civil i la seva participació directa o indirecte a la guerra han estat interessants per les seves descripcions, així com l'aspecte dels nens i les famílies refugiades que van haver de fugir d'on vivien per anar a parar a altres indrets de la Península més segurs (fonamentalment a Catalunya). S'han recollit

imatges de la derrota republicana i el pas de la frontera així com dels diversos destins que es deparaven als refugiats quan passaven al país veí. He pogut obtenir informació sobre les vivències passades per un grup important de joves i les seves famílies al camp de refugi d'Angulema, del que existeixen poques i poc detallades descripcions (i que van ser exiliats directament a Mauthausen); de la situació als camps de concentració del sud de França, aspecte que apareix més àmpliament a la literatura de l'exili, així com el posterior destí dels internats en els batallons de marxa o en les companyies de treball fins a caure en mans dels alemanys; i del pas pels stalags per novament trobar-se els joves en un mateix destí des de la sortida d'Espanya i que són els camps de concentració.

A més d'aquest diferents camins cap a la deportació, el seu testimoniatge ha permès obtenir una visió del camp de concentració de Mauthausen, d'un kommando tan important com era el de Gusen al que uns quants varen anar a parar i, sobretot, conèixer detalls sobre un kommando tan petit com atípic, el kommando Poschacher, i la seva quotidianitat, fet que no hagués estat possible fer si no era a través de l'explicació dels membres que estaven dins i que el composaven.

Un altre aspecte que voldria destacar és que a partir de tot el que he descrit en capítols anteriors podem afirmar que Anton Poschacher no va ser una espècie de Schlinder cinematogràfic. Els joves "pochacas" van ser necessaris perquè pogués mantenir la producció de la seva empresa i d'això, ell i els SS varen sortir econòmicament beneficiats. Sembla que el que va demanar Poschacher al camp va ser mà d'obra, però no va especificar quina, per tant no tenia cap intenció d'ajudar a ningú en concret, sinó que el que volia era solucionar el seu problema de treball. El fet que alguns dels joves diuen que per ells, allò va ser la salvació no és per què l'amo de la pedrera els cuidés d'una manera especial, sinó perquè al treure'ls de l'ambient del camp i del control exercit pels kapos evitaven les brutalitats i les seves possibilitats de supervivència van augmentar en un tant per cent molt elevat. Si és cert que Poschacher els hi donava una ració extra de menjar a més de la que rebien del camp, no podem pensar en una acció altruista, més bé en una necessitat de mantenir la seva mà d'obra en bon estat perquè el ritme de producció fos bo. Tot això ha fet que ens sorprenguem quan es produeix el moment de la liberació i veiem que sobre ell no recau cap tipus de responsabilitat, malgrat la seva bona relació amb els SS del camp i, fins i tot, avui en dia no solament els seus descendents mantenen totes les propietats i els negocis d'ell, sinó

que, a més, el seu nom apareix en carrers i magatzems a una part del poble de Mauthausen.

Però tal com han dit els testimoniatges dels joves, el tracte i la preocupació que Poschacher tenia cap a ells era quasi nul, d'una indiferència total, i l'única preocupació era que la seva pedrera pogués fer front a les comandes que rebia en aquell moment i que cap el final de la guerra va deixar per falta de treball.

Alguns deportats quan s'han referit als joves "pochacas" han arribat a dir que eren uns "enxufats" i que vivien molt bé. No estic d'acord amb aquesta afirmació, si definim enxufats com aquells que estaven en una bona situació al camp, en un lloc de privilegi, i sobreviuen sense fer quasi res i tenint una certa influència sobre la resta de presoners. Si bé és cert que els membres del kommando Poschacher estaven en una situació privilegiada, no era perquè la feina fos senzilla i tinguessin una influència per sobre dels demés, sinó que al estar fora del camp i ser controlats per capatassos civils evitaven moltes de les brutalitats i perills que al camp es trobarien. Però a canvi d'això cada dia tenien que efectuar un desplaçament de varis quilòmetres de pujada i baixada fins al poble i, a més, efectuar el treball diari de pedrera que el que està clar és que no es tractava de cap regal encara que tinguessin més possibilitats d'escapolir-se de la seva feina per tenir un menor control.

En canvi on varen ser privilegiats va ser en el seu esperit i edat. Els adults patien molts més que ells per perill que corrien de morir, i així per exemple, quan "organitzaven" aliments sabien que si els agafaven rebrien un càstig molt sever. Els joves d'una manera inconscient robaven o intercanviaven el que podien sense pensar en la perillositat de la seva acció. A més feien bromes entre ells, quasi tots tenien un sobrenom amb el que es designaven (com si fossin un grup de nois d'escola) i la seva joventut els va ajudar a poder sortir vius d'un lloc en el que la gent d'una certa edat estava condemnada quasi a una mort segura. Varen patir com tots el règim disciplinari del camp i, a més, la pèrdua de familiars propers (pares, oncles, germans) allà mateix; però l'esperit de la seva joventut els va ajudar a tirar endavant i sortir-se'n.

El kommando va tenir una mortaldat força baixa gràcies a les condicions profitoses de sortir del camp a treballar i del moment en què el grup es va formar, doncs en un principi les diferents nacionalitats patien el que es deia "ofensives" en les que molts morien en un curt període de temps. Quan els joves comencen a baixar a la pedrera del poble no solament no es produeixen aquests atacs sinó que a més alguns

espanyols ocupen llocs de privilegi en el camp i això permet, dins d'uns marges, suavitzar la situació.

La particularitat del grup ha quedat clarament definida, perquè encara que no és l'únic kommando format exclusivament per espanyols (anteriorment existia el famós kommando César) sí que sembla que un grup com aquest de joves no hi havia en tot el camp. A més hi ha una sèrie d'aspectes que li donen rellevància (o podríem dir importància) dins de la història del camp de concentració de Mauthausen:

- a) Formen part dels pocs espanyols alliberats (encara que recordem que estaven controlats, en semi-llibertat) abans de la data oficial de la liberació del camp (el 5 de maig de 1945). En altres nacionalitats sí que aquest fet s'havia produït en alguna ocasió, però en el cas espanyol no es té cap constància encara que alguns deportats parlen d'un o dos casos aïllats, però no en grup com els hi va passar als "pochacas".
- b) A la població de Mauthausen varen ser coneguts i en general ajudats. El fet que diàriament passessin pel poble i que, a finals del 1944 s'instal·lessin a la pedrera, va fer que fossin reconeguts pels habitants del poble i que participessin en diferents tasques d'ajuda i alhora de contacte amb la població civil, i que estessin assabentats de diferents aspectes com per exemple, la marxa de la guerra.
- c) Varen participar en l'ajuda clandestina que existia al camp, tant a l'organitzada com a la que espontàniament es creava. El contacte amb els civils de la pedrera els hi permetia pujar aliments que després eren distribuïts cap els més necessitats o cap els companys més propers. A més d'aliments, també feien arribar la informació de la que disposaven principalment sobre el desenvolupament de la guerra.
- d) Una part del grup participà a la cadena que els espanyols efectuaren per fer una de les accions clandestines més famoses i de la que molt s'ha parlat: treure les fotografies que els espanyols que treballaven al laboratori fotogràfic es dedicaven a copiar, i que varen servir com a acusació al procés de Nuremberg i com a il·lustració de molts llibres que tracten sobre Mauthausen.

Aquest treball també ha servit per "corregir" alguns punts que a la bibliografia en la que apareix el kommando estaven equivocats; tal com he assenyalat en el capítol corresponent no he volgut criticar aquests errors ni als seus autors, sinó que la meua argumentació sobre aquests aspectes tractats de manera equivocada ha estat la de justificar-los per fer referència a un tema molt concret del camp; espero que serveixi aquesta mateixa justificació per aquells que jo hagi pogut cometre en el present treball.

BIBLIOGRAFIA

- J. L. Abellán, El exilio español de 1939, Taurus, Madrid, 1976.
- AA. DD., La guerra de España 1936-1939, El País, Barcelona, 1986.
- D. Arasa, 50 històries catalanes de la 2ª Guerra Mundial, Laia, Barcelona, 1998.
- A. Artís-Gener, La diáspora republicana, Editorial Euros S.A., Barcelona, 1975.
- A. Aznar, Mauthausen. Exterminio de los españoles, Petronio, Barcelona, 1976
- J. Borrás, Historie de Mauthausen. Les cinq années de déportation des republicains espagnols, Editorial Propia, 1989.
- Ch. Bernadac, Mauthausen. Les 186 marches, Editions France-Empire, París 1993.
- A. Bravo Tellado, El peso de la derrota, 1939-1945, Edifrans, Madrid, 1974.
- J. Carrasco, Album-souvenir de l'exil Republicain Espagnol en France, Association des Auteurs Auto-Edités, Perpignan, 1984.
- M. Constante, Los años rojos. Holocausto de los españoles, Sdad. Coop. L.G., Zaragoza, 1984.
- M. Constante, Yo fui ordenanza de los SS, Ediciones Martínez Roca, Barcelona, 1976.
- M. Constante; E. Pons Prades, Los cerdos del comandante, Argos Vergara, Barcelona, 1979.
- D. Díaz, Entre filferrades. Un aspecte de l'emigració republicana dels Països Catalans, 1939-1945, La Magrana, Barcelona, 1993.
- J. Dios, La verdad sobre Mauthausen, Sirius Edicions, Barcelona, 1995.
- A. Fernández, Emigración Republicana Española (1939-1945), Zero S.A., Madrid, 1972.
- FNDIRP, Deportation, Petronio, Barcelona, 1969.
- FNDIRP, Le grand livre de témoins, Ramsay/FNDIRP, París, 1995.
- FNDIRP, L'impossible oubli, pourquoi ?, FNDIRP, 1989
- *Hispania*, París, núm. 55, novembre 1976.
- M. Izquierdo, Campos de concentración, Endymion, Madrid, 1996.
- G. Jackson, La República española y la guerra civil (1931-1939), Orbis, Barcelona, 1985.
- S. Juliá, F. Moreno, J. Casanova, J.M. Solé i Sabaté, J. Villarroya, Víctimas de la Guerra Civil, Temas de hoy- historia, Madrid, 1999.

- E. Kogon, L'État SS. Les système des camps de concentration allemands, Editions du Seuil, Paris, 1970.
- J. Lafitte, La pendaison, Juillard, París, 1983.
- H. Marsalek, Guía del monumento y museo públicos de Mauthausen, Comunidad austríaca del campo de Mauthausen, Viena.
- L.Massaguer, Mauthausen. Fin de trayecto. Un anarquista en los campos de la muerte, Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid, 1997.
- R. Moral i Querol, Diari d'un exiliat. Fets viscuts (1939-1945), Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1979.
- V. i L. Pappaletera, Los SS tienen la palabra, Laia, Barcelona, 1973.
- S.Payne y J. Tusell, La Guerra Civil, Temas de hoy, Madrid ,1996.
- E. Pons, Morir por la libertad. Españoles en los campos de exterminio nazis, Vosa, Madrid, 1975.
- M.C. Rafaneau-Boj, Los campos de concentración de los refugiados españoles en Francia (1939-1945), Omega, Barcelona,1995.
- M. Razola i M. Constante, Triángulo Azul. Los republicanos españoles en Mauthausen, 1940-1945, Península, Barcelona, 1979.
- S. Reiner, La historia vivida en los campos de exteminio nazis. La técnica de exterminio, 2 vol, Círculo de amigos de la historia, Madrid, 1976.
- M. Roig, Els catalans als camps nazis, Edicions 62, Barcelona, 1977.
- A. Ros, Diario de un refugiado republicano, Grijalbo, Barcelona, 1976
- A. Rovira i Virgili, Els darrers dies de la Catalunya Republicana, Curial, Barcelona, 1976.
- J. Rubio, La emigración de la Guerra Civil de 1936-1939, San Martín, Madrid, 1977, vol. I.
- F. Sarinelli, Vida y muerte en los campos de concentración y exterminio, De Vecchi, Barcelona, 1979.
- A. Sinca , Lo que Dante no pudo imaginar. Mauthausen-Gusen 1940-1945, Producciones editoriales, Barcelona, 1980.
- A. Vilanova, Los olvidados. Los exiliados españoles en la Segunda Guerra Mundial, Ruedo Ibérico, París, 1969.
- F. Vilanova i Vidal Abadal, El primer exili 1939-1940, article presentat a "Jornades sobre la fi de la Guerra Civil", Olot, 1999.
- P. Vilar, La Guerra Civil Española, Crítica, Barcelona, 1992.

Universitat Autònoma de Barcelona

Biblioteca d'Humanitats

Madrid, 20. August 1940.

X
-Nr. 2779/40. -

1/Aussenministerium, Madrid.

-Nr. 648/40. -

1 Durchschlag.

Verbalnote.

Die Deutsche Botschaft begrüsst das Aussenministerium und beehrt sich, dasselbe um eine gefl. Mitteilung zu bitten, ob die Spanische Regierung bereit ist, 2000 Rotspanier zu übernehmen, die zur Zeit in Angoulême (Frankreich) interniert sind.

Die Botschaft beehrt sich, bei dieser Gelegenheit dem pp. mitzuteilen, dass die Deutschen Behörden gern bereit sind, die spanische Sicherheitspolizei, ihrem Wunsche entsprechend, bei der Festnahme führender Rotspanier zu unterstützen.

Madrid, 20. August 1940.

Handwritten notes:
2. 2. 8. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.
Uebersetzung.

W. Vorlage 10.9.1940.

Übersetzung.

1.) Al Ministerio de Asuntos Exteriores,

Madrid.

Nr. 648/40.

1 copia.

Nota Verbal.

Handwritten notes:
Sch. 22/8
17. 23/8
La Embajada de Alemania saluda atentamente al Ministerio de Asuntos Exteriores y tiene el honor de rogarle, quiera comunicar a esta Embajada, si el Gobierno Español está dispuesto a hacerse cargo de 2000 (dos mil) españoles rojos que actualmente se hallan internados en Angoulême (Francia).

Aprovechando esta oportunidad, la Embajada de Alemania se honra en comunicar al Ministerio de Asuntos Exteriores que las autoridades alemanas están gustosamente dispuestas a prestar a la Policía de Seguridad española, conforme a sus

toda la ayuda posible en la captura de los dirigentes
rojos españoles.

M a d r i d, 20 de Agosto de 1940.

22/3

22/3

Una de las primeras expediciones de españoles llegadas a Mauthausen en 1.940, es la llamada EXPEDICION DE ANGOULEME, por tratarse de españoles detenidos en aquella población francesa a la ocupación por las tropas alemanas. En este convoy a su llegada a la estación de Mauthausen, figuran familias enteras, siendo los varones de más de doce años internados en el campo de concentración de Mauthausen, mientras que las mujeres y niños de menos edad continuaban en el tren, desde donde son llevadas a España.

El panorama y las perspectivas que para su porvenir ofrecía el campo a los componentes de las primeras expediciones de españoles, eran de por sí verdaderamente terribles. Las características de exterminio físico, las duras condiciones del invierno con climas no acostumbradas en España, la dureza del trabajo y el trato bestial que reciben por parte de la dirección interior del campo, en manos de presos de delitos comunes en su casi totalidad, el prácticamente desconocido idioma, eran factores que determinaban una mortalidad verdaderamente terrible entre estas primeras expediciones.

Una parte importante de estos españoles, no acaban de comprender la triste realidad y todavía tienen confianza en que la decisión alemana de someterlos al bestial trato concentracionario, se debe a creer que eran combatientes en el ejército francés, pero que cuando se ponga de manifiesto su calidad de no combatientes, serán liberados. Esta misma "opinión" es lanzada y explotada por los delitos comunes y por la propia Komandatur.

Entre los primeros llegados, algunos más conscientes y con más claridad, comprenden la dura realidad : Hombres que en España antes ó durante la guerra en defensa de la República y la libertad se habían cubierto de gloria en duros combates contra el fascismo, que en Francia habían reafirmado su amor a la democracia, no estaban por casualidad en un campo de exterminio, si no como luchadores contra el fascismo internacional.

Estos hombres, intentan organizar sus partidos y organizaciones tradicionales en España, pero excepto algunos comunistas, los demás no consiguen llevar a término esta empresa, y aún los comunistas encuentran grandes dificultades, no obteniendo en los primeros meses mas que 11 asen-

a otros grupos españoles y localizar y aproximarse a grupos extranjeros. Son los catalanes los que obtienen mejores progresos en este orden, sea por una mayor relación de amistad entre ellos y mutuo conocimiento desde la guerra civil española, por su mayor desarrollo proletario, por una mayor experiencia y arraigado espíritu de hermandad y cooperativismo, desarrollan entre sí mejor la necesidad de la unión y de la organización políticas.

En conjunto, las incipientes organizaciones políticas así formadas se mantienen en un estado de escaso desarrollo, por , entre otras, las siguientes razones :

1ª.- En las primeras expediciones el número de cuadros y militantes destacados y reconocidos de las distintas tendencias políticas españolas era muy débil, por tanto existía falta de elementos de dirección.

2ª.- Las condiciones de vida y trabajo, cuarentenas repartidos en numerosas barracas, aislamiento casi absoluto de una a otra barraca, formando en los peores grupos de trabajo, los más bestiales, el clima durísimo desacostumbrado, dificultaban las posibilidades de contacto.

3ª.- Los pocos políticos de otras nacionalidades que habían en el campo, no prestaron ninguna clase de ayuda a los españoles, pues los pocos que escapaban a la nefasta influencia del medio ambiente creado por la S.S. y los delitos comunes, estaban dominados por el miedo colectivo y separados entre sí por incomprensiones y desconfianza recíproca, con anulada capacidad organizativa.

Sin embargo, a la llegada de la Expedición de Angoulême, la conciencia general de los españoles sufre una dura prueba, facilitando una no menor reacción política : Hay que salvar a los niños.

Algunos camaradas, los más conscientes, deciden y plantean al resto de españoles esta necesidad : Salvar a los menores, no solamente físicamente, sino moral y política. Primero ellos y poco a poco la casi absoluta totalidad de españoles, participa a esta ayuda, a esta labor, que si bien fué la primera gran realización española de resistencia a la S. S., en 1.940, sentó las bases y condiciones para ulteriores actos de solidaridad y resistencia, y salvando a los menores, los conservó y preparó para participar ellos mismos mas tarde activamente

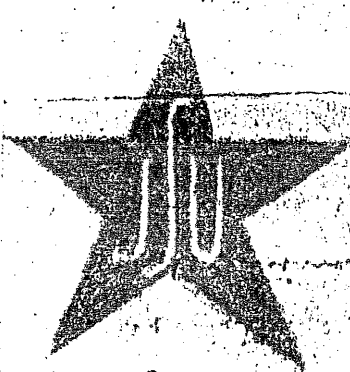
de comprensión internacional.

Al efecto, decidieron que bajo ningún concepto había que dejar solos, aislados, a los menores, debiendo hacer incluso que aquellos que no tenían familiares, se acostaran por la noche entre dos de los hombres más conscientes, que en el trabajo, en la enfermería, siempre, debían tener a su lado alguien que velara por ellos, impidiendo que cayeran en las redes del "proteccionismo" de capos, jefes de bloques, etc., y estableciendo formas de ayuda en alimentación como el obtener y darles los "reenganches", "gamelas" suplementarias obtenidas por servicios tales como limpieza, ayudantías de barbero, y estableciendo un turno para raciones de margarina, etc., así como para rebanadas de pan.

La segunda gran acción unida de los españoles fué a finales del invierno del 40-41. Cuatro españoles (Si mal no recuerdo uno fué Arroyo) fueron castigados a recibir 25 palos en el culo y a trabajar en Ban-kommando II (Strafkommando) por haber practicado sabotaje en el grupo de construcción de la carretera. Les dieron los 25, en presencia de todos los españoles formados en la antigua Appel-Platz (entre la torre de entrada y la Schwainerei), a título de ejemplo para todos los españoles si continuaban ejerciendo sabotajes. Fueron los comunistas quienes extendieron la necesidad de establecer un frente de protección a favor de los castigados, logrando que la absoluta totalidad de los españoles dieran cada uno cada noche un pequeñísimo trocito de pan (como la uña, se decía) y los que a mediodía comían en las barracas una cucharada cada uno, con lo que se obtenía varios platos extra de comida para cada uno, y varios platos de trocitos de pan. Este acto, por su constancia y amplitud, consiguió la admiración de la mayoría de presos, al constatar que hombres cuya vida dependía de mucho menos que de una cucharada de comida y un trocito de pan, hacían don consciente y generoso de quizá su propia vida y siempre de su insatisfacción de hambre.

Pero este acto sirvió especialmente para sacudir la conciencia de la inmensa mayoría de españoles que vieron así las ventajas y posibilidades que una acción conjunta ofrecía tanto para la lucha diaria como para la supervivencia.

A últimos de Enero de 1.941 llegan a Mauthausen dos importantes

grupo
"Poschacher"
Mauthausen

Camarada Presidente
del I Pleno del Partido Comunista
Español en Mauthausen K.L.M.

Camarada: el grupo

"Poschacher" de la J.S.V., saluda al I. Pleno
del Partido Comunista Español, que celebráis en el
Campo de Concentración de Mauthausen, lugar,
donde miles de camaradas cayeron y donde
nuestros paramos sacrificando nuestros mejores años
de juventud oprimidos por las 44 y el régimen
fascista.

Hoy con motivo de este I Pleno os damos
nuestra adhesión y os prometemos; por los miles
de camaradas caídos en el campo, y en las frentes
de batalla, continuar nuestra lucha hasta la
exterminación completa, no solo del traidor Franco
sino la de todo enemigo de la juventud y de la
clase trabajadora.

Viva la juventud española

Viva el P. Comunista Español.
en nombre del grupo "Poschacher"

A. García

ANNEX 4

Llistat de joves alliberats mesos abans de la liberació del camp de Mauthausen i que van treballar fora del camp en servei civil. Llistat deixat copiar per Joan De Diego al qual l'Amical de París li va facilitar per motius administratius (per donar fe). La A al costat de la data de naixement vol dir que provenien del transport d'Angoulême.

Cognoms i nom	data de naixement	data de liberació
PICOT CLEMENTE, Enrique	28.2.22	5.10.44
CERDAN ALCARAZ, Juan	6.11.21	»»»
GARCIA MANZANO, Luís	28.8.22	»»»
ALCUBIERRE PÉREZ, José	8.5.26 A	30.10.44
CORRALES RIVERA, José	19.3.24 A	»»»
CORTÉS GARCÍA, Manuel	22.2.25 A	»»»
FERNÁNDEZ PEDRAJAS, Eustaquino	11.6.22 A	»»»
FRÍAS GALLARDO, Eduardo	29.8.23	»»»
GARRIDO RAMÍREZ, Francisco	7.12.22	»»»
GRAU SUÑER, Jesús	25.12.23 A	»»»
RAMOS BARRIL, Galo	6.6.24 A	»»»
RAMOS BARRIL, Manuel A.	1.1.23 A	»»»
RIO PES, Antonio del	6.4.22	»»»
VALCELLS CASABUS, Bautista	29.5.25 A	»»»
ALARCÓN SEGARRA, Ginés	1.2.22	11.11.44
ARCE FERNÁNDEZ, José	15.3.23 A	»»»
BENEDICTO ALBALATE, Gabriel	24.10.21	»»»
FERRER DURAN, Enrique	25.9.25 A	»»»
EGEA GARCÉS, Roman	9.8.22	»»»
GARCIA BARÓN, Antonio	10.5.22	»»»
HIDALGO AGUILERA, Francisco	15.10.21	»»»
NAJAR FERNÁNDEZ, José	17.11.22	»»»
RAMOS ROMERO, Juan	6.7.22	»»»
SANTISTEBAN CASTILLO, Manuel	25.3.22	»»»
SARROCA FEDROLA, Juan	17.12.21	»»»
ALVAREZ LÓPEZ, Rafael	22.5.24 A	11.10.44
AVIÑÓ SABATÉ, José	14.8.22 A	»»»
BENEDICTO IBARS, Antonio	5.1.25 A	»»»
CASERO DE LA PLAZA, Francisco	24.12.22 A	»»»
CASTILLO DIAZ, Rafael	20.12.23	»»»
CORTÉS GARCÍA, Jacinto	30.1.23 A	»»»
DIAZ BARRANCO, Manuel	23.8.21 A	»»»
FERNÁNDEZ PEDRAJAS, Miguel	24.1.23 A	»»»
GONZÁLEZ PEÑA, Elías	26.2.26 A	»»»

GONZÁLEZ PEÑA, Luís	25.1.25	A	»»»
GUTIERREZ SOUZA, Manuel	16.5.26	A	»»»
HERRÁN MARTIN, Andrés	9.11.23		»»»
LABARA PEÑA, Félix	5.12.25		»»»
MARTÍNEZ GONZÁLEZ, Nicolás	23.3.23	A	»»»
MARTÍNEZ RODRÍGUEZ, Marino	27.11.23	A	»»»
MILÀ FERRERONS, Ramón	21.11.22	A	»»»
MOYANO TEJERINA, David	25.1.22		»»»
NATES GALLO, José	20.5.25	A	»»»
PEDROL CARBONELL, Juan	27.3.23		»»»
PÉREZ DEL MORAL, Rafael	19.7.22		»»»
QUESADA HERRERÍAS, Félix	4.5.27	A	»»»
SANCHEZ MORENO, Pedro	10.1.23		»»»

ANNEX 5

- *Alcubierre*: Era de Barcelona, concretament de Sants, encara que alguns diuen que el seu origen és aragonès perquè la seva família són originaris de la província d'Osca. No tenia cap sobrenom. Estava internat juntament amb el seu pare, que va morir al camp. Pertanyia al grup de la JSU. Viu a França.
- *Álvarez*: Tenia un parell de sobrenoms: la majoria el coneixia per "Rafaelito", encara que d'altres li deien "el chochito". No tenia cap definició ideològica i mentre estaven en el camp no volia participar amb les accions que feien els seus companys per obtenir aliments. El seu cunyat era el famós kapo Tomás de Gusen. Viu a França.
- *Arce*: Li deien "el sereno", perquè la gorra que es posaven quan formaven, ell la tenia d'una manera que semblava la d'un sereno. De pensament anarquista, una mica individual, estava allà internat amb el seu pare que sembla ser (no és segur) que va morir al camp. En l'actualitat no viu, doncs es va suïcidar mentre estava a França.
- *Aviñó*: Anomenat "el tortosino", curiosament (ja comentat) durant la guerra civil va anar de Tortosa a refugiar-se al Prat i allà estava apuntat a la JSU, però quan estava al camp no pertanyia a aquesta organització. Ningú sap avui en dia on viu ni si es manté en vida.
- *Benedicto*: Era el cabo del kommando Poschacher. Estava internat juntament amb el seu pare, que també va sortir viu del camp. Una mica impulsiu, pel fet de ser cabo uns parlen malament d'ell mentre que d'altres el defensen, Avui en dia és mort.
- *Casero*: Anomenat "el madriles" pel seu origen madrileny, era més conegut amb el sobrenom de "El Pardillo" perquè era molt llest i no tenia por de res. El seus companys no guarden molt bon record d'ell: una mica fatxenda, explicava moltes bajanades, i alguns el qualifiquen de lladre i de poca vergonya. Molt personal, feia molts "negocis" amb un tal Soria. Estava fa uns anys vivint a la zona d'Alacant però no se sap si viu o no.
- *Castillo*: Amb un sobrenom molt estrany "achunanai atunanboy" perquè els hi deia als seus companys que ell sabia parlar anglès i utilitzava aquestes paraules. Petit, havia fet de boxejador. Com a anècdota s'explica que una vegada va rebre la foto de la seva família i al veure que faltava un a la fotografia es va posar a plorar fins que

els seus companys li van fer caure en què el que faltava era ell. És cunyat de Manuel Díaz i viu a França.

- *Corrales*: A Angulema li van posar el sobrenom de “el Terrible”, perquè era de Pueblo Nuevo del Terrible, una part de Còrdova, de la conca minera de “el Terrible”. A més també se’l designava amb aquest nom, perquè no parava. Va morir després de la liberació asfixiat. Estava amb una noia a un pis i es van deixar el gas de la cuina obert (sembla ser que sobre l’any 45 o 46)
- *Els Germans Cortés (Jacinto i Manuel)* : Van ser internats al camp juntament amb el seu pare i el germà gran i tan l’un com l’altre van morir. Eren els que habitualment anaven a la casa de la senyora Poitner. A Jacinto, el gran, se’l considerava com a un bon noi, molt seriós, noble, i dels que tenia més pes en el grup per ser un dels més grans. Ell viu a França mentre que el seu germà Manuel, després de passar per Polònia, ha retornat a Espanya.
- *Díaz*: El seu sobrenom era el de “el lenteja”, i ja ho portava des de Saint Ciprien, perquè li agradaven molt les lleties i si, quan repartien el menjar, algú no les volia ell els hi prenia el plat, i com tenia molta gana, s’ho menjava tot. Sembla que al camp no tenia una ideologia definida. Viu a França.
- *Ferrer*: Sense cap sobrenom, era una mica ros, amb les dents mal posades. Al camp va ser mossegat per un gos i el van haver d’operar traient-li carn de les natges per col·locar-la a la cama. Va ser internat juntament amb el seu pare que sembla que va ser el primer pare dels “pochacas” que va morir (sobre l’any 1940). Sense cap ideologia definida, un cop alliberat va retornar a Espanya, però es veu que no aguantava la situació que hi havia al país i va tornar novament a França. És mort.
- *Germans Fernández Pedrajas (Eustaquio i Miguel)*: Coneguts els dos amb el sobrenom dels “chicainas” , els alemanys els designaven així (chicaina significa gitano) perquè eren molt morenos. Eustaquio era el major en edat, però el més petit en alçada, mentre que Miguel era el petit, però molt més alt que el seu germà. No van entrar junts al camp: Eustaquio formava part del comboi d’Angulema i va arribar primer, mentre que Miguel venia de les companyies de treball i al entrar al camp més tard es van trobar tots dos germans. Avui en dia s’ha perdut el contacte amb ells i no se sap si són vius.
- *Frías*: El seu sobrenom era “cow-boy” i per explicar-lo hi ha dues versions: una que diu que li ve pel fet que explicava sempre pel·lícules americanes de cow-boys, i una

altra que indica que se'l va anomenar així perquè portava les botes altes i quan caminava semblava que anava saltant. Viu avui dia a França.

- *Garrido*: L'anomenaven "el granadino" però era conegut sobretot amb el sobrenom de "el loco". De vegades tenia coses de boig com quan es va pujar dalt d'un arbre a la pedrera i no volia baixar i s'enfrontia dels seus companys o la seva actitud en el famós episodi ja explicat en el que va ser capaç de pegar al cap de barraca amb el ferro de remoure l'estufa, jugant-se la vida. És mort.
- *Germans González Peña, (Luis i Elías)*: El més gran era Luis i els alemanys li van posar el nom de "Mickey Mouse" perquè tenia els ulls com els gats. Són aragonesos, i el petit, Elías, i el pare d'ambdós van estar a Gusen. Tots dos viuen a França i Elías ha estat l'únic "pochaca" que no ha volgut aportar el seu testimoni a aquest treball de recerca.
- *Grau*: El seu sobrenom era "el tuerto" perquè no tenia bé un dels ulls. La visió ja l'havia perduda abans de la guerra, quan els nens feien pots de carbur, els hi posaven una metxa i els feien explotar, i de manera accidental ell havia perdut l'ull. Era del grup de joves que acostumava a anar a la casa de la senyora Poitner. Pertanyia al grup de la JSU. És mort.
- *Gutiérrez*: Anomenat "el sardina" és un personatge força conegut del kommando pel seu caràcter i el contacte que manté amb els que encara viuen del kommando. El sobrenom ja el portava de Barcelona d'on és originari, i li van posar perquè és prim, petit, i té el cos aixafat com si fos una sardina. Viu a França.
- *Herran*: Amb dos sobrenoms, "el chato" i "el bolo", aquest últim li varen posar perquè en el poble on ell havia nascut (per a la província d'Àvila) es diu molt –calla bolo- o –espera bolo- i és propi d'aquella zona. No es definia políticament ni es ficava amb ningú. Era un dels més joves i avui dia és mort.
- *Labara*: Una mica cap boig, estava internat juntament amb el seu pare. Li deien "el bizco" i els testimonis tenen pocs records d'ell.
- *Martínez, Nicolás*: Molt seriós i molt formal, tenia el sobrenom de "nicki" derivat del seu nom. És qualificat com de molt senyoret i, fins i tot, es diu que allà es rentava les dents. Molt personal, no es preocupava dels demés. Viu a França.
- *Martínez, Marino*: Era un dels més vells del grup juntament amb Casero. Tindria entre uns 18 i uns 19 anys quan es va crear el kommando, i va entrar just. Li deien "el pates", perquè era asturià i allà se li diu així a les potes. Es deixava influenciar molt per Casero, de manera que en una ocasió, els dos varen anar a veure a la

senyora Poitner per dir-li que Jacinto Cortés era comunista. Va retornar a Espanya on va morir.

- *Milà*: Sense cap sobrenom, era pintor i dibuixava molt bé. Feia els decorats per les representacions que es feien a Mauthausen. Quan estava a Gusen el seu lloc era bo perquè al veure com pintava, el van col·locar en una oficina per pintar coses, i feia quadres amb una gran rapidesa. De la JSU, quan va ser alliberat va estar treballant en el Comitè Central del Partit Comunista, pintant pel partit, pels cartells dels mítings i altres coses, Posteriorment va abandonar el partit. Viu a França.
- *Moyano*: “El corneta” o “el trompeta” són els seus sobrenoms. Bona persona, sensible, se l’anomenava així perquè ell deia que havia estat trompeta a l’exèrcit durant la guerra civil. Viu a Bèlgica.
- *Nates*: De sobrenom “el púa”, que s’ho va posar al camp un austriac perquè en alemany púa significa jove. Viu actualment a França.
- *Pedrol*: Noi petit i una mica fort, li deien “el chato” perquè tenia la cara esclafada, i també “medio jorobado”. Pertanyia a la JSU. Era de bon caràcter, simpàtic i no es ficava amb ningú. És mort.
- *Pérez*: Anomenat “el gordito”, perquè tenia la cara rodona i quan va arribar al camp estava una mica gras. No sabia ni llegir ni escriure. Viu a França però en lloc desconegut i no se sap si es viu o mort.
- *Quesada*: El més jove de tots els “pochacas” és conegut amb dos sobrenoms: “el chepa” per un petit defecte a l’esquena, i “la radio” perquè li agrada molt xerrar i ho fa de manera molt ràpida. Viu a França.
- *Río*: No tenim informació perquè en els qüestionaris no figurava el seu nom, i vem saber de la seva pertanyença al grup cap el final de la investigació.
- *Germans Ramos Barril (Manuel i Galo)*: Manolo era el gran i li deien “el tambullo” perquè era una mica grasonet. Per anomenar-los als dos els hi deien “los Galos” per la singularitat que tenia aquest nom. Eren uns tiarrons molt forts. Galo era força fanfarró però graciós. Manolo va morir a França en un accident quan va parar, perquè tenia el cotxe avariats i un altre el va envestir. Galo viu a Espanya.
- *Sánchez*: Li deien “el malaguita” perquè era de Màlaga. Molt divertit i graciós, es reien molt amb ell. Era de la JSU. El seu pare estava internat al camp juntament amb ell i quan van anar a Gusen, Tomás el famós kapo, el va matar d’una pallissa. No se sap si viu o no.

- *Santisteban*: Molt formal i molt bona persona, avui en dia és el president de la Federació Española de Deportados e Internados Políticos i viu a França. D'ideologia socialista, tenia el sobrenom de "pinocho" per la forma del seu nas.
- *Segura*: Gran, d'un metro vuitanta aproximadament, madrileny, li deien "el guapo" perquè una mica s'ho creia. Un altre sobrenom que li aplicaven era el de "el rumiante", però va ser molt conegut per "el bailarín" perquè ballava molt bé el claqué. Sobre aquest aspecte ell ens ha relatat la relació que va tenir el saber ballar claqué amb el fet de poder salvar la vida. Quan estava a Gusen, els kapos, cap de barraca i secretari de la barraca número 1 no sabien com divertir-se i un espanyol els hi va dir que ell coneixia a un que sabia ballar molt bé el claqué (parlava d'en Segura), ball que en aquell temps era molt famós perquè era l'època de Fred Astaire. El van despertar i li van demanar que ballés claqué. Ell ho va fer pensant que podria obtenir una mica més de menjar. Un gitano que estava allà va tocar amb un acordió un fox i ell ho va ballar, i després va seguir ballant el Danubio Azul. Als caps de barraca li va agradar i totes les nits el feien ballar i, encara que al principi no li varen donar res, després li proporcionaven una mica més de menjar. Però ell cada dia estava més dèbil. Un cop varen formar la seva barraca per fer una tria, i ell va ser seleccionat amb la finalitat d'eliminar-lo. Però el cap de barraca ho va veure i va sortir davant del capità demanant per ell i explicant que els entretenia ballant claqué. Va sortir del grup triat i això li va salvar la vida, doncs els demés van morir al dia següent ja que se'ls va aplicar una injecció de benzina.
- *Sivera*: Anomenat "el valencia", tenia una tendència política cap a la JSU però no s'hi va adherir. Va morir fa molt de temps a Burdeus, un dia que anava passejant amb bicicleta i va patir un infart.
- *Tello*: Sense sobrenom, molt seriós i individual, tenia un caràcter fort i al camp li agradava imposar-se. Viu actualment a França.
- *Valcells*: Pertanyia a la JSU i tothom el recorda per la seva tràgica mort que es va produir el mateix any en què van ser alliberats. Estava treballant a una fàbrica de ciment a França i es va agafar el peu amb les agulles de la via del tren, sense poder-ho treure'l i el tren el va matar. Això es produïa mesos després de la liberació.
- *Vallori*: Li deien "el mallorquino" perquè era originari de les illes. No se sap res de si es viu o mort.